

PTE ÁJK-KTK Könyvtár

KH 1449

PhD DISSZERTÁCIÓ

Wágner Ildikó

Pécs, 2004

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR
REGIONÁLIS POLITIKA ÉS GAZDASÁGTAN PhD

Konzulens: dr. Gál Zoltán

A MAGYARORSZÁGI BANKRENDSZER
TÉRSZERKEZETI ELEMZÉSE

Doktori értekezés

PTE Egyetemi Könyvtár

P000818802

2 melléklettel

Készítette:

Wágner Ildikó

Pécs, 2004.

TARTALOMJEGYZÉK

ÁBRAJEGYZÉK	4
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	4
MELLÉKLETEK LISTÁJA	5
BEVEZETÉS	6
1. A témaválasztás indoklása	6
2. Kutatási előzmények	9
3. A disszertáció célkitűzései	12
4. A disszertáció módszertana és forrásmunkái	15
5. A disszertáció felépítése	17
6. Köszönetnyilvánítás	18
I. A MODERN PÉNZÜGYI RENDSZER KIALAKULÁSA ÉS TÉRSZERKEZETI VIZSGÁLATA.....	19
1. A modern pénzügyi rendszer kialakulása és főbb szakaszai.....	21
2. A pénzügyi tér vizsgálatának dimenziói	28
2.1. A pénz térstruktúrái.....	28
2.1.1. A pénzügyi rendszer telephely dimenziója.....	29
2.1.2. Az intézményi struktúrák földrajza	29
2.1.3. A pénzügyi terek szabályozásának földrajza.....	30
2.1.4. Az állam és a közszféra pénzügyi terei	30
2.1.5. A pénz társadalmi terei	30
2.2. Pénzügyi központokra vonatkozó főbb nemzetközi kutatások eredményei	31
2.2.1. A brit pénzügyi központok	34
3. Nemzeti bankrendszerek főbb ismérvei	38
3.1. Nagy-Britannia.....	41
3.2. Amerikai Egyesült Államok.....	42
3.3. Franciaország	45
3.4. Németország.....	46
3.5. Ausztria	47
3.6. Magyarország.....	48

I. A MODERN MAGYAR BANKRENDSZER KIALAKULÁSA ÉS TÉRSZERKEZETI VIZSGÁLATA.....	51
1. A magyar pénzügyi, ezen belül kiemelten a bankszektor területi kutatása.....	51
2. A modern magyar bankrendszer kialakulása és főbb szakaszai.....	54
3. A fiókhálózat térbeli kiteljesedése az elmúlt időszakban.....	57
3.1. Helyzetkép a kétszintű bankrendszer kialakulásakor.....	58
3.1.1. Az MNB-hálózat felosztása és az utóbankokkal való kapcsolat	61
3.1.2. A többi bank területi hálózata.....	65
3.2. A fiókhálózat kiépülése.....	66
3.2.1. A bankpiac új szereplői	67
3.2.2. A terjedés településhálózati jellemzői	69
3.2.3. A terjedés regionális jellemzői	73
II. A MAGYAR BANK-, ILLETVE PÉNZÜGYI KÖZPONTOK VIZSGÁLATA	82
1. Mennyiségi és minőségi ismérvek segítségével.....	82
1.1. Budapest – kiemelt bank- és egyben pénzügyi központ	83
1.1.1. Szervezetek száma, típusa	83
1.1.2. Fiókhálózat	84
1.1.3. Szervezeti felépítés	84
1.1.4. Pénzügyi foglalkoztatottak	86
1.2. Vidéki bank-, illetve pénzügyi központok azonosítása.....	87
1.2.1. Szervezetek száma, típusa	88
1.2.2. Fiókhálózat	89
1.2.3. Szervezeti felépítés	90
1.2.4. Néhány bank szervezeti felépítése.....	92
1.2.5. Egyéb pénzügyi szervezetek vizsgálata.....	101
1.2.6. Foglalkoztatottak	103
2. Egyéb vizsgálati szempontok a pénzügyi központok azonosításához	104
2.1. Regionális gazdaság fejlettsége és központok megjelenése közötti összefüggés	105
2.2. Népeség településenként, működő vállalkozások térségenként	106
2.3. Nagyvállalatok jellemző székhelyválasztása	106

2.4. Egyéb adatbázisok.....	108
2.4.1. A dél-dunántúli régióra vonatkozó 63 fiók főbb teljesítményértékelési adata.....	109
2.4.2. Egy bank hitelezési kamatmarzsra vonatkozó adatai	110
2.4.3. Pénzügyi közvetítés mélységének mérése országos és regionális szinten.....	112
2.4.4. Integrált takarékszövetkezetek területi adatai.....	114
3. Összegzés	118
IV. A DISSZERTÁCIÓ MEGÁLLAPÍTÁSAINAK ÖSSZEFOGLALÁSA.....	121
1. A vizsgálat eredményei	122
2. A vidéki bank-, illetve pénzügyi központok szerepének növekedése és előnyei.....	127
3. Új eredmények	130
MELLÉKLETEK	133
IRODALOMJEGYZÉK.....	144
FELHASZNÁLT JOGSZABÁLYOK	151
INTERNET HIVATKOZÁSOK.....	151
TUDOMÁNYOS PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE	152
SZAKMAI ÖNÉLETRAJZ.....	153

BRAJEGYZÉK

1. ábra: A megtakarítások sematikus útja
2. ábra: Az MNB fiókhálózata közvetlenül a kétszintű bankrendszer megalakulását megelőzően, 1986. vége
3. ábra: Az MNB-hálózatot átvevő három utódbank fiókhálózata közvetlenül a kétszintű bankrendszer létrejöttékor, 1987. eleje
4. ábra: A fiókhálózat megoszlása főbb bankonkénti bontásban, %, 1987. eleje
5. ábra: Néhány bank fiókhálózatának megoszlása településkategóriánként, %, 2001
6. ábra: A fiókhálózat megoszlása főbb bankonkénti bontásban, %, 2001
7. ábra: Néhány bank fiókhálózatának megoszlása területi egységenként, %, 2001
8. ábra: Lehetséges fiókhierarchia
9. ábra: Pénzügyi foglalkoztatottak számának relatív változása, %, 1996-2002
10. ábra: Vállalati ügyfeleknek nyújtott hitelállomány, realizált nyereségtömeg és nyereségrés régiónkénti alakulása, 2001
11. ábra: Integrált takarékszövetkezetek mérlegfőösszege, valamint az integráció pénzügyi közvetítési mélysége régiónként, 2002

ÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat: A modern pénzügyi rendszer fejlődési szakaszai és főbb jellemzői
2. táblázat: A brit pénzügyi központok hierarchiája
3. táblázat: A magyar bankrendszer főbb szereplői, 1987. eleje
4. táblázat: OTP-fiókok településhierarchiában való elhelyezkedése területi egységenként, 1987. eleje
5. táblázat: A bankok, szakosított hitelintézetek és szövetkezetek számának alakulása, db, 1990-2002
6. táblázat: Bankfiókok számának alakulása a 3 MNB-utódbanknál, 1987. eleje, 2001
7. táblázat: Fiókhálózat kiterjedtsége bankonként és területi egységenként, valamint a fióksűrűség, 1987. eleje, 2001
8. táblázat: A magyar bankrendszer főbb térszerkezeti jellemzői, 1987. eleje, 2004
9. táblázat: A pénzügyi és összes foglalkoztatott számának alakulása, 1992-2002
10. táblázat: Néhány megyeszékhely összehasonlítása hitelintézeti ellátottság szempontjából, 2003
11. táblázat: Egyéb pénzügyi vállalkozások jelenléte megyeszékhelyenként, db, 2002
12. táblázat: Régiók összehasonlítása különböző szempontokból, 1996, 2002
13. táblázat: Regionális bank-, illetve pénzügyi központok összehasonlítása, 2001, 2002
14. táblázat: A magyar bank-, illetve pénzügyi központok hierarchiája

MELLÉKLETEK LISTÁJA

1. melléklet: Magyarország városhálózata a pénzügyi szerepkör alapján, 1910
2. melléklet: A magyar bankrendszer tagjai, 2004. eleje
3. melléklet: Egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP), területi egységenként, folyó áron, ezer Ft, 2001
4. melléklet: Munkanélküliségi ráta, %, 2002
5. melléklet: ABN-Amro Bank Rt. szervezeti ábrája, 2000. február
6. melléklet: ABN-Amro Bank Rt. régióbeosztása, 2000. február
7. melléklet: 1.000 lakosra jutó működő vállalkozások száma, 2002
8. melléklet: Városok népességnagyság szerint, 2002
9. melléklet: 700 MFt-nál nagyobb árbevételű közép- és nagyvállalatok száma, db, 2002
10. melléklet: TOP 10 integrált takarékszövetkezet a mérlegfőösszeg alapján, 2002

BEVEZETÉS

„A pénz a mi korunk istene, s
az igazi bankár a modern világ főpapja.”
(Theodore Dreiser)

Napjaink erőteljesen monetáris jelleget öltő világgazdaságában zajló rendkívül erős térformáló folyamatok és a reálgazdasági szféra rovására hihetetlen módon felértékelődött reáltevékenység nélküli nemzetközi pénzpiaci¹, illetve a régiók és nemzetgazdaságok között zajló jövedelemtranszferek, szükségesség teszik és indokolják a pénzügyi folyamatok geográfiai és regionális gazdaságtani vizsgálatát is (Gál, 2000a).

Éppen ezért az áttanulmányozott és feldolgozott nemzetközi és hazai szakirodalomból ötletet merítve, a magyar pénzügyi, ezen belül bankrendszer vizsgálatakor a mainstream pénzügytantól eltérően disszertációmban elsősorban térszerkezeti jellemzőkre összpontosítottam, azaz a pénzügyi szektor, ezen belül kiemelten a bankszektor intézményeit területi megjelenés és településhálózaton belüli elhelyezkedés szempontok alapján vettem górcső alá. A vizsgált időhorizont a kétszintű bankrendszer létrejöttétől (1987) eltelt 15 év (kerek szám). A másfél évtizedes időtartam alatt ugyanis kialakult a pénzügyi szolgáltatásoknak a modern piacgazdaságra jellemző tulajdonosi, intézményi-szervezeti és termékszerkezete éppúgy, mint területi struktúrája.

1. A témaválasztás indoklása

A modern gazdaságokban az erőforrások átcsoportosítását, a tőkék allokációját alapvetően a pénz- és tőkepiacok működése valósítja meg. Nincs ez másként Magyarországon sem, ahol mára már elmondható, hogy befejeződött a piacgazdaságra való átmenet. Az átmenet időszaka alatt, több éves fejlődés eredményeként kialakult jelenlegi bankrendszer térszerkezeti jellemzőinek bemutatására fókuszálok disszertációmban a következők miatt:

- „... A jól fejlett pénzügyi szektor megteremtése a központosított gazdaságból a piacgazdaságba való sikeres átalakulás egyik alapvető eleme. A pénzügyi szektor a gazdasági teljesítmény egyik kulcseleme, mivel a magán-megtakarítások és egyéb fellelhető tőke a pénzügyi szektoron keresztül jut el a befektetésekhez. A pénzügyi szektor másik fontos szerepe a gazdasági tevékenység koordinálása. ... Ennek megfelelően egy piacgazdaság sem működhet jól fejlett és versenyképes pénzügyi

szektor megléte nélkül.” Az Európai Tanács 1995. júniusi cannes-i csúcstalálkozóján elhangzott és a Fehér Könyvben rögzített, fenti idézet is rámutat, a pénzügyi szektornak, ezen belül kiemelten a bankszektornak a gazdaságban betöltött kulcsszerepére. A bankszektort minden gazdaságban stratégiai ágazatnak tekintik a kormányok. Ennek oka, hogy a bankszektor gazdaságpolitikai jelentőségű feladatokat is ellát. Ezek közé tartozik a bankok pénzteremtő funkciója, a gazdaság pénzellátása, a pénzügyi megtakarítások jelentős részének pénzügyi piacokon keresztül történő átáramoltatása a hitelfelvevőkhöz, és a hitelek allokálása. Továbbá a bankok jelentős szerepet játszanak a pénz- és tőkepiaci kamatszint alakításában is, ami közvetett módon hatással van mind a gazdasági növekedésre, mind a pénzügyi egyensúlyra. Végül a szektor különleges érzékenysége is említést érdemel: csekély politikai elbizonytalanodás, félreérthető híradás, a betétesek körében egy-egy pénzügyi intézménnyel szemben feltámadt gyanakvás, illetve bizalomvesztés súlyos, a bankrendszer egészének stabilitását veszélyeztető pánikot idézhet elő (Várhegyi, 1996). Tekintettel arra, hogy a magyar pénzügyi közvetítő rendszer alapvetően banki típusú (hiszen a tőkepiacok szerepe a gazdaság finanszírozásában jelentéktelennek tekinthető), és ennek változására középtávon (3-5 év) is kicsi esélyt látnak a szakemberek, kutatásaim elsősorban a bankszektor térbeli megjelenésére és kiterjedésére, térszerkezeti sajátosságaira irányultak.

- A pénzügyi rendszer gazdaságban betöltött kiemelkedő szerepének köszönhetően a tőkemozgások makroökonómiai összefüggéseit és banküzemi folyamatait korábban kevésbé ismerő geográfusok, a pénzmozgások térbeli dimenzióival korábban alig foglalkozó közgazdászok érdeklődésének homlokterébe került a pénzügyi térnek és mozgásfolyamatainak a vizsgálata. Mindez a regionális tudomány² két új irányzatának, a pénzügyi földrajznak, illetve a pénzügyek regionális gazdaságtanának a kialakulásához vezetett.

¹ Például a világon három tőzsdei munkanap összeforgalma eléri az éves világexport értékét, ami önmagában megdöbbentő tény (Veress et al., 2004).

² Nemes (1998) a *regionális tudományt* a társadalmi tértudományok alapvető közös fogalmait, elméleteit, módszereit egységes rendszerbe foglaló és a társadalmi jelenségeket és folyamatokat ezek felhasználásával vizsgáló társadalomtudományként definiálja.

A *gazdaságföldrajz* (Economic Geography) a földrajzi környezetnek a gazdasági-társadalmi életre gyakorolt hatásait a maguk konkrét sokrétűségében, sajátos megjelenési formájában tárgyalja. A gazdaságföldrajz tárgya az egyes ásványkincsek, a domborzati viszonyok, az éghajlat, a talaj gazdasági hatásainak feltárása.

A *regionális gazdaságtan* (Regional Economics) a gazdaság térbeli dimenzióit, térbeli megvalósulását vizsgálja, vagyis azt a gazdasági teret, amit a gazdasági élet résztvevői (az állam, a vállalatok, a lakosság, stb.) „generálnak” az árak területi differenciálásával vagy nivellálásával, a tarifák és a tarifalépcsők megszabásával, a föld és a telkek forgalmi értékének alakításával, a gazdasági kapcsolatok intenzitásával, stb.

Ma Magyarországon azonban ezen új tudományágak létezéséről kevesen tudnak, kutatási témáikat és eredményeiket kevesen ismerik. Ebből következően a pénzügyi, ezen belül bankszektor vizsgálatakor a nemzetközi kutatási eredmények nem kerülnek alkalmazásra. *Gál Zoltán* (1997, 2000a, 2000b) végzett ezen a téren úttörő munkát. *Gál Zoltánnak* (1997) a Magyar Királyság területére vonatkozóan elvégzett kutatása tekinthető a pénzügyi földrajz, illetve a pénzügyek regionális gazdaságtana tudományágakban az első, figyelemre méltó hazai munkának. Disszertációm a hazai pénzügyi, ezen belül kiemelten a bankszektorra vonatkozó, nemzetközi kutatási eredményeket is felhasználó, térszerkezeti szempontú elemzésnek tekinthető.

A világgazdaságra a XX. század utolsó harmadától a globalizáció jellemző. A globalizációs hatótényezők közül disszertációm témája szempontjából a pénzügyi globalizációnak van kitüntetett szerepe. A pénzügyi globalizáció azonban messze nem egy autonóm, térbeliséget nélkülöző, felülről vezérelt folyamat, hanem egy olyan földrajzilag meghatározott folyamat, amely egy bizonyos földrajzi helyen elhelyezkedő vállalatok, intézmények és hatóságok szervezeti, technológiai, regulatív és vállalati stratégiáinak az együttes terméke (*Martin*, 1999; idézi: *Gál*, 2000a). A globalizáció ellenére adott földrajzi hely (lokalitás) szerepe is kiemelkedő lehet. Ezt támasztja alá a nemzetközi kutatások által beazonosított pénzügyi központok léte.

A pénzügyi központokra vonatkozóan gazdag nemzetközi szakirodalom áll rendelkezésre. A hazai viszonyokra vonatkoztatott publikációk, elemzések száma rendkívül kevés. Ezt a hiányosságot igyekszem pótolni disszertációmmal, amelyben a magyar bankrendszer koncentráltságát az eddig megjelent elemzésektől eltérően térszerkezeti szempontból mutatom be. Ennek segítségével ugyanis meghatározhatóak a hazai bank- és egyben pénzügyi központok, sőt a közös jellemzők meghatározásával hierarchiába is rendezhetőek.

A pénzügyi központok létének vizsgálatát indokolja, hogy az üzleti-pénzügyi szolgáltatások váltak a fejlődés kulcsterületeivé, mutatói pedig az általános területi fejlettség szintjére jellemző karaktert öltenek. A *tercier szférához* tartozó intézmények koncentrálódása, differenciálódása a piacgazdaság igényelte munkamegosztás terméke, mint a regionális fejlesztés egyik fő intervenciós pontja akcelerator szerepet játszik a területi növekedést élénkítő gazdasági folyamatokban. A fejlett üzleti-pénzügyi szolgáltatások megléte az egyes térségek, régiók gazdasági fejlődésének, versenyképességének olyan meghatározó elemévé lépett elő, amely hosszabb távon jelentős mértékben befolyásolhatja a területi differenciák kialakulását (*Gál*, 2000b).

2. Kutatási előzmények

A pénzügyi, ezen belül a bankszférában történt elmúlt évekbeli változásokban a világgazdaságra jellemző dialektikus egységben szerveződő egymással ellentétes fejlődési tényezőknek (globalizáció-regionalizáció-lokalizáció; koncentráció; agglomeráció) kiemelt szerepük van, amelyek közül a globalizációra mindössze egy gondolat erejéig tértem csak ki a témaválasztás indoklásánál. A továbbiakban részletesebben foglalkozom az előzőekben említett főbb térformáló erőkkal.

A XX. század utolsó harmadától jellemző globalizációval³ a gazdaság szervezeti rendszerében a posztfordista struktúrák kerültek túlsúlyba. A gazdasági növekedés hosszú távú pályáját befolyásoló és a térstruktúrákra is jelentős hatást gyakorló gazdasági átalakulás az alábbi kulcsszavakkal írható le: dezindusztrializáció, terciarizáció, technológiai váltás, az európai integráció elmélyülése, a fenntartható fejlődés követelményei.⁴ A területi fejlődés jövője szempontjából különösképpen a következő hét globalizációs hatótényező szerepére érdemes figyelemmel lenni (*Amin – Thrift*, 1994, 1995; idézi: *Horváth*, 1998): a pénzpiacok növekvő koncentrációja, a tudásigényes rendszerek térhódítása, a technológia transznacionalizálódása, a globális oligopóliumok terjedése, a transznacionális gazdasági diplomácia megerősödése és a globalizálódó államhatalom intézményeinek fejlődése, az intenzív globális kommunikációval és nemzetközi migrációval hozható összefüggésbe a világméretű kulturális csere, a médiatárjak kialakulása és terjedése.

³ A globalizáció egy rendkívül összetett folyamat, egyértelmű definíciót adni nagyon nehéz. A globalizáció fogalma először az 1960/70-es évek fordulóján jelent meg a köztudatban, amikor a Római Klub jelentése nyomán egyre többen kezdtek el foglalkozni a globális környezetvédelmi problémákkal. Az eredeti jelentés arról szólt, hogy világunk mára összeért, a környezetszennyezés nem egyszerűen helyi, hanem határokon túlnyúló probléma, az emberi tevékenységnek az egész bolygóra kiterjedő hatásai vannak (savas esők, ózonlyuk, stb.). Elterjedt a „*Gondolkozz globálisan, cselekedj lokálisan!*” jelszó.

10-20 évvel későbbtől a globalizációnak egy új jelentése terjedt el, amelyben a telekommunikációs eszközök fejlődésén, az áruk, szolgáltatások, munkaerő, tőke szabad áramlását lehetővé szabályozásokon, a deregulációkon, a kereskedelem, a pénzpiacok, a nemzetek feletti vállalatok egész bolygóra való kiterjedésén van a hangsúly (*Fidrich*, 2002).

A globalizáció olyan alapvetően hatalmi-gazdasági természetű folyamat, amelynek során a világgazdaság legerősebbé váló szereplői a legjelentősebb nemzetközi intézményeken keresztül az adott és az általuk is formált jogi keretek között, saját érdekeik alapján egységesítik és általános érvényűvé teszik a gazdasági és a politikai szabályokat (*Veress et al.*, 2004).

⁴ *Dezindusztrializáció*: az ipar lassú térvesztése, szerkezetváltása, az ipari foglalkoztatottak számának csökkenése, az ipar GDP előállításához való közvetlen hozzájárulásának csökkenése.

Terciarizáció: a szolgáltató szektor túlsúlyba kerülése az iparral szemben a foglalkoztatottak számában és GDP-hez való hozzájárulásban egyaránt, a termék- és piaci diverzifikáció fokozódik.

Technológiai váltás: a fejlődési szakaszban az új technológiai előnyöket hasznosítani képes, a piac fejlődését ösztönző technológiai, információs és pénzügyi erőforrások válnak meghatározó tényezővé.

A kulcsszavak és a globalizációs hatótényezők részletesebb kifejtése hozzáférhető *Horváth* (1998) könyvében.

A globalizáció felemésztheti a teret, de semmi esetre sem áthatja alá a földrajzi helynek, a lokalitásnak a jelentőségét. Éppen ezért a globalizációval egyidejűleg a lokalizáció és a regionalizáció is felerősödik a gazdaságban. Mivel a globalizáció és a regionalizmus (lokalizáció) tulajdonképpen az „érem” két különböző oldalát jelenti, ugyanazon töből (nevezetesen a jószágok és a tényezők szabad mozgását, annak a gazdasági növekedésre gyakorolt pozitív hatásait hirdető, liberális közgazdasági felfogásból) eredeztethető. A technológiai fejlődés segítségével létrejövő infrastruktúra (beleértve a pénzügyi infrastruktúrát is) egyrészt lehetővé teszi a gazdaság globalizálódását, másrészt pedig a városok és régiók a gazdasági specializáció egyre fontosabb színtereivé válnak. A földrajzi helynek (lokalitásnak) továbbra is döntő szerepe marad a speciális adottságokból származó versenyelőnyök, az agglomerációs és multiplikátor hatások kihasználásában.

A fentiekben vázolt globalizációs trendek közül disszertációm témája szempontjából a pénzpiacokon az 1970-es években megindult és az 1980-as években felgyorsult, átfogó változásoknak van kitüntetett szerepe. A pénzügyi szektort és piacokat ért és érő kihívások a következőképpen foglalhatók össze:

1. Integrációs tendenciák államok között. A kialakuló egységesült nagy piacok (például EU, NAFTA), valamint az általános pénzpiaci liberalizáció és dereguláció erősíti a versenyt, ami a méret növelésére ösztönzi a szereplőket.
2. Ezzel egyidejűleg megfigyelhető a prudenciális szabályok⁵ szigorítása, ami a nagymértékben megnövekedett és kellően fel nem mért kockázat miatt bekövetkezett bankcsődökre vezethető vissza. Továbbá a pénzügyi válságokra, amelyek nemcsak a pénzügyi teret formálják, de a világ pénzügyi térképét is folyamatosan átalakítják.
3. A pénzpiaci liberalizációval és deregulációval a bankhitel mellett egyéb forrásszerzési és megtakarítási lehetőségek is megjelentek, emiatt nagymértékben megnőtt a tőzsde, a befektetési- és nyugdíjalapok, stb., azaz az egyéb pénzügyi intézmények szerepe, s ez szűkítette a bankok lehetőségeit.

A bankok pénzügyi közvetítésben játszott domináns szerepük, végső soron versenyképességük megőrzése érdekében az őket ért kihívásokra jelentős átstrukturálódással, szervezeti változtatásokkal, tevékenységi kör bővítésével, új pénzügyi termékek megjelentetésével válaszoltak. Ez pedig azt eredményezte, hogy a bankszektor

⁵ Prudenciális szabályozásnak tekinthető mindazon jogszabályok és egyéb előírások összessége, amelyek feladata a bankok által vállalt kockázatok minimalizálásának, pontosabban az erőforrásokkal és a tőkeellátottsággal összhangban álló szinten tartásának, továbbá a pénzügyi intézmények, valamint a bankrendszer biztonságos és egészséges működésének biztosítása (Szakál, 1997).

lényegesen koncentráltabb manapság, mint korábban volt, még azokban az országokban is, ahol évtizedek óta oligopol pozíciójú óriásbankok által uralt bankstruktúra volt jellemző. A koncentráció megjelenési formái az alábbi területeken érhetők tetten:

1. A koncentráció bizonyos tekintetben hasonló helyzetet eredményezett, mint ami az 1960-70-es években már lejárott a reálszférában, azaz egyre nagyobb, erősebb és több tevékenységre kiterjedő és nagyobb nemzetközi hatókörű, viszont természetesen kisebb számú pénzügyi, ezen belül banki szolgáltató intézményrendszer uralja a piacot.⁶
2. A bankszektorban a fúziós-koncentrációs előnyök nem elsősorban a mérethatékonyság, hanem elsődlegesen a tevékenységek bővülése, az összekapcsolódásokból származó szinergia révén és az ügyfélkiszolgálás lehetőségének, transz- és multinacionális vállalatokon keresztüli megteremtéseként érvényesülnek. Ebből következően az egymással ellentétes két felfogás – az univerzális, illetve a funkcionális modell – közül egyértelműen az univerzalitás elve vált meghatározóvá. Az utóbbi évtizedekben lejárott változások következtében ez az átalakulás még a tradicionális funkciókat ellátó angol vagy amerikai bankok esetében is megfigyelhető, nem csak a nyugat-európai országokban.⁷
3. Az univerzális bankmodell felé történő elmozdulással a bankok tevékenységi köre bővült, hiszen integrálják az értékpapír-kereskedelmi tevékenységet és más nem tradicionálisan banki szolgáltatásokat is (például lízing, bankbiztosítás⁸, nyugdíjalapok, stb.). Így egyetlen intézményben koncentrálódik a pénzügyi szolgáltatások nyújtása. A bankok egyszerű banki szolgáltatásnyújtóból igazi pénzügyi szolgáltatóvá válnak.
4. A bankoknál az előzőekkel összefüggésben jelentős szervezeti változások is történtek. Ennek első lépéseként a biztosítótársaságokkal, értékpapír-forgalmazókkal és befektetési alapokkal a bankok különböző megállapodásokat kötöttek (például egymás szolgáltatásait is kínálják saját ügyfélkörükben). Ezt követően a bankok a befektetési, értékpapír-kereskedelmi és nyugdíjpénztári tevékenység végzésére elkülönült, önálló

⁶ A bankok koncentrációja azonban nem mindenben egyezik meg a gazdaság más részein zajló folyamattal. Míg a reálszférában a nemzetköziesedéssel, illetve a globalizálódással a vállalatok egyre inkább a szó valódi értelmében tevékenységükben világméretűben alakítanak ki optimális struktúrát, addig a bankszektorban a vállalati méret növekedése és az összeolvadás, a koncentráció elsődlegesen inkább nemzeti keretek között történik, bár történtek nagy jelentőségű nemzetközi akvizíciók és fúziók is. És a jövőben ez utóbbi tendencia erősödése valószínű. A másik eltérés: a bankok tevékenységében a nemzetközi szolgáltatások és a külföldön végzett tevékenységek alapvető fontosságúakká váltak, azonban a belső piac továbbra is meghatározó maradt, marad (Gál, 1998a).

⁷ A bankok és biztosítótársaságok tényleges összeolvadása csak Franciaországban (ezt *bancassurance*-nak nevezik) és Németországban (ezt *allfinanz*-nak nevezik) engedélyezett, az is csak saját országhatáraikon belül (Király-Pozsonyi, 1998).

⁸ Bankbiztosítás alatt általában az életbiztosítási termékek, mint alternatív megtakarítási termékek bankfiókon keresztüli értékesítését érti a szakirodalom.

leányvállalatokat hoztak létre, így kialakultak a nagy pénzügyi konglomerátumok (például OTP-csoport, K&H-csoport). Majd több országban kialakultak és terjedőben vannak a konglomerátumoknál hatékonyabban működő pénzügyi csoportok, illetve holdingok, amelyek mindhárom pénzügyi – banki szolgáltatási, befektetési és biztosítási – tevékenység területén egy adott ügyfélkörre integrált piacon, integrált szolgáltatásokkal, integrált fiókhálózattal működnek. A fejlődés tehát ma már a nemzetközi tendenciák alapján nem azt a kérdést veti fel, hogy univerzális vagy funkcionális elven épüljön fel egy-egy bank, hanem inkább azt, hogy az univerzális bank teljes körű pénzügyi szolgáltatást nyújtson-e.

5. Szintén a versenyre adott válasza a bankoknak a pénzügyi innovációk (például bankkártya, hitelkártya, kamat-swap, stb.) 1970-es, de különösen az 1980-as évektől tapasztalható robbanásszerű növekedése, amihez a gyors technikai, informatikai és telekommunikációs fejlődés kedvező lehetőséget teremtett.
6. Hasonlóan a primér és szekunder szektorhoz a szolgáltató szektorra is jellemző a területi koncentráció, különösen igaz ezen megállapítás az üzleti-pénzügyi szolgáltatások esetén. Nemzetközi felmérések tanúsága szerint a vállalatok külföldi telephely választásánál a bankok, bankfiókok megléte és a pénzügyi szolgáltatások elérhetősége nagyon fontos tényező (*Horváth, 1998*).
7. További jellemző tendencia, hogy a településhierarchia magasabb fokán álló városok a gazdaságban betöltött egyéb központi szerepük mellett bank- és egyben pénzügyi központként is funkcionálnak, általában ezek hierarchiába is rendezhetők 1-1 nemzetállamon belül és nemzetközi szempontból is. A globális pénzügyi központok: London, New York és Tokió. Emellett léteznek regionális, off-shore, nemzeti, stb. pénzügyi központok is.

3. A disszertáció célkitűzései

A hazai pénzügyi, ezen belül a bankrendszerre vonatkozóan számos könyv, publikáció, tanulmány, elemzés jelent meg. Disszertációmban éppen ezért nem általában a pénzügyi rendszerrel, annak regulatív kereteivel, teljesítményével, hanem konkrétan az univerzális tevékenységű (azaz a klasszikus banki tevékenység mellett egyéb pénzügyi szolgáltatások – például lízing, értékpapír-ügyletek, bankbiztosítás – nyújtására jogosult) bankok területi és településhálózaton belüli elhelyezkedésével foglalkozom, mivel hiányoznak az e témában a jelenlegi viszonyokra vonatkoztatott nemzetközi kutatási

eredményeket is felhasználó hazai munkák. A bankhálózat elemei ugyanis a szolgáltatásszervezési rendszer kínálati pontjaiként kapcsolódnak be a területi szervezésbe, éppen ezért a bankfiókok, bankközpontok és egyéb pénzügyi intézmények jelenléte és száma a regionális gazdasági fejlettség fontos mutatója (Gál, 2000b). Emellett az egyéb pénzügyi intézmények (ügymint takarékszövetkezetek, tőzsde, biztosítók, lízing társaságok, faktoring társaságok, magánnyugdíj-pénztárak) területi struktúrái is vizsgálatom tárgyát képezik.

Ezen új szemléletmódú, multidiszciplináris megközelítés lehetővé teszi a világgazdaságban zajló térformáló folyamatok magyar gazdaságra, ezen keresztül bankrendszerre gyakorolt hatásának a bemutatását. Kutatásaim során az alábbi feltételezéseim helytállóságát vizsgálom:

- A nemzetközi tendenciákkal összhangban, a magyar bankszektorban is erőteljes koncentráció tapasztalható, ami annak ellenére domináns térformáló erőnek tekinthető, hogy a bankok és a vizsgált egyéb pénzügyi intézmények a centralizált szervezeti struktúrától a decentralizált felé mozdulnak el.
- A nemzetközi tendenciákkal összhangban, a magyar bankrendszerben is meghatározhatók Budapesten kívül olyan települések, amelyekben a pénzügyi szolgáltatások nyújtására jogosult különböző pénzügyi intézmények nagyobb számban fordulnak elő, koncentrálnak.
- A bankrendszer hazai területi fejlődésére vonatkozóan elfogadom a történeti meghatározottság tételét, azaz azt, hogy a bankrendszer jelenlegi jellemzőinek kialakulásában a történelmi múltnak (a Trianonban „meghúzott” határvonalakkal a hagyományos gazdasági kapcsolatrendszer kiegyensúlyozottsága megbomlott, Budapest szerepe felerősödött és később is fennmaradt), a történelmi gazdasági kapcsolatoknak (német, osztrák minta) kiemelt szerepük volt.⁹
- Nagyon valószínű, hogy a magyar bankrendszer alig több mint másfél évtized alatt lezajlott modernizációja, a korszerű banki és pénzügyi szolgáltatások meghonosodása nem mehetett volna végbe, ha a külföldi tulajdonú bankok nem juthattak volna domináns szerephez a magyar bankrendszerben. Így elmondható, hogy az átalakuló

⁹ Kornai János (2003) ezt úgy fogalmazta meg, hogy „... Sok probléma ... egyaránt felvetődik minden országban. De azért a jelen állapotig elvezető történelmi múltnak nagy szerepe van abban, hogyan kell hozzányúlani a megoldáshoz. Ez a sokszor emlegetett *path dependence* [történeti meghatározottság]. Két ország, még ha első látásra igen hasonló a pillanatnyi állapota, más és más, ha eltérő történelmi ösvényen jutott el ehhez az állapothoz. Bármily magától értetődő is pl. egy történész számára ez a szemlélet, sokszor teljesen megfelelnek róla azok, akik külföldön jól bevált intézmények, jogszabályok, szervezeti formák mechanikus átvételét ajánlgatják...”

magyar bankrendszer jelentős szerepet játszott a piacgazdaságra való sikeres átmenetben, de egyben hozzájárult a gazdaságban a területi egyenlőtlenségekhez is. Éppen ezért feltételezem, hogy a magyar bankrendszer teljesítményében területi különbségek vannak, ami oka és okozata is lehet a regionális gazdasági különbségeknek.

A nemzetközi és hazai szakirodalom vonatkozó elemzéseinek, főbb lényegi elemeinek, megállapításainak rendszerezett áttekintése, majd azok magyar gyakorlatra való alkalmazhatóságának és alkalmazásának felvázolása áll a disszertáció középpontjában. A disszertáció egyes fejezetei arra kívánnak rávilágítani, hogy

- milyen empirikus kutatásokat is tartalmazó nemzetközi munkák és publikációk jelentik a termékeny háttérrel a regionális tudomány új irányzatához, a pénzügyi földrajzhoz, illetve a pénzügyek regionális gazdaságtanához,
- melyek azok a lényegesebb elméleti és empirikus következtetések, amelyek segítségével megismerhető a bankok területi elhelyezkedése, a gazdasági fejlettség/fejlődés regionális vetülete és a városhálózat közötti összefüggésrendszer, illetve kapcsolatrendszer,
- a magyarországi viszonyokra hogyan alkalmazhatók a nemzetközi empirikus kutatások, milyen adatbázis alapján mutatható ki a 3 tényező közötti pozitív kapcsolat, a kapott eredmények összhangban vannak-e a nemzetközi megállapításokkal, tendenciákkal,
- az empirikus kutatások alapján igazolható-e Magyarországon pénzügyi, ezen belül bankközpontok léte; ha igen melyek ezek, hogyan jellemezhetők, felállítható-e köztük valamilyen hierarchia.

További célom, hogy a fentiek bemutatásán keresztül felhívjam a figyelmet arra, hogy elsősorban Nyugat-Európában (de nemcsak az európai országokra vonatkozóan) már több mint két évtizede folynak ilyen irányú vizsgálatok és elemzések, amelyek nemcsak a bankszféra szereplői, hanem egyéb gazdasági szereplők számára is felhasználhatók és jól hasznosíthatók lehetnek (például a területi információs rendszer működtetésével a regionális gazdaságokra vonatkozó komplex elemzések is készíthetők).

4. A disszertáció módszertana és forrásmunkái

Módszertanát tekintve a disszertáció leíró és feltáró jellegű. Leíró, mivel alapvetően a szakirodalomban megismert, másutt már sikeresen alkalmazott gyakorlatra támaszkodik. Ugyanakkor feltáró is, hiszen statisztikai jelzőszámok és empirikus kutatások, felmérések, személyes interjúk eredményeire támaszkodom kutatásaim során.

Az elemzés során a hagyományos statisztikai-elemzési metódusok (például megoszlási viszonyszámok, dinamikus viszonyszámok, intenzitási viszonyszámok, rangsorolás, ábrák, diagramok szerkesztése) mellett a többváltozós statisztikai módszerek közül a faktoranalízist használtam.

A kutatás során a disszertáció célkitűzéseit szem előtt tartva először is a nemzetközi és hazai szakirodalmat, szakkönyveket tanulmányoztam át.

A nemzetközi szakirodalom forrását elsősorban a regionális tudomány említett két új irányzata (pénzügyi földrajz, pénzügyek regionális gazdaságtana) publikációi, monográfiái, valamint a pénztőkék térbeli mozgásával foglalkozó elemzések jelentették. Ezen belül is – tekintettel arra, hogy a modern piacgazdaságokban a pénzáramlás elválaszthatatlan a számára intézményi keretet adó pénzügyi infrastruktúrától –, figyelmemet különösen a bankrendszerek területi struktúráival foglalkozó munkákra koncentráltam.

Az áttanulmányozott nemzetközi szakirodalomból disszertációmban részletesebben kerül bemutatásra a brit pénzügyi központokra vonatkozó kutatások eredménye több okból.

- Először is, mert Nagy-Britanniában is erősen centralizált – mégpedig fővárosközpontú – a pénzügyi és bankrendszer (amit determinál London nemzetközi pénzügyi szektorban betöltött kiemelkedő szerepe is), akárcsak Magyarországon.
- Másodszor, mert az erős és kiemelkedő pénzügyi központ ellenére London mellett kialakult és megerősödött számos regionális pénzügyi központ.
- Harmadszor, a brit példa mintául szolgálhat a hazai pénzügyi központok és szerepük feltérképezéséhez a két ország között lévő alapvető különbségek (például ország fejlettsége, népessége, ország világ gazdaságban játszott szerepe) ellenére pontosan a pénzügyi szektor főbb térszerkezeti vonásainak hasonlósága miatt.
- A brit példa részletesebb bemutatására volt még egy okom: a téma szakirodalmának többsége angol nyelvű, és ezen belül is elsősorban Nagy-Britanniával foglalkozik.

A magyar szakirodalom forrását elsősorban jeles bankszakemberek (ezen belül is különösen Várhegyi Éva, Király Júlia, Botos Katalin) könyvei, publikációi, elemzései és szakmai szervezetek sorozatai (például MNB Műhelytanulmányok) jelentették.

A statisztikai adatok forrásai a következők voltak: az OECD országjelentései, az EBRD jelentései (Transition Report), a Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach éves kiadásai, a Magyar Nemzeti Bank (MNB), illetve a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete (PSZÁF) éves és egyéb jelentései, tanulmányai, az MNB szakembereinek MNB Műhelytanulmányok című sorozatában publikált anyagai, térképei, valamint a Magyar Statisztikai Évkönyv, illetve a Területi Statisztikai Évkönyv éves kiadásai. A magyar folyóiratok közül külön kiemelem a Figyelőt, amelynek különszámai minden évben egy helyütt, jól összeszedetten közlik egyrészt a TOP 200 Magyarországon működő társaság főbb gazdálkodási adatait és rangsorát, másrészt a Magyarországon működő valamennyi bank főbb gazdálkodási adatait és rangsorát. Ugyancsak nagy segítséget jelentett a TOP 200 vállalat területi elhelyezkedésének feltérképezésekor a Hoppenstedt-Bonnier-féle adatbázis. A feldolgozott irodalom részét képezte továbbá az MTA RKK kutatóinak megjelent könyvei, publikációi, monográfiái és elemzései.

A bankrendszer jelenlegi területi tagolásáról (például a bankok regionális területi beosztása, székhelyválasztása) nincs írott publikáció, ezért a szükséges adatok beszerzése céljából számos helyi bankvezetővel készítettem interjút személyesen. Továbbá – jómagam – banki dolgozóként több bank területi struktúrájáról, annak változásáról, valamint a decentralizált banki struktúra gyakorlati működéséről naprakész információval és több éves tapasztalattal rendelkezem. Ezen empirikus tudásra is támaszkodtam a kutatás során és a disszertáció megírásakor.

A bankok és egyéb pénzügyi intézmények a versenypiaci körülményekből is adódóan – sokszor bank- és üzleti titokra hivatkozva – nem hozzák nyilvánosságra teljesítményük területi adatait. Ezt meg is tehetik, hiszen ezek közzétételére vonatkozóan nincs semmilyen jogszabályi, vagy egyéb módon előírt kötelezettségük (még az MNB és PSZÁF felé sem). Banki szakemberként azonban lehetőségem nyílt területi szintű (elsősorban a dél-dunántúli régióra vonatkozó) adatok és adatbázisok beszerzésére bankokra, integrált takarékszövetkezetekre vonatkozóan, amelyek a kutatás során ugyancsak feldolgozásra kerültek.

5. A disszertáció felépítése

A pénzügyi általános ismeretek elsajátításához éppúgy, mint a pénzügyek magas szintű „műveléséhez”, a pénzügyi műveltséghez nélkülözhetetlen és elengedhetetlen tudás a hazai és a nemzetközi szakirodalomból egyaránt hozzáférhető.¹⁰ Mindezen tudáshalmazból disszertációm I. fejezetében csak a témám szempontjából releváns fogalmakat, valamint a modern pénzügyi rendszer kialakulása időszakára datálható főbb nemzetközi gazdasági és pénzügyi teret formáló folyamatokat emelem ki. Ezt követően a pénzügyi tér vizsgálata keretében ugyancsak ebben a fejezetben kerül összefoglalóan bemutatásra a témát megalapozó azon elméleti háttéranyag, amelynek révén megismerhető számos pénzügyi térre vonatkozó nemzetközi kutatás és kutatási eredmény. Utóbbiak közül részletesebben kerül bemutatásra a brit pénzügyi központokra vonatkozó kutatások eredménye a korábbiakban már említettek miatt. A vázolt térformáló folyamatok bankstruktúrákra gyakorolt hatása (időben és térben) néhány ország példáján keresztül kerül illusztrálásra.

A modern magyar bankrendszer kialakulása és főbb szakaszai a II. fejezetben kerülnek áttekintésre. Majd a pénzügyi rendszerben, ezen belül kiemelten a bankrendszerben az elmúlt több mint másfél évtizedben lezajlott változások mérföldköveinek hazai nézőpontú, térszerkezeti szempontú kutatása és kiértékelése következik.

A hazai bankszektorra és egyéb pénzügyi intézményekre, valamint azok területi struktúrájára vonatkozó, részben hivatalosan közzétett statisztikai adatokon, részben személyesen készített interjúk során összegyűjtött adatokon nyugvó elemzések és azok eredményei a III. fejezetből ismerhetők meg.

Kutatásaim és elemzéseim főbb megállapításainak összefoglalásával, valamint az új kutatási eredmények meghatározásával zárom disszertációmat.

¹⁰ Ezen pénzügyi szakkönyvekből ismeretek szerezhetők csak néhány kiragadott példát említve: a pénzdefiníció körüli vitákról, a modern pénz kialakulásának történetéről, funkciójáról megjelenési formáiról, a pénzmenyiség értelmezéséről, a pénzkereslet és -kínálat különböző elméleteiről, típusairól, a bankvezetés gyakorlatáról.

6. Köszönetnyilvánítás

A nemzetközi szakirodalom forrását jellemzően nemzetközi publikációk, monográfiák jelentik. Ezek hozzáféréséhez, feldolgozásához, szakmai megvitatásához és a disszertáció elkészítéséhez különösen sok segítséget kaptam konzulensemtől, *dr. Gál Zoltántól*. Konzulensemen kívül a cikkek megjelentetéséhez nyújtott segítségért szeretnék köszönetet mondani *dr. Sipor Bélának*, *dr. Hunyadi Lászlónak*, *dr. Kovács Erzsébetnek*, *dr. Sárközy Tamásnak*, *dr. Kovács Tibornak* és *dr. Becsky Róbertnek*. Az interjúkon részt vett helyi bankvezetők szintén nagyban hozzájárultak jelen disszertáció megfelelő szakmai anyaggal történő „feltöltéséhez”.

I. A MODERN PÉNZÜGYI RENDSZER KIALAKULÁSA ÉS TÉRSZERKEZETI VIZSGÁLATA

A modern piacgazdaságokban a gazdasági szereplők közötti kapcsolatok megteremtője és fő közvetítője a pénz, illetve az annak áramlását biztosító pénzügyi rendszer piaci intézményrendszere. *Losonczy – Magyar* (1994) definícióját elfogadva a szűkebb elemzés tárgyát képező piaci pénzügyi rendszer olyan piacok, egyének és intézmények, törvények, szabályok és technikák összességéként definiálható, amelyek lehetővé teszik a pénz- és tőkekapcsolatokat versenyfeltételek közepette a gazdaságban.¹¹ A pénzügyi rendszer elsődleges feladata a gazdaságban a gazdasági szereplőknél keletkező megtakarítások pénzügyi eszközök segítségével történő közvetítése a megtakarítóktól a megtakarítások végső felhasználóihoz. A pénz- és tőkeáramlás történhet közvetlenül és közvetetten is a pénzügyi piacokon. Közvetlen tőkeáramlás esetén a megtakarító közvetlenül bocsátja a megtakarítását az általa kiválasztott felhasználó rendelkezésére. Közvetett tőkeáramlás esetén a megtakarító a piaci közvetítő intézményekkel áll kapcsolatban (*Zeller*, 1999).

A pénzügyi közvetítőrendszeren belül a legfontosabb piaci szereplőnek a monetáris intézmények, ezen belül is a hitelintézetek (kereskedelmi bankok, takarékszövetkezetek) tekinthetők, amelyek elsődleges szerepe a hitelnnyújtáson keresztül történő pénzteremtés. A nem monetáris intézmények klasszikus felfogásban a hosszú lejáratú források közvetítésében játszanak szerepet, illetve speciális pénzügyi szolgáltatások nyújtásában. Ilyenek a befektetési bankok, a befektetési társaságok (alapok), a biztosítók, a nyugdíjalapok, illetve a lízing társaságok, fogyasztói hitel közvetítők (*Jaksity*, 2003).

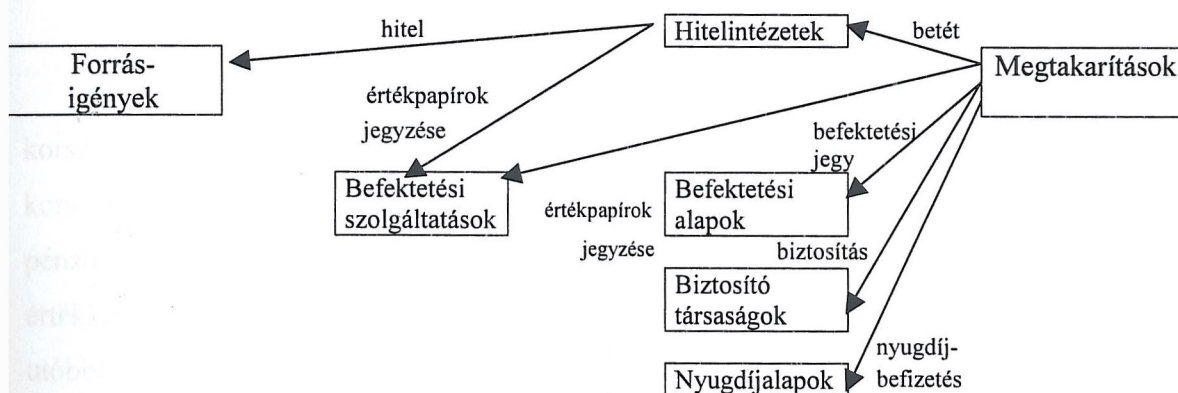
Az 1. ábra a megtakarítások sematikus útvonalát és a közvetítésben részt vevő főbb intézményeket mutatja be szemléletesen úgy, hogy az intézmények esetében sokkal inkább a megtakarítások közvetítésben betöltött funkcióján és nem a konkrét jogi formán vagy elnevezésen van a hangsúly. A pénzügyi közvetítő rendszer piaci intézményeink teljes körű felsorolása azért sem lehetséges, mert a pénzügyi fejlettségtől függően országoként jelentős eltérést mutathatnak konkrét elnevezésüket, tevékenységüket illetően, valamint a pénzügyi piacok fejlődése is újabb és újabb intézményeket és eszközöket hoz létre.

¹¹ A továbbiakban a pénzügyi rendszer alatt a fentiekben meghatározottakat értem.

A megtakarítások klasszikus formája a betét-hitel közvetítés, ami a hitelintézetek révén valósul meg. Ugyanakkor a bankok ma már befektetési szolgáltatóként is működnek, hiszen maguk is részt vesznek a tőkepiaci közvetítésben, amikor a finanszírozást igénylők (vállalatok, kormányzati szervek) értékpapírokat bocsátanak ki. Ezeket a befektetési szolgáltatók jegyzik le és adják tovább (fix hozamú termékek esetében), illetve az intézményi befektetők adják el a kibocsátó megbízása alapján (részvények esetében) a háztartásoknak. Az intézményi befektetők nem egyszerűen közvetítik a megtakarításokat, hanem szolgáltatásokat és termékeket nyújtanak (portfólió- és vagyonkezelés, biztosítás, nyugdíjbiztosítás), és ennek révén jutnak hozzá a háztartások vagy vállalkozások szabad forrásaihoz.

1. ábra

A megtakarítások sematikus útja

Forrás: Jaksity (2003) alapján a szerző szerkesztése.

Összességében elmondható, hogy a piaci pénzügyi közvetítő intézmények sokasága között harc folyik a megtakarítók pénzéért. A verseny hatására kialakuló új közvetítő intézmények és új pénzügyi eszközök növelik a tőkeallokáció hatékonyságát, a tőkének, mint erőforrásnak az eredményesebb felhasználását teszik lehetővé. Többek között ezzel magyarázható a piaci pénzügyi közvetítők léte 1-1 gazdaságban. A pénzügyi közvetítők léte továbbá a tranzakciós költségekkel és az információs aszimmetriával magyarázható a közgazdasági szakirodalom szerint. A megtakarítók és a hitelfelvevők eltérő preferenciáinak összehangolása a hitelek lejáratí idejét, denominációját, likviditását, kockázatát és egyéb paramétereit illetően tranzakciós költséggel jár. Ezen túlmenően a megtakarítók és a hitelfelvevők között aszimmetrikus informáltság áll fenn, ami a hitelező-adós viszonyban súlyos problémákhoz vezet, különösen, ha a hitelező nem tudja kielégítő módon megfigyelni ügyfelét, vagy az ügyfél nem tudja kellően megkülönböztetni magát

más, esetleg rosszabb minőségű ügyfelektől, és így akár a hitelezés is lehetetlenné válik. Mindezek olyan pénzügyi közvetítő intézmények létrejöttéhez vezetnek, amelyek a megtakarítók és a hitelfelvevők közötti pénzáramlást hatékonyabbá teszik, és csökkenteni tudják az említett problémákat. A közvetítők közül a bankok – a többi szereplőhöz képest – információs előnnyel rendelkeznek az ügyfelek minőségének és hitelképességének megítélésében. A tranzakciós költségek és az információs aszimmetria szerepe azonban csökken az információs technológia rohamos fejlődésével. Így a bankoknak is új kihívásokkal kell szembenéznük (Zsámboki, 2002). S az újabb kutatási eredmények szerint egyre fontosabb a modern pénzügyi közvetítők, ezen belül is a bankok azon képessége, hogy professzionális kockázat-összeállítási és -kezelési tevékenységet folytatva optimális portfóliót képesek kialakítani (Allen – Santomero, 1998).

1. A modern pénzügyi rendszer kialakulása és főbb szakaszai

A mai pénz külső megjelenésében, formájában, keletkezésének módjában eltér más korszakok pénzének ismérveitől. A pénz fejlődéstörténetét vizsgálva a következő három korszak különíthető el: a belső értékkel rendelkező árupénz korszaka, az arany és pénzhelyettesítők együttes jelenlétére épülő aranystandard korszaka, valamint a belső értékkel nem rendelkező modern pénz (hitelpénz) időszaka. Témám szempontjából az utóbbi két korszak bír kiemelt jelentőséggel, hiszen az aranystandard időszakában már megjelentek a nemesfémek (elsősorban arany) mellett és a nemesfémek helyett az első, belső értékkel nem rendelkező, papír anyagú, hitelviszonyt megtestesítő pénzhelyettesítők, azaz a mai modern pénz legelső formái (Losonczi – Magyar, 1994).

Mivel tehát az aranystandard-rendszer időszaka tekinthető a mai modern pénzügyi rendszer kialakulása és fejlődése előzményének, így az 1. táblázatban ezen időszakra, valamint a modern pénzügyi rendszer több szakaszra tagolt időszakára jellemző főbb nemzetközi gazdasági és pénzügyi folyamatok is bemutatásra kerülnek.

1. szakasz: XIX. század elejétől az 1920-as évek végéig

Az ipari forradalmat követően, az áruk és szolgáltatások bővülésével, a tömegtermelés beindulásával a forgalom lebonyolításához szükséges pénzmennyiség folyamatosan növekedett. Az aranystandard-rendszer pénzének (nemesfémek, ezen belül is kiemelten az arany) mennyisége azonban nem volt korlátlanul növelhető. Mindez ún. relatív pénzhiány kialakulásához vezetett, vagyis az áruforgalom pénzigényéhez képest a pénzmennyiség (arany mennyiség)

növekedése kisebb volt. Ezért szükségszerű módon megjelentek a pénzmennyiséget növelő, hitelviszonyt megtestesítő pénzhelyettesítők.

Kezdetben sokan tartottak attól, hogy az arany mennyiségtől elszakadó, azt meghaladó pénzmennyiség inflációt okoz. A currency iskola hívei ezért megpróbálták adminisztratív módon korlátozni a pénzhelyettesítők kibocsátását. Később a papír anyagú pénzhelyettesítők kibocsátásának ellenőrzése céljából elfogadásra került a jegybank-monopólium, amely a többségében ekkor létrejövő központi bankok számára lehetővé tette a pénzmennyiség hatékonyabb szabályozását.

Erre az időszakra tehető számos központi bank létrejötte¹², illetve a korábban csak letétet gyűjtő intézmények hitelnyújtásra is képes bankká alakulása, amelyek működését, hitelpénz kibocsátását kezdetben nem ellenőrizték és szabályozták. Emiatt számos bankcsőd következett be.

Ekkor nemzetközi tőkeáramlás helyett még viszonylag egyszerű helyi-regionális tranzakciók voltak csak a jellemzőek. Ezek döntően kereskedelmi ügyletekhez kapcsolódtak. Ugyanakkor megjelentek már az első nagyobb pénzügyi csoportok (például Rothschild-ház, Barings), amelyek piacvezetőnek számítottak.

Az aranystandard-rendszer a XIX. század végén élte virágkorát és az I. világháborúig tartott. Az I. világháború alatt és azután az európai országok aranytartálékai nagymértékben lecsökkentek (mivel az Amerikai Egyesült Államok jelentős mennyiségű aranyhoz jutott az európai országokba történt áruszállítások fejében), így a pénzhelyettesítők aranyra történő átválthatóságában problémák adódtak. Mindez az aranystandard-rendszer felfüggesztését okozta, bár később (például 1925-ben Angliában) voltak kísérletek a visszaállítására (*Losonczy – Magyar, 1994*).

¹² Bár történelmileg az 1668-ban létrehozott svéd Sveriges Riksbank a legidősebb központi bank, a központi bankok Európa-szerte általában az 1694-ben alapított (a világ első bankjaként számon tartott) Bank of England példájára alapozva jöttek létre. A kontinentális Európában közel egy évszázaddal később jöttek létre a központi bankok. Például 1800-ban alakult meg Franciaországban a Banque de France, 1816-ban a Habsburg Birodalomban az Österreichische Nationalbank (*Losonczy-Magyar, 1994*).

2. szakasz: 1930-as évektől az 1960-as évek végéig

Bár a világ pénzügyi rendszerének modern keretét hivatalosan 1944-ben a Bretton Woods-i megállapodás teremtette meg rögzített árfolyamokkal, átváltható devizákkal, mindezt a szabadkereskedelem talaján (*Jaksity, 2003*), a folyamatok már az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején megindultak.

Az 1929-1933-as nagy világgazdasági válságot követően a pénzügyi rendszerek erőteljes állami szabályozása vált jellemzővé. Annak érdekében, hogy csökkentsék a kereskedelmi bankok kockázatvállalását, elzárták azokat a tőkepiactól. Jogi, adminisztratív és egyéb intézkedésekkel szabályozták az értékpapírokkal kapcsolatos műveleteket, az értéktőzsdét, az elszámolási mechanizmusukat. A pénzpiacokat a részletes szabályozottság, a nemzetközi tőkeáramlás szigorú korlátozása jellemezte. Ilyen körülmények között a nemzetközi gazdasági kapcsolatok lebonyolítása a pénzügyi központoktól a mainál jóval kisebb rugalmasságot és a szolgáltatás szűkebb kínálatát (főként a kereskedelem finanszírozása, az ahhoz kapcsolódó devizaügyletek, biztosítási szolgáltatások) igényelte.

A Bretton Woods-i Megállapodás által létrehozott szervezetek¹³ 1947-ben kezdték meg tényleges tevékenységüket, és ebben az évben indult a Marshall-terv, amely jelentős amerikai támogatással az európai gazdaságok helyreállítását és a gazdasági növekedés elősegítését célozta (*Jaksity, 2003*). Mindez az amerikai gazdaság gyorsütemű növekedését okozta.

Az Amerikai Egyesült Államokban azonban a hatvanas évek végén, Európában és Japánban a hetvenes évek elején lassulni kezdett az olcsó nyersanyag- és energiakészletre alapozódó ipari termelékenység növekedése (*Gazdag, 2001, 2002*), jelezve, hogy kimerülőben a taylori-fordi termelésszervezésben rejlő hatékonysági potenciál. Elhúzódó gazdasági válság vette kezdetét, és megrázkódtatások érték az „aranykor” struktúra többi támasztópillérét is.

¹³ 1944-ben jött létre többek között a Nemzetközi Valutaalap (IMF), a Világbank (IBRD) és ekkor született meg az Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Megállapodás (GATT) is, amelynek szervezete a szabadkereskedelmet, a vámok szintjének lebontását, és a nem vám jellegű kereskedelmi korlátok megszüntetését tűzte ki célul (*Jaksity, 2003*).

3. szakasz: az 1970-es évektől az 1980-as évek végéig

A Bretton Woods-i rendszer összeomlását követően a fix árfolyamok rendszerét felváltó árfolyam-lebegtetés, valamint az árfolyamok vártnál nagyobb volatilitása az árfolyamkockázatok növekedését eredményezte. Az olajárrobbanás után hirtelen megnőtt sok harmadik világbeli ország exportbevétele, az így felhalmozódó tőke pedig jelentős részben elhagyta az adott országok, és európai bankokban helyeződött el. Az ötvenes években kialakult eurodollár piacokon azonban megnehezítette a bőséges források megfelelő kihelyezését, hogy a világgazdasági válság közepette pangott a hitelpiac. A kereslet hiánya igen széles körben a kockázatokat nem megfelelően felmérő, felelőtlen hitelezéshez vezetett, ahol a hitelfelvevők zömmel fizetési mérlegük problémáival küzdő fejlődő országok voltak. Ennek következtében a pénzügyi rendszerben megnőtt a hitelkockázat.

A gazdasági környezet kiszámíthatatlanabbá, kockázatosabbá vált a válság hatására, ami alkalmazkodást követelt a bankoktól. Új, a korábbinál jóval rugalmasabb konstrukciókra, pénzügyi termékekre és azok piacaira volt szükség annak érdekében, hogy a bank, illetve az ügyfél fedezhesse magát a potenciális veszteségekkel fenyegető sokféle kockázattal szemben. A szükséges alkalmazkodás számára azonban gátat jelentett az a sokrétű szabályozás és korlátozás, amely addig nem akadályozta számottevően a pénzügyi rendszer működését. A szabályozó hatóságokra nehezedő nyomás, valamint a korlátozások megkerülésére kidolgozott számos pénzügyi innováció hatására aztán fokozatosan megindult a pénz- és tőkepiacok deregulációja és liberalizációja.

A hetvenes évek világgazdasági válsága, illetve az olajárrobbanás az eurodollár piacok megerősödése mellett számos off-shore (azaz az adott ország pénzügyi szabályozásába nem tartozó) pénzügyi központ létrehozását és felvirágzását is magával hozta. Ezek kezdettől fogva tudatosan biztosították a telephelyet kereső bankoknak azt a szabályozatlanságot és ellenőrizetlenséget, ami az eurodollár piacokon az ötvenes években spontán módon alakult ki. A válság hatására beszűkülő otthoni hitelpiacok, illetve az ennek következtében felerősödő verseny a fejlett ipari országok bankjai számára létfontosságúvá tette a nagyobb mozgástérrel és nyereséggel kecsegtető – bár esetleg kockázatosabb – külföldi tevékenységet. Ezeknek a nagyobb üzleti szabadságot biztosító pénzügyi telephelyeknek a konkurenciája tehát további ösztönzést jelentett a fejlett ipari országokban a deregulációra.

A pénzügyi rendszerben meginduló változások, a pénzügyi innováció számára igen kedvező lehetőségeket teremtett a komputer- és kommunikációs technológia gyors fejlődése. A keynesiánus gazdaságpolitika és gazdaságfilozófia válsága, az ezt felváltó új uralkodó közgazdasági elmélet, a neoklasszikus közgazdaságtan pedig ideológiai támogatottságot biztosított a változásokhoz.

A taylori-fordi munkaszervezési modell válsága hatására a hetvenes, és főként a nyolcvanas években fontos változásra került sor a termelési rendszerekben: fokozatosan kialakult egy térben erőteljesen szétszórt, globálisan integrált, igen rugalmas termelési szervezet. Az új termelési szervezet kialakulásával párhuzamosan természetesen fokozott igény jelentkezett az irányítás és az ellenőrzés új formái iránt. A transznacionális vállalatok e funkcionális egységeinek telephelyválasztásában lényeges szempont volt, hogy az adott helyszínen milyen a kínálat bizonyos speciális szolgáltatásokból, illetve eleinte ezek csíráiból. Ennek megfelelően a transznacionális vállalatok globális és regionális központjai gyakran választottak telephelyül nemzetközi pénzügyi központokat. A nemzetközi pénzügyi központok korábbi funkciói ezzel kibővültek, illetve más jelentést nyertek: a nagy pénzügyi központok most már globális vagy regionális gazdasági hálózatok csomópontjaiként, a világgazdaság vagy egy régió „parancsnoki hídjaiként” működtek, egy-egy városba óriási erőforrásokat koncentrálnak.

4. szakasz: az 1990-es évektől

Az előző szakaszban leírt folyamatok továbbra is jellemzőek a 90-es évektől, önálló szakaszként való megkülönböztetése az 1990-es évek közepétől a bankszféra és a pénzügyi szolgáltatások területén megindult újabb koncentrációs és fúziós hullám miatt indokolt.

Az amerikai és a nyugat-európai bankösszeolvadások és felvásárlások bizonyos mértékig eltérő okokra vezethetők vissza, de a folyamatok háttérében ugyanazok az általános világgazdasági változások állnak, és hasonló következtetések levonását teszik lehetővé. Miközben az Egyesült Államokban a bankszektorban változatlanul meglévő, sőt egyre erősödő rendkívül jelentős koncentrációs, fúziós láz a szigorúan specializált banktevékenység részbeni liberalizálása, a befektetési és (kereskedelmi) banki tevékenység merev szétválasztásának folyamatos lazítása, valamint a szövetségi államok eltérő bankszabályozásából eredő területi restriktciók megszüntetésének (jogi-szabályozási tényező) következménye volt eredetileg, addig Nyugat-Európában az 1992-es egységes piaci, illetve az azt követő uniós

elképzelések megvalósítása váltott ki hatalmas bank-összeolvadási hullámot. E folyamat jelentősen átrendezte a hatékony és versenyképes bankok struktúráját, a bankmérettel kapcsolatos megfontolásokat és a nemzeti és nemzetközi gazdaságpolitikai szabályozásokat.

A piaci verseny fokozódása kényszeríti a bankokat a nagyobb üzemméret kialakítására a méretgazdaságosság és a forgalom növelése érdekében. A versenyre való felkészülés stratégiája az, hogy viszonylag nagy bankok fuzionálnak, hogy a nagyobb tőkeerő és az univerzális tevékenység együttesen tegye alkalmassá őket a nagyobb versenyképességre. Így kialakulnak 1-1 országon belül is olyan hatalmas pénzügyi holdingok, amelyek döntő hányada maga is egy nemzetközi pénzügyi vagy bankcsoport tagja, szubholdingja. Ugyancsak a koncentrációt motiválja a bankszférában a nemzetközi vállalatok jelentőségének rohamos növekedése, a reálszférában bekövetkezett további koncentráció, ami a pénzügyi szolgáltatók nemzetköziesedésének követő hatásaként értelmezhető.

Az állami gazdaságpolitika törekvése a banki fúziók terén: a bankszektor likviditásának megőrzését általában a több bank összeolvadása révén megnövekvő tőkeerővel igyekeznek megőrizni.

A technológiai fejlődés egyrészt belső banki tényezők miatt ösztönzi a nagyobb méretű és több tevékenységet folytató egységes technikai rendszerek kialakítását – s ezzel csökkenhetnek a fajlagos költségek. Másrészt kívülről a nagyobb hiteligény és a gyorsabb, korszerűbb kiszolgálás iránti igény kényszeríti a bankok méretének növelését. Emellett a technológiai fejlődés és a liberalizáció hatására megnövekszik a külső források bankon kívüli bevonásának lehetősége, s ez a bankok jövedelmezőségének csökkenésével, piacvesztéssel és a pénzügyi közvetítésben játszott domináns szerep csökkenésével jár (Gál, 1998a).

A következő táblázat összefoglalóan mutatja be a modern pénzügyi rendszer kialakulásának főbb fejlődési szakaszait és jellemzőit (*1. táblázat*).

1. táblázat

A modern pénzügyi rendszer fejlődési szakaszai és főbb jellemzői

Szemponatok	1. szakasz (XIX. század eleje- 1930)	2. szakasz (1930-1969)	3. szakasz (1970-1989)	4. szakasz (1990-)
1. Szabályozottság	a) Szabályozás nem jellemző	a) Jogi, adminisztratív és egyéb intézkedésekkel szigorúan szabályozott pénzügyi rendszer	a) Jellemző folyamat a dereguláció és a prudenciális szabályok szigorodása	a) Dereguláció folytatása b) A pénzügyi holdingok kialakulásával a felügyeleti szabályozás további szigorítása
2. Nemzetközi tőkeáramlás	a) Nemzetközi tőkeáramlás nem jellemző b) Kereskedelmi ügyletekhez kapcsolódó regionális tranzakciók jellemzőek	a) Nemzetközi tőkeáramlás szigorúan korlátozott b) Nemzetközi kereskedelem gyors bővülése c) Eurodollár piac kialakulása	a) Nemzetközi kereskedelem liberalizálásával kereskedelem bővülése b) Globalizáció c) Eurodollár piac megerősödése d) Egyre egységesebb, integrált piac	a) Nemzetközi kereskedelem növekedésének folytatódása b) Globalizáció c) Regionalizáció d) Egyre egységesebb, integráltabb piac
3. Pénzügyi, ezen belül a bankrendszer	a) Egyes intézmények szabályozása (specializált pénzügyi és bankrendszer)	a) Intézményi szabályozás (például bank csak banki tevékenységet végezhet)	a) Elmozdulás az univerzális pénzügyi, ezen belül bankrendszer felé	a) Univerzális pénzügyi rendszer és bankrendszer b) A globális hálózatba nem integrálódott helyi bankok szerepe csökken
4. Pénzügyi központok	a) Még csak kezdeményei vannak a pénzügyi központoknak	a) Nagyvárosokba tömörülnek a pénzügyi központok	a) A hagyományos + off-shore pénzügyi központok b) A pénzügyi központok hierarchiája c) Pénzügyi innovációk piacának kialakulása	a) Globális és regionális pénzügyi központok megerősödése a már meglévő pénzügyi központok mellett b) Pénzügyi piacok további koncentrációja és egyben integrálódása
5. Pénzügyi csoportok	a) Csak néhány nagyobb pénzügyi csoport van	a) Pénzügyi konglomerátumok, kialakulása	a) Pénzügyi konglomerátumok, holdingok kialakulása b) Koncentráció c) Fuzionálás	a) Pénzügyi holdingok szerepének növekedése b) Koncentrációs, fúziós hullám folytatódása c) A meglévő pénzügyi központok közötti verseny erősödése
6. Tevékenység	a) Tradicionális banki tevékenységek	a) Tradicionális banki tevékenységek köre a devizaügylettekkel bővül	a) Tevékenységi kör további bővülése és új termékek megjelenése	a) Új szolgáltatások megjelenése és további terjedése b) Nem banki szolgáltatások szerepe is növekszik (pl. lízing, bankbiztosítás)
7. Pénzügyi piacok	a) Helyi-regionális piacok dominanciája	a) Nemzeti pénzügyi piacok b) Eurodollár piac kialakulása	a) Eurodollár piac megerősödése b) Egyre egységesebb, integrált piac	a) Globális pénzügyi piac kialakulása, ami javította a portfóliókezelést, a kockázatmegosztást b) A piacok egységesebbé és integrálódóbbá tovább folytatódik c) Továbbra is éles verseny nemcsak az egyes pénzügyi közvetítő csoportokon belül, hanem azok között is
8. Bank-marketing	a) Helyi piacra koncentrált (címtárak, hirdetések)	a) Termékorientált banki tevékenység	a) Piacorientált banki szolgáltatás	a) Ügyfélorientált pénzügyi szolgáltatás

Forrás: a szerző szerkesztése.

2. A pénzügyi tér vizsgálatának dimenziói

A pénzügyi rendszer és szereplői a nemzetgazdaság és így a gazdasági tér szerves részét képezik. Abban betöltött kiemelkedő szerepüknek köszönhetően a világgazdaságban és ezzel párhuzamosan a pénzügyi szférában végbemenő, előzőekben vázolt folyamatok és azok hatása mind több szakember, kutató figyelmét keltette fel. Felismerve a téma fontosságát és aktualitását az 1970-es évektől, de különösen az 1990-es években növekvő számban jelentek meg kutatás-módszertani alapokat is megteremtő munkák. (Gál, 2000a) Ennek eredményeként a XXI. század fordulójára kialakult egy sok neves szakembert, termékeny publikációs háttérrel, illetve számtalan tudományos fórumot biztosító tudományág, a gazdaságföldrajz, illetve a regionális gazdaságtan új szubdiszciplínája, a pénzügyi földrajz, illetve a pénzügyek területi gazdaságtana, amelyek a pénz térbeli mozgásfolyamataival és megjelenési formáival, a pénztőkék intézményi és szabályozási (regulatív) struktúráival, illetve a pénzmozgások társadalmi és kulturális hatásaival foglalkozó regionális tudományágak¹⁴ (Gál, 2000a).

A pénzügyi teret a gazdasági térben és amellet létező, a pénzügyi rendszerben tevékenykedő szereplők és intézményeik kapcsolatai, folyamatai, szabályai „generálják”. A pénzügyi térnek és struktúráinak a különböző dimenziók és szempontok szerinti kutatása kerül áttekintésre a következőkben.

2.1. A pénz térstruktúrái¹⁵

A pénzügyi rendszerek alapvető jellemzője a térbeli meghatározottság. Ennek látszólag ellentmond az a tény, hogy a pénz térbeli mozgása – ellentétben sok más áruéval – a pénzhelyettesítők nagy száma, mozgékonyasága és a konvertibilitás miatt legtöbbször térben megfoghatatlan („láthatatlan”), ugyanakkor a pénzügyi rendszerek olyan komplex, a pénzmozgások keretét szolgáló intézményi, szervezeti háttérrel rendelkeznek, amelyek nagyon is megfoghatóvá teszik a pénz térbeli mozgását és funkcióit. A pénzügyi rendszereket alkotó piaci intézmények által kezelt tőkék és pénzeszközök mozgása a különböző helyi, regionális, nemzeti, szupranacionális és nemzetközi pénzpiacokon egyidejűleg zajlik. A pénztőkék különböző funkcionális formában és intézményi

¹⁴ A két tudományág kialakulásának előzményeiről részletes leírást tartalmaz Gál (2000a) tanulmánya.

¹⁵ A téma részletes kifejtésének alapja Gál (2000a) publikációja.

keretekben (például a bankokon, jelzálogintézeteken, biztosítókon, nyugdíjalapokon, értékpapír- és részvénytőzsdéken keresztül) körforgásszerűen mozognak (Gál, 2000a).

A pénzügyi rendszeren belül zajló körforgásnak számos további kutatásra érdemes dimenziója és faktora van. A továbbiakban ezek rövid összefoglalása következik.

2.1.1. A pénzügyi rendszer telephely dimenziója

Ugyanúgy, mint más gazdasági ágazatokban, a pénzügyi intézmények telephely választásakor is jellemző az agglomerálódás, a fejlődési tradíciók és a helyi meghatározottság, illetve az egyes városi centrumokban, régiókban megfigyelhető a történetileg kialakult klaszter-képződés. Mindez azt eredményezi, hogy a fejlett országokban bizonyos alapvető pénzügyi funkciók és intézményi formák (például bankok) földrajzilag sűrűbb eloszlásban vannak jelen a gazdasági térben, mint az egyéb, specializáltabb pénzpiaci funkciók és intézmények (például tőzsdék, kockázati tőketársaságok), amelyekre inkább az erősebb térbeli koncentráció a jellemző (Gál, 2000a). A pénzügyi központokra vonatkozó gazdag nemzetközi szakirodalom főbb kutatási eredményei a későbbiekben kerülnek bemutatásra.

2.1.2. Az intézményi struktúrák földrajza

A különböző nemzeti bankrendszerek intézményi-szervezeti struktúrájának alakulását vizsgálja. Az alapvető monetáris formák és kapcsolatok a legtöbb országban hasonlóan fejlődnek, de vannak eltérő nemzeti (társadalom és intézmény-specifikus) sajátosságok, amelyek a történetileg eltérő módon fejlődő országok bankrendszerének különböző intézményi modelljeit magyarázzák. A legtöbb tanulmány a több évszázados múltra visszatekintő angol bankrendszer intézményrendszerének fejlődését, a regionális bankrendszernek nemzeti, London központú centralizált bankrendszerre történő átalakulását vizsgálta (Mazucca, 1993; Stryjakiewicz – Potrzebowski, 1995; Preiß, 1988; idézi: Gál, 2000a). Néhány ország nemzeti bankrendszerének főbb strukturális jellemzői a későbbiekben kerülnek bemutatásra.

2.1.3. A pénzügyi terek szabályozásának földrajza

A pénz története egyben a regulációk története is. A nemzetállamok egyik tradicionális funkciója a pénzforgalom és a nemzeti pénzrendszerek és intézményei állandó szabályozása. Az állam egyfelől meghatározza a nemzeti monetáris rendszer kulcselemeit, másfelől pedig szabályozza a különböző pénzügyi intézmények hatáskörét, funkcióit és a piaci versenyt (Gál, 2000a).

A szabályozott terek földrajzi variációi a lokálistól a globálisig terjednek. Az egyes bankrendszerek regulációs politikája nagymértékben függ az adott bankrendszer földrajzi dimenziójától. Az Egyesült Államokban a bankrendszer szabályozása (a hálózatfejlesztés, bankalapítás) az egyes tagállamok hatásköre. A nemzeti szintű szabályozás mellett azonban a nemzetközi pénzpiacok fejlődése már a múlt század második felében elengedhetetlenné tette a nemzetközi pénzmozgások valamiféle szabályozását. A szabályozott terek mindegyike egyben meghatározható földrajzi dimenziót is jelent (Gál, 2000a).

A pénztőkéek természetesen igyekeznek megszabadulni a szabályozás kötelékei alól, és az olyan kevésbé regularizált terek, pénzközpontok (eurodollár piacok, off-shore központok) felé igyekeznek, amelyekben az állami beavatkozás a pénzpiaci mozgásokba minimális, az adók alacsonyok és a potenciális profit magasabb (Gál, 2000a).

2.1.4. Az állam és a közszféra pénzügyi terei

Az állami és közkiadások finanszírozásában a pénzpiac szereplői aktívan közreműködnek. Ezt jelzi a pénzpiacon, állampapírpiacon keresztül finanszírozott állami kiadások drasztikus növekedése több országban. Így nemcsak a kormányzati szintű, de a regionális és a helyi pénzügyek, központi és helyi adórendszerek vizsgálata is meglehetősen aktualitással bír (Gál, 2000a).

2.1.5. A pénz társadalmi terei

A pénzügyi mozgásfolyamatok és kötelezettségek komplex tér-idő hálózatai meghatározók a mindennapi társadalmi folyamatok szempontjából is. A modern gazdaságokban a pénz, illetve a pénzügyi eszközök birtoklása a társadalmi befogadás, illetve kirekesztés szempontjából is meghatározó tényező. A pénz birtoklása a gazdasági és

a társadalmi erőforrásokhoz való hozzájárulás mellett a fogyasztói tömegtársadalomban elfoglalt helyet és azon keresztül a társadalmi és kulturális identitást is meghatározza¹⁶ (Gál, 2000a).

A fenti attribútumok legjellegzetesebben a hosszú ideje fennálló és folyamatosan működő, a nemzetközi pénzügyi változásokhoz gyorsan alkalmazkodó nemzetközi pénzközpontok esetében vizsgálhatók. Ezeknek a kiemelkedő centrumoknak óriási szerepe van a pénzügyi információk közvetítésében, ami elsősorban a globális gazdaságot érintő információdömpinggel való megbirkózás szervezeti és informatikai kereteinek kiépítésében ölt testet. A nemzetközi pénzcentrumokban koncentrálódó információtömeg kezelése, a szakértők tömegeinek, magas szintű képzettséggel rendelkező pénzügyi szakembereknek a foglalkoztatását is megköveteli (Leysdon – Thrift, 1997; idézi: Gál, 2000a).

2.2. Pénzügyi központokra vonatkozó főbb nemzetközi kutatások eredményei

A pénzügyi földrajzi kutatások egyik nagy kérdése a tér, illetve a földrajzi hely, mint telepítő tényező létjogosultságának a vizsgálata napjaink globalizálódó pénzügyi piacain, amikor is az információs technológiák nagymértékben kiszélesítették a pénzügyi intézmények földrajzi telephelyválasztásának lehetőségeit (Gál, 2000a).

A globalizáció nem szünteti meg a földrajzi tér, a pénzügyi piaci tér jelentőségét, de folyamatosan átalakítja azt. Bár ezzel ellentétes álláspontot képviselnek az „end of geography” nézet képviselői, akik szerint a földrajzi tényező és a lokációs faktorok szerepét az elektronikus pénzmozgás által formált, kiegyenlített globális pénzügyi tér veszi át, amelyben a konvergenciák uniformizált globális pénzpiacok kialakulását, és a látszólag véletlenszerű eloszlású térbeli mozgások és áramlások megléte egy látszólag ellentétek nélküli, kiegyensúlyozott pénzügyi tér kialakulását eredményezheti. Az új rendszerben már nem a lokalitás, nem a távolság, csak az információs költség a meghatározó (Gál, 2000a).

Az „end of geography” elmélet megalkotói azonban eltúlozzák a pénzügyi globalizáció homogenizáló térbeli, politikai és gazdasági hatásait, és a globalizációt mintegy külső, felülről vezérelt folyamatként írják le, amely tudatosan és elkerülhetetlenül vezet a pénzügyi tevékenységek térbeli decentralizációjához (Martin, 1999; Gál, 2000a).

¹⁶ Az utóbbi években született pénzügyi földrajzi munkák már az üzleti-pénzügyi szolgáltatások magas sűrűségével jellemezhető pénzügyi központok társadalmi és kulturális szerkezetével, felépítésével is foglalkoznak (Amin – Thrift, 1992).

Valójában ugyanis a pénzügyi szereplőknél – a decentralizációs tendenciák dominanciájának ellentmondóan – egyre inkább pénzügyi szolgáltatásaik és intézményeik nagyfokú koncentrálódása és agglomerálódása figyelhető meg. Tehát a dereguláció, az új technológiák és a globalizáció ugyanúgy koncentrálja az üzleti-pénzügyi szolgáltatásokat, a szakértelmet a meglévő központokba (ahonnan már földrajzi távolságra tekintet nélkül könnyen elérhetők az ügyfelek), mint más ágazatok (Gál, 2000a).

A pénzügyi központok léte empirikusan jól dokumentált, amint az a továbbiakban bemutatásra kerülő kutatási eredmények összefoglalójából is kiderül.

Globális pénzügyi központokkal, azok kialakulásával, jelenével és jövőjével számos szakkönyv, publikáció, tanulmány mélyrehatóan foglalkozik. A pénzügyi központok rangsorolhatóságáról, majd rangsorának felállításáról *Reed* 1981-ben megjelent könyve tekinthető úttörő munkának, amelynek szakmai körökben erőteljes visszhangja volt. E munkában *Reed* (1981) a nemzetközi pénzügyi központokkal és azok főbb jellemzőinek a meghatározásával foglalkozott. Úgy találta – több kutatóhoz hasonlóan –, hogy a kiemelkedően magas pénzügyi aktivitásnak köszönhetően a globális pénzügyi központok a következők: London, New York és Tokió. *Daly* (1984) a világgazdaságban és a nemzetközi pénzügyi szektorban betöltött szerep alapján a következőképpen osztályozta a pénzügyi központokat: globális, zonális/övezeti, regionális és nemzeti pénzügyi központok. Ezen osztályozás azóta is általánosan elfogadott a szakirodalomban.

A pénzügyi központok egyik sajátossága, hogy magas szintű pénzügyi szolgáltatásokat koncentrálnak. Ennek egyetlen mutatóval történő mérése nem lehetséges, ezért a gyakorlatban számtalan jellemzőt felhasználva igyekeztek a kutatók mérni azt. Például *Kerr* (1985, idézi *Porteous*, 1995) kanadai példán keresztül az alábbi jellemzők alapján vizsgálta a pénzügyi központok főbb jellemzőit: a pénzügyi szektorban foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatotton belül, pénzügyi intézmények mérlegfőösszege, csekkel történő fizetések aránya, tőzsdei forgalom nagysága, külföldi bankfiókok jelenléte és aránya. Több egymástól független tanulmány (USA: *Pred*, 1977; *Cohen*, 1979; Ausztrália: *Taylor – Thrift*, 1981; Kanada: *Higgins*, 1986; idézi: *Porteous*, 1995) a nagyvállalatok elhelyezkedése alapján vizsgálta a pénzügyi központok sajátosságait. Ezen adat ugyan tökéletesen nem méri a pénzügyi aktivitást a pénzügyi központban, de a nagy ügyfelek jelenléte 1-1 városban befolyást gyakorol a magas szintű pénzügyi szolgáltatások iránti keresletre. Arra a megállapításra jutottak, hogy a pénzügyi intézmények központjai alapvetően nagy ügyfelek mellett helyezkednek el. Mindez jól

mutatja a bankközpontok és az ügyfelek elhelyezkedése közötti kapcsolatrendszer fontosságát. Hangsúlyozzák azonban azt is, hogy amíg 1-1 nagy ügyfél gazdasági megfontolásokból székhelyet változtathat, addig a pénzügyi központok változása ennél lényegesen lassabb (ha egyáltalán bekövetkezik).

A pénzügyi központok fejlődésével, illetve versenyével foglalkozó hatalmas nemzetközi szakirodalomból kiemelhető *Porteous* (1995) és *Laulajainen* (1998) könyve. A könyvekben különböző országok pénzügyi rendszere térbeli fejlődésének szakaszait és földrajzi struktúráit elemző elméleti munkák kerültek összehasonlításra, majd saját elemzéseket is végeztek. *Porteous* (1995) konkrétan Ausztráliára vonatkozóan vizsgálta a pénzügyi központok relatív – egymáshoz viszonyított – sorrendjét és azok változását. Ehhez kidolgozta az ún. pénzügyi központ indexet (FINDEX-mutató), amit a pénzügyi központokra vonatkozóan külön-külön számszerűsített az alábbi adatok felhasználásával: adott városban a banki mérlegfőösszeg, a városok tőzsdei aktivitásának súlya saját tőkepiacukon, adott városban elhelyezett betétállomány/az ország összes betétállománya arány mutató, külföldi bankok száma és aránya. Amint arra *Laulajainen* (1998) felhívja a figyelmet, az első figyelemre méltó, gyakorlati tapasztalatokon alapuló pénzügyi földrajzi munka 1955-ben született, amit *Jean Labasse* francia bankár készített a lyoni régióra vonatkozóan. Munkájában a bankhálózat-fejlesztés, a bankfiókok térbeli elhelyezkedése, a bankfiókok vonzáskörzetei, a városi központok pénzügyi kapcsolatai, a bankok városhálózatban való elhelyezkedése mellett vizsgálta a központok betétgeneráló és bankhitelnyújtó képességét is. 1974-ben született egy összehasonlító kötet, ami már egész Franciaországra vonatkozóan tartalmazta a kutatási eredményeket. Későbbi kutatók a Labasse-féle módszertant felhasználva más országokra vonatkozóan is végeztek hasonló vizsgálatokat (*Laulajainen*, 1998).

A vidéki pénzügyi központok lehetséges szerepével, hatásával részletesebb például *Gertler* (1984), *Dow* (1987), *McKillop – Hutchinson* (1991) foglalkozott. Adott nemzetállamon belül létező pénzügyi központ hierarchiáról ugyancsak gazdag nemzetközi szakirodalom áll rendelkezésre (például *Leyshon – Thrift – Tommey*, 1989; *Leyshon*, 1995; *Leyshon – Thrift*, 1995; *Leyshon – Thrift*, 1997; *Tickell*, 1992, 1993, 1996). Ezek közül a továbbiakban kiemelten foglalkozom a brit pénzügyi központokkal.

2.2.1. A brit pénzügyi központok

Magyarországhoz hasonlóan a brit pénzügyi rendszer, ezen belül a brit bankrendszer is erősen centralizált és fővárosközpontú, hiszen London nemcsak Nagy-Britannia nemzetgazdaságának központja, nemzeti bankközpontja és nemzeti pénzügyi központja, hanem egyben a világ vezető globális pénzügyi központja. London Nagy-Britannia világgazdaságban játszott szerepének csökkenése ellenére képes volt a nemzetközi pénzügyi rendszer meghatározó szereplője maradni, megtartva elsőségét New York és Tokió, mint felbukkanó és versenyképes globális pénzügyi központok előtt.

London nemzetgazdaságon belüli szerepe a XX. század utolsó harmadára jellemző, már említett térformáló folyamatok hatására – a világgazdaságban játszott domináns szerepe csökkenésével szinte párhuzamosan – kissé mérséklődött más térségekben található gazdasági és egyben pénzügyi központok relatív felértékelődésével.

London nemzetgazdaságon belüli még mindig domináns szerepe számos adattal alátámasztható. Ezek közül csak néhányát kiemelve. Londonban nemcsak a világ legjelentősebb külföldi bankjai találhatók meg a legnagyobb számban, hanem a brit tulajdonú pénzügyi intézmények és klíringbankok (kivéve skót bankok) székhelyközpontjai is (*Kindleberger*, 1974), néhány központi funkciót azonban mára már decentralizáltak, ami a Londonon kívüli városok megerősödését és szerepének növekedését eredményezte. Ugyancsak Londonban koncentrálódnak a kereskedelmi banki intézmények (*McKillop – Hutchinson*, 1991), továbbá a kockázati tőke majdnem 75%-a a londoni agglomerációban jelenik meg (*Mason*, 1987; *Martin*, 1989b; idézi: *Haughton – Williams*, 1996). A londoni tőzsde mind a piaci kapitalizáció, mind a kereskedés összértéke, mind a tőzsdén jegyzett cégek számát tekintve a világ vezető tőzsdéje.

Leyshon és szerzőtársai (1989) a brit pénzügyi rendszer térszerkezetében az 1970-es és 1980-as években történt változásokat vették górcső alá. Megállapították, hogy ezen időszakban számos Londonon kívüli, azaz vidéki pénzügyi központ¹⁷ fejlődött Nagy-Britanniában, amelyek az 1990-es évekre jellemző hanyatlás idején is megőrizték, sőt adott térségen belül növelték szerepüket a kisebbek rovására (*Wágner*, 2001).

¹⁷ A Londonon kívüli térségek leírására gyakran a vidék szót használják a brit szakkönyvek mindenféle negatív mellékzöngé nélkül (*Wágner*, 2001).

Leyshon és szerzőtársai (1989) többféle mutatót (foglalkoztatási adatok, pénzügyi foglalkoztatók száma, fiókok száma, külföldi bankok száma) és egyéb jellemzőt (értéktőzsde jelenléte, pénzügyi intézmények szervezeti felépítése, az egyes szervezeti egységek funkciója és kompetenciája) felhasználva először azonosították Nagy-Britanniában a pénzügyi és termelő szolgáltatás 25 legnagyobb központját, majd azokon belül további közös ismérvek alapján csoportokat képezve a brit pénzügyi központok alábbi háromszintű hierarchiáját¹⁸ is felállították (2. táblázat):

- kiemelkedő pénzügyi központ,

A kiemelkedő pénzügyi központot természetesen London jelenti. A brit pénzügyi rendszerben a főváros nyomasztó dominanciája nyilvánvaló: a főváros erőssége ugyanis visszatükrözi Londonnak a 3 pillérű (London, New York, Tokió) nemzetközi pénzügyi rendszerben betöltött pozícióját (globális pénzügyi központ), továbbá London a nemzetgazdaság kiemelkedő gazdasági teljesítményű térsége is (*Haughton–Williams*, 1996).

- regionális pénzügyi központok,

A pénzügyi központok következő szintjét jelentik a regionális pénzügyi központok, amelyeknek a pénzügyi szolgáltatások széles kínálatán keresztül kiépített infrastruktúrájuk van. Az itt lévő társaságok eredeti információkat is képesek előállítani. A regionális pénzügyi központokban már találunk itt alapított nemzeti pénzügyi intézményeket, de ezek száma még kevés, továbbá a külföldi intézmények képviselteinek száma is kevés. A regionális központokban meglévő magasabb szintű pénzügyi infrastruktúra hatására még jobban felértékelődik az általános infrastruktúra. A pénzügyi szolgáltatásokban foglalkoztatottak száma *Leyshon* számításai alapján 20 000–35 000 fő közötti.

A regionális pénzügyi központok Nagy-Britanniában: Birmingham, Bristol, Edinburgh, Glasgow, Leeds, Liverpool és Manchester (*Leyshon – Thrift – Tommey*, 1989).

- regionális pénzügyi alközpontok

A regionális pénzügyi alközpontoknak kicsi a helyi önállóságuk, és így erőteljesen függenek más városoktól a fontos információk és a szakértelem tekintetében egyaránt. A regionális alközpontokban pénzügyi intézményeket még nem alapítanak, azonban pénzügyi intézmények nemzeti adatfeldolgozó központjai már

¹⁸ A brit pénzügyi központokra vonatkozó nemzetközi szakirodalom feldolgozása, valamint a pénzügyi központok összehasonlító elemzése részletesen hozzáférhető *Wágner* (2001, 2002) tanulmányaiban.

előfordulnak itt. A regionális alközpontok intézményei általában brit tulajdonú társaságok értékesítési irodái, amelyek a vállalati szervezetben alacsony helyen állnak. A regionális alközpontokban meglévő pénzügyi infrastruktúra hatására felértékelődik az általános infrastruktúra. A pénzügyi szolgáltatásokban foglalkoztatottak száma *Leyshon* alapján 7770–19 999 fő közötti. Tipikus regionális alközpont Oxford és Nottingham, valamint Southend és Northampton. Az utóbbi kettő egyben adatfeldolgozó központ is (*Leyhson et al.*, 1989).

2. táblázat

A brit pénzügyi központok hierarchiája

Megnevezés	Jellemzők	Kapcsolat a nemzeti pénzügyi rendszerrel	Példák
Kiemelkedő pénzügyi központok	<ul style="list-style-type: none"> a nemzeti intézményeket itt alapítják a nagy ipari társaságok székhelye nagyszámban megtalálható itt a telekommunikációt aktívan használják itt nagy összegű eszközt és adósságot kezelnek itt a külföldi intézmények nagy számban fordulnak elő itt a pénzügyi szolgáltatásban foglalkoztatottak száma: 559.716 fő 	<ul style="list-style-type: none"> a fontos, ún. kritikus információk forrása itt található meg a nemzetközi pénzügyi központokkal való fontos, ún. kritikus kapcsolatot innen tartják 	London
Regionális pénzügyi központok	<ul style="list-style-type: none"> helyi aktivitású intézményeket kis számban már alapítanak itt a külföldi (pénzügyi) intézmények hatására felértékelődő pénzügyi infrastruktúra a pénzügyi szolgáltatásban foglalkoztatottak száma: 20.000-35.000 fő közötti 	<ul style="list-style-type: none"> nagyobb önállóság és cselekvési képesség, ami a magasabb szintű pénzügyi központtól származik (decentralizáció) eredeti információk, ún. kritikus információk előállítására és használatára már képes 	Birmingham, Bristol, Edinburgh, Glasgow, Leeds, Liverpool, Manchester
Regionális pénzügyi alközpontok	<ul style="list-style-type: none"> adatfeldolgozó központ már lehet pénzügyi intézményt nem alapítanak még itt a hazai pénzügyi intézmények hatására felértékelődő infrastruktúra a pénzügyi szolgáltatásban foglalkoztatottak száma: 7.770-19.999 fő közötti 	<ul style="list-style-type: none"> kicsi helyi önállóság függőség más pénzügyi központoktól a fontos, ún. kritikus információk tekintetében 	Aberdeen, Bootle, Bournemouth, Bradford, Brighton, Cardiff, Coventry, Leicester, Newcastle, Northampton, Norwich, Nottingham, Oxford, Reading, Sheffield, Southampton, Southend

Forrás: Leyshon et. al. (1989), Tickell (1993), Haughton-Williams (1996) publikációi alapján.

A regionális pénzügyi központok brit közigazgatási rendszeren belüli elhelyezkedését vizsgálva megállapítható, hogy a regionális pénzügyi központok egyben az adott régió közigazgatási központjai is, kivéve Liverpoolt és Glasgow-t. Utóbbi két város ugyanis a régióközpont (Manchester, illetve Edinburgh) mellett létező regionális pénzügyi központ, azaz az északnyugati régió és Skócia két pénzügyi központtal is rendelkezik. Fordítva azonban ez nem igaz: nem mindegyik régióközpont regionális pénzügyi központ, csak a nagyobb gazdasági erővel (magasabb 1 főre jutó GDP-vel) rendelkezők. Minden régió belül találhatunk a regionális pénzügyi központok mellett regionális pénzügyi alközpontokat, amelyekre mint jelenlegi vagy jövőbeli potenciális riválisokra érdemes odafigyelni. Például Leeds a harmadik legnagyobb foglalkoztató az üzleti és pénzügyi szolgáltatás szektorban London és Birmingham után, de második a szolgáltatási szektorban foglalkoztatottaknál bekövetkezett növekedést tekintve. A legtöbb kereskedelmi bank Edinburgh-ot választotta székhelyül és a legtöbb bankfiók is itt található London után. Manchesterben van a legtöbb külföldi bank és bankfiók London után. Az elmúlt két évtizedben Leeds volt az Egyesült Királyság leggyorsabban növekvő pénzügyi központjainak egyike, ami többek között azzal is magyarázható, hogy e nagyváros adott otthont a legújabb technológiájú, telefon-alapú pénzügyi szolgáltató társaságoknak, úgy mint a First Direct Bank és a Direct Line Insurance. Nemcsak a foglalkoztatás szempontjából vált Leeds jelentős regionális pénzügyi központtá, hanem a hozzáadottérték-adó körben regisztrált pénzügyi szolgáltatásokat nyújtó társaságok számát illetően is. A legelfogulatlanabb megfigyelők úgy gondolják, hogy a többi regionális központ szerepének növekedési ellenére Manchester megmarad fejlettebb és kifinomultabb, szofisztifikáltabb pénzügyi központnak. Edinburgh és Liverpool kivételével valamennyi regionális pénzügyi központban van tőzsde (Wágner, 2001, 2002).

Összességében a Londonon kívül létező, magasabb pénzügyi szolgáltatások nyújtására és nagyobb térség kiszolgálására képes regionális pénzügyi központokon belül nehéz sorrendet felállítani, mivel a különböző mutatók és egyéb jellemzők alapján a központok sorrendje eltérő (Wágner, 2001, 2002).

3. Nemzeti bankrendszerek főbb ismérvei

A modern pénzügyi rendszer kialakulásával egyidejűleg, azzal összhangban a pénzügyi rendszer részét képező nemzetállami bankrendszerekben kisebb-nagyobb változások történtek.

A pénzügyi rendszer részét képező bankrendszer úgy definiálható, mint azoknak a rendezési elveknek, szabályoknak és intézményeknek (beleértve a központi bankot is) az összessége, amelyek adott országban meghatározzák a bankok gazdasági tevékenységét, működését, felügyeletét, alá-, fölé- és mellérendeltségi viszonyait, valamint a működő bankszervezetek összetételét (Fogarás, 1988).

Különböző bankrendszer-alaptípusok határozhatók meg a következő strukturális szempontok alapján: a bankrendszert alkotó főbb pénzügyi intézménytípusok, azok tevékenysége, illetve mérete. Az alaptípusok a következők:

- Egyrészt megkülönböztethető egyszintű vagy kétszintű bankrendszer. Egyszintű bankrendszer esetén csak központi bank van, amely az üzleti szféra szereplőivel, a vállalkozókkal és lakossággal közvetlen kapcsolatban (például számlavezetés, hitelezés) áll. Magyarországon a bankok 1947. évi államosítása után 1986-ig a bankrendszer egyszintű volt. Kétszintű bankrendszer esetén a központi bank mellett számos a másodlagos pénzteremtésre képes kereskedelmi, más néven üzleti bank is létezik. A központi bank kizárólag ezekkel a bankokkal áll kapcsolatban. Piacgazdaságban a bankrendszerek kétszintűek. A magyar bankrendszer 1987. január 1-jétől ismét kétszintűvé vált.¹⁹
- Másrészt megkülönböztethető univerzális vagy specializált bankrendszer. Univerzális bankrendszer esetén a bankok a pénzügyi szolgáltatások széles skáláját (beleértve a klasszikus banki tevékenység mellett az egyéb pénzügyi szolgáltatásokat, mint például lízing, értékpapír-ügyletek, bankbiztosítás, magánnyugdíj-pénztári tevékenység) nyújthatják ügyfeleik részére. Specializált rendszer esetén a bankok kizárólag a klasszikus banki tevékenységet végezhetik. Biztosítási tevékenységet kizárólag a biztosítók, értékpapír-ügyleteket kizárólag az értékpapír-forgalmazók végezhetnek. Bevezetésben vázolt folyamatoknak köszönhetően ma már a korábban igen specializált bankrendszerrel rendelkező országokban (például Nagy-Britannia, Egyesült Államok, Franciaország) is elmozdulás történt az univerzális modell felé, míg más univerzális modellel jellemezhető országokban megindult bizonyos tevékenységeknél (faktoring, lízing) egyfajta specializáció. Magyarország bankrendszere univerzálisnak tekinthető.

¹⁹ Jogi értelemben a kétszintű bankrendszer létrejötté a Magyar Nemzeti Bankról szóló 1991. évi LX. törvény hatálybalépésére (1991. december 1-jére) datálható, mivel a klasszikus elméletek a kétszintű bankrendszer létét úgy definiálják, hogy a jegybanknak, de jure is függetlenné kell válni.

- Harmadrészt megkülönböztethető centralizált vagy regionalizált bankrendszer. Centralizált bankrendszer esetén a központi kormányzat által elfogadott jogszabályok az ország egész területére érvényesek, a központi szabályozás mellett kisebb területi egységekre vonatkozó önálló szabályozás nincs. A centralizált bankrendszer tipikus példaként említhető a brit, a francia és a jelenlegi magyar bankrendszer. Regionalizált bankrendszer esetén központi szabályozás és/vagy kisebb területi egységekre (például tagállamokra, tartományokra, kantonokra) vonatkozó szabályozás is van (például ellentmondó is lehet a tartományi és központi szabályozás, vagy az egyes tartományok szabályozása is eltérhet egymástól, bár a központi kormányzatok ma már törekszenek általános alapelvek meghatározásával az összhangot megteremteni az egymás mellett létező szabályozások között), így a bankrendszer és bankszektor fejlődésének befolyásolásában törvényhozói jogosítványaik révén a kisebb területi egységek játsszák a meghatározó szerepet, kevésbé az országos központi hatalom. Utóbbira tipikus példaként említhető az Amerikai Egyesült Államok. Az amerikaihoz hasonló regionalizált banki struktúra Európa számos országára is jellemző (például Németország, Ausztria, Svájc).

A fentiekben említett bankrendszer-alaptípusok szorosan összefüggnek az egyes országok eltérő gazdaságtörténeti fejlődésével, eltérő társadalmi, gazdasági és politikai berendezkedésével, illetve államformájával. Az egyes alaptípusok kizárólagosan nem fordultak/fordulnak elő, jellemző inkább valamelyik meghatározó volta.

Mielőtt azonban rátérnék néhány nemzeti bankrendszer főbb ismérveinek bemutatására, fontos megemlíteni, hogy a globalizáció soha nem látott sebességgel teszi elavulttá a bankok jól bevált üzleti gyakorlatát, a globalizációs nyomás átformálja a banki tevékenység megszokott sikerkritériumait, az új kritériumok pedig átalakítják a stratégiai és az operatív döntéshozók által használt technikákat. Mint minden vállalatnak, a banknak is szükségszerűen az a végső célja, hogy tevékenysége során új értéket létrehozva a tulajdonosok jövedelmét, vagyonát gyarapítsa. Éppen ezért a bankok stratégiai fókuszában az eszköztermelékenység, a tőkehatékonyság szerepel, szemben a korábbi évtizedekre jellemző bevételnöveléssel. A korábban jól bevált, hagyományos stratégiai tervezési módszerek már nem megfelelőek, mivel nem jobb terveket kell készíteni, hanem rugalmas és gyors válaszadásra képes szervezetet kell építeni (*Middleton, 2000*).

Az Andersen Consulting tanácsadó cég témával foglalkozó tanulmánya összesen nyolc banki szervezeti típusmodellét különböztet meg, amelyek a következők: globális bankok (például az amerikai Citibank), nagy páneurópai bankok (például a francia BNP-Paribas), regionális bankok (például az osztrák ERSTE, Raiffeisen), nemzeti bajnokok (például a magyar OTP), magas fokon specializált bankok, biztosítási háttérrel rendelkező bankok (például a német Dresdner Bank-Allianz csoport), nem pénzügyi szférából belépő pénzügyi intézmények (például a brit TESCO, Royal Dutch-Shell). A globális bankok különböző földrészeken nyújtják a pénzügyi szolgáltatások széles vagy szűkebb körét, hatalmas méretűek mind mérlegfőösszegüket, mind hálózataikat tekintve, továbbá teljes hálózataikra kiterjedő központi humánpolitikával, mindenütt alkalmazott eljárásokkal és termékekkel működtetik egységeiket.²⁰ Tekintettel arra, hogy Európában sok szempontból nincs esély az amerikai típusú méretgazdaságossági előnyök kihasználására, a fejlődés a nagy páneurópai bankok és a több országra kiterjedően működő regionális bankok irányába mutat. Ilyen stratégiák választása esetén kulturális problémákkal is számolni kell a nyelvi nehézségeken kívül. A regionális bankok elterjedését segítheti, hogy a kulturális különbségek ellenére jellemző a történelmi kapcsolatok megléte, illetve Európában léteznek „természetes” régiók (például Skandinávia, Baltikum, mediterrán térség). Érthető okokból minden állam törekszik a vezető nemzeti bank megerősítésére (*Lipták, 2001*).

3.1. Nagy-Britannia²¹

A bankszektor meghatározó intézményei jelentős történelmi múlttal rendelkeznek. A világon az első jegybank Angliában jött létre 1694-ben.²² Eredetileg központi banknak és kereskedelmi banknak is szánták (egyszintű bankrendszer). Ma már azonban a bankrendszer kétszintű. A monetáris politika és azon keresztül a gazdaságpolitikai célok megvalósításában a legfontosabb szerepet a bankrendszer első szintjét alkotó központi bank, a Bank of England játssza. Emellett azonban az unitárius államberendezkedésből adódóan létezik a Bank of Scotland (Skócia Központi Bankja) is (*Ligeti, 1983*).

²⁰ A *The Banker* folyóirat által közölt globális bankok közé kerüléshez elegendő a több földrészen történő működés kritériumának megfelelni.

²¹ A Bank of England honlapján (www.bankofengland.co.uk) található adatok is felhasználásra kerültek.

²² Bár történelmileg az 1668-ban létrehozott svéd Sveriges Riksbank a legidősebb központi bank, a világ első központi bankjának mégis a Bank of Englandot tartják.

A második szinten található banki intézményeken belül elkülönül a retail bankok (ide értve a klíringbankokat, a takarékbankokat, a postahivatalok átutalási szolgáltatásait lebonyolító National Girobankot, valamint a szövetkezeti és szakszervezeti szektor pénzügyintézetét, a Co-operative Bankot is) és a merchant bankok (ide értve a váltó vagy leszámítoló bankokat, az emissziós bankokat) csoportja. További önálló csoportot alkot a külföldi bankok (ide értve a multilaterális brit bankok kiterjedt külföldi hálózatát, a külföldi bankok brit fiókjait és érdekeltségeit, a vegyes tulajdonú konzorciális bankokat) és a pénzügyi bankházak, más néven diszkont házak csoportja.

A brit bankrendszerben kiemelt szerepe a klíringbankoknak (ezek közül kiemelkedik a National Westminster, a Barclays, a Midland és a Lloyds) van, amelyek jogszabályi felhatalmazással teljes körű, de kezdetben csak kizárólagosan bankszolgáltatások nyújtására voltak jogosultak. A jelenlegi szabályozás azonban lehetővé teszi a pénzügyi szolgáltatások (például bankbiztosítás, lízing, faktoring, magánnyugdíjpénztári szolgáltatás) széles körű nyújtását, azaz elmozdulás történt a specializált modelltől az univerzális felé, bár a brit bankrendszer alapjaiban még mindig inkább specializáltnak tekinthető.

A brit bankrendszer mindig is erősen főváros-központú és centralizált volt, jelenleg is az. A főváros nyomasztó dominanciája összefügg a nemzetközi pénzügyi világban betöltött kiemelkedő szerepével (globális pénzügyi központ). Amint azonban az a korábbiakban részletesebben bemutatásra került, London mellett az 1970-es és 1980-as években több regionális pénzügyi központ (úgy mint Birmingham, Bristol, Edinburgh, Glasgow, Leeds, Liverpool, Manchester) is megjelent, ami London nemzeti pénzügyi rendszerben betöltött domináns szerepét nem kérdőjelezte meg.²³

3.2. Amerikai Egyesült Államok²⁴

Az amerikai bankrendszer kialakulását a késői, de igen gyors ütemű fejlődés jellemezte. A XIX. század végén az Amerikai Egyesült Államokban – központi bankrendszer hiányában – a bankjegykibocsátás, a bankok működésének szabályozása a szövetségi államok feladata volt. A tagállamok törvényhozása – a bankok hatalmával szembeni félelem miatt – kezdetben korlátozta a bankok jogosultságát, hogy a tagállamon belül bankfiókot nyissanak. E korlátok szigorú tagállamról tagállamra változott (Kohn,

²³ A téma részletesebb kifejtésére az I. fejezet 2.2.1. alfejezetében került sor.

²⁴ A FED honlapján (www.federalreserve.gov) található adatok is felhasználásra kerültek.

2004). (Például egyes helyeken eleve tiltották bankfiókok megnyitását, itt a bankoknak egyetlen hivatala működhetett csak.)

A központi bankrendszer kialakítására 1913-ban került sor, amikor létrehozták a Szövetségi Tartalék Bankrendszert, amelynek keretében több Federal Reserve Bank (Fed) működik.²⁵ A Fed-ek alkotják a kétszintű amerikai bankrendszer első szintjét.

A bankrendszer struktúráját több évtizedre meghatározta az 1927. évi „McFadden Act” és az 1931. évi „Glass Steagall Act”. E törvények egyrészt meghatározták a bankrendszer Egyesült Államokon belüli területi szervezetét, másrészt szétválasztották a banki tevékenységet az egyéb pénzügyi szolgáltatásoktól. E törvények megkülönböztettek az alapítás szempontjából (aszerint, hogy bank alapítására a szövetségi adminisztráció, vagy az egyes tagállamok adtak-e engedélyt) szövetségi bankokat és az egyes államok bankjait, a funkció alapján pedig kereskedelmi bankokat, takarékkasszák (össze) intézeteket, befektetési intézeteket (más néven emissziós bankokat) és egyéb pénzintézeteket (ide értve a külföldi bankok fiókjait és érdekeltségeit, a fogyasztási hitelbankokat, a személyi hitelbankokat). (Fogarás, 1988)

A kereskedelmi bankok az amerikai bankrendszerben vezető szerepet töltenek be, ügyfélkörük egyrészt a nagyvállalatokra, másrészt a magánügyfelekre terjed ki. A kereskedelmi bankok nagyságrend alapján a következők: nagybankok, más néven óriásbankok (például Citibank-Citigroup, Bank of America Corp., Bank of America, First Chicago, Chase Manhattan) működik, tevékenysége ma már felöleli a klasszikus banki tevékenységeken kívül a pénzügyi szolgáltatások teljes körét és kiterjedt nemzetközi kapcsolatokkal is rendelkeznek), regionális bankok (amelyek tevékenysége szintén a pénzügyi szolgáltatások teljes körét felöleli, de működési területük egy-egy szövetségi államra korlátozódik, oda ahol a székhelye van), több ezernyi helyi bank (amelyek nem tartoznak egyetlen fenti kategóriába sem, független belföldi bankok, amelyek működési területe a székhely és közvetlen térségére terjed ki).

Fontos intézkedése volt a többször módosított „McFadden Act”-nak a bankok és a takarékkasszák földrajzi elhatárolása a szövetségi államokon belül. Ez azt jelentette, hogy a pénzügyi intézmények tevékenységi köre – függetlenül attól, hogy alapításukra a szövetségi adminisztráció vagy az egyes államok adtak-e engedélyt – csak az egyes szövetségi államok területére terjedt ki. Ezen túlmenően pedig a fiókalapítás

²⁵ A Fed-ek induló tőkéjét a résztvevő kereskedelmi bankok jegyezték le, így jogilag minden egyes Fed a tagbankok tulajdonában álló részvénytársaság. A szövetségi bankok számára kötelező a Fed-tagság, de az egyes államok bankjai, valamint a takarékkasszák számára a tagság önkéntes (Fogarás, 1988).

engedélyezése az egyes szövetségi államok határákörébe tartozott. Ezek pedig megtiltották a fiókalapítást (egyetlen bank elv-egyfiókos bankok), vagy a bankfiókok alapítását területileg korlátozták, vagy megadták az engedélyt a szövetségi államon belül a fióknyitásra. Mindez regionalizált banki struktúra kialakulását eredményezte (Fogaras, 1988). Ennek következménye a pénzügyi intézmények óriási száma.

A nemzetközi tendenciákkal összhangban az amerikai bankrendszer is átalakult az elmúlt évtizedekben. Ennek első jelentős mérföldköve 1956, amikor is az amerikai törvényhozás a terjeszkedni vágyó bankok nyomására megalkotta a Bank Holding Company Act-ot, amely lehetővé tette, hogy a kereskedelmi bankok nem banki, de a banki tevékenységgel szorosan összefüggő üzleti tevékenységet is folytathassanak, részt vegyenek például lízing, faktoring ügyletek lebonyolításában, hitelkártya üzletágban, jelzálog-hitelezésben. Ezzel a szigorú tevékenységi elhatárolás enyhült. A törvény azt is lehetővé tette, hogy a kereskedelmi bankok földrajzilag elhatárolt tevékenységük érdekében bank holding társaságokat alapítsanak. Ilyen társaságot egy vagy több kereskedelmi bank és egy vagy több nem banki tevékenységet végző pénzügyi társaság, illetve multi bank alapíthatott. Ez együtt járt a banki tevékenység területi korlátozásának enyhítésével, mert a holding társaságok bármely szövetségi állam területén létesíthetnek fiókot. Az új szabályozás „áttörte” a bankok tevékenységi körének Egyesült Államokon belüli területi korlátozását, és „elmosta” az egyes banki és nem banki, de pénzügyi szolgáltatások közötti elhatárolást, azaz elmozdulás történt a specializált bankrendszertől az univerzális felé (Cseresznyák et al., 1988).

A The Banker évente közzétett „Világ Vezető Bankjai” (TOP 1000) listában 2003-ban 211 amerikai bank szerepelt, amelyek közül a TOP 25-ben található a saját tőke alapján 6 óriásbank (Citigroup, Bank of America Corp., JP Morgan Chase & Co., Wells Fargo & Co., Bank One Corp., Wachovia Corp.).²⁶ A 6 óriásbank közül az első 3 az összes eszköz alapján is benne van a TOP 25-ben, illetve évek óta szerepelnek a listán. Az óriásbankok székhelye az Amerikai Egyesült Államok jelentős belföldi pénz- és tőkepiacai (New York, Chicago, Los Angeles, San Francisco) mellett Charlotte-ban és Birmingham-ban található a legnagyobb gyakorisággal. A TOP 1000-es listára felkerülő további

²⁶ A The Bankerben közzétett 2003. évi adatok alapján a TOP 1000 első 5 helyezettje a saját tőke alapján (zárójelben a székhely és ország): 1. Citigroup (New York, USA), 2. Crédit Agricole Groupe (Párizs, Franciaország), 3. HSBC Holdings (London, Nagy-Britannia), 4. Bank of America Corp. (Charlotte, USA), 5. JP Morgan Chase & Co. (New York, USA).

Az összes eszköz alapján a sorrend: 1. Mizuho Financial Group (Tokió, Japán), 2. Citigroup (New York, USA), 3. UBS (Zürich, Svájc), 4. Crédit Agricole Groupe (Párizs, Franciaország), 5. HSBC Holdings (London, Nagy-Britannia).

jelentősebb amerikai bankok székhelyei olyan nagyvárosokban (például Atlanta, Boston, Cleveland, Richmond) találhatók, amelyek a tagállamok közigazgatási, gazdasági és egyéb központjának és egyben pénzügyi központjának is minősülnek.

3.3. Franciaország²⁷

A francia bankrendszer egymástól eltérő tevékenységi körű és saját szabályzat alapján működő bankokból állt egészen az 1940-es évekig. Ezen bankok tevékenységi köre univerzális volt, de a XIX. század közepén elkezdtek egyes rövid vagy hosszú lejáratú üzletekre szakosodni. Lényegében tehát a francia bankrendszer önszántából az univerzálisról a specializált modell felé mozdult el (*Cseresznyák et al.*, 1988).

Az 1940-es években elfogadott jogszabályok a specializált modellt deklarálták. Az 1800-ban alapított Banque de France-t (a francia központi bankot) és a négy legnagyobb magánbankot ezzel egyidejűleg 1945-ben államosították. Az 1970-es években újabb államosításokra került sor, amelynek következtében a banki tevékenység több mint 80 %-a állami kézbe került. Az 1980-as évek elejétől azonban sor került az államosított bankok reprivatizálására. Ennek ellenére a mai francia bankrendszer továbbra is centralizált és rendkívül erős állami befolyású bankrendszernek tekinthető (*Cseresznyák et al.*, 1988).

Az 1980-as évek elejétől visszarendeződés figyelhető meg az univerzális modell felé. Olyannyira, hogy Franciaországban a bankok és biztosítók összeolvadása is engedélyezett saját országhatárain belül (*Király – Pozsonyi*, 1998).

Franciaországban az alábbi banktípusok találhatók: univerzális tevékenységű regisztrált bankok (ezen belül betéti bankok, üzleti bankok, hosszú és közép lejáratú hitelek nyújtására létesített bankok), közületi és félközületi intézmények (Államkincstár, takarékpénztárak, amelyek nem tartoznak a banktörvények hatálya alá, mivel saját államilag jóváhagyott szabályzataik szerint működnek), szövetkezeti formában működő intézetek (népbankok, mezőgazdasági hitelszövetkezetek, szövetkezeti hitelintézetek). További csoportot képez a regisztrált bankokkal azonos tevékenységet folytató és a viszonyossági elv alapján működő külföldi bankok belföldi fiókjai és érdekeltségei csoport. Ezen kívül még önálló csoportot alkotnak a speciális banktevékenységet ellátó finanszírozási intézetek (áruhitelbankok, faktoring társaságok, lízing társaságok). (*Fogarás*, 1988)

²⁷ A Banque de France honlapján (www.banque-france.fr) található adatok is felhasználásra kerültek.

A francia bankszektorban meghatározó, univerzális tevékenységű betéti bankok, más néven kereskedelmi bankok: BNP-Paribas, Société Générale, Crédit Lyonnais és Crédit Agricole.²⁸ A szövetkezeti formában működő pénzügyi intézetek tevékenysége is mindinkább univerzális jellegűvé válik (*Fogaras, 1988*).

A bankok területi elhelyezkedését és a pénzügyi rendszer térszerkezetét vizsgálva változatlanul érvényesül a főváros-központúság, bár Párizs ún. ellenpólus városainak (például Bordeaux, Lille, Lyon, Marseille, Nancy-Metz, Nantes, Strasbourg, Toulouse) kismértékű felértékelődése is bekövetkezett az elmúlt időszakban. A francia bankrendszeren belül meghatározó bankok (Crédit Agricole, BNP-Paribas, Société Générale) mindegyikének székhelye Párizsban található.

3.4. Németország²⁹

Németországban már a XIX. század második felében és a XX. század első évtizedeiben a társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok hatására a pénzügyi intézmények sokféle típusa alakult ki. Itt alakult ki először legfejlettebben az univerzális bankmodell. A föderatív állami berendezkedés miatt a bankrendszer a kezdetektől regionalizált (*Fogaras, 1988*).

A központi bank szerepét a Deutsche Bundesbank látja el, amely feladatait a tartományi központi bankokkal közösen hajtja végre. Minden egyes tartományban tartományi központi bank működik, de bankjegy-kibocsátási joguk nincs. A második szinten található bankok két csoportját különbözteti meg a német jogalkotás: üzleti bankok (ezen belül hitelbankok, takarékpénztárak és giroközponjaik, hitelszövetkezetek), univerzális jellegű speciális bankok (amelyek meghatározott pénzügyi szolgáltatási tevékenységet – például áruhitelvezést, jelzálog-hitelezést, postatakarékpénztári szolgálatot – látnak el) (*Fogaras, 1988*).

A német bankrendszer kiemelt intézményei a hitelbankok, ezen belül megkülönböztetik a több évszázados múlttal rendelkező, gazdaságban jelentős szereppel bíró nagybankokat³⁰ (amelyekre széles körű belföldi tevékenység jellemző, működési területük az ország egészére kiterjed, de külföldi fiókokkal is rendelkeznek), regionális

²⁸ A Crédit Agricole és a Crédit Lyonnais 2003-ban összeolvadt, s ezzel 2003-ban Európa vezető bankja (Crédit Agricole Groupe) jött létre a saját tőke alapján, míg 2. helyezett a svájci UBS után az összes eszköz alapján.

²⁹ A Deutsche Bundesbank honlapján (www.bundesbank.de) található adatok is felhasználásra kerültek.

³⁰ Például a Deutsche Bank, a Dresdner Bank, a Commerzbank, a HypoVereinsbank.

bankokat (amelyek üzleti tevékenysége a nagybankokéhoz hasonló, működési területük azonban belföldön területileg adott tartományra korlátozott, a vezető regionális bankok azonban számos külföldi fiókkal rendelkeznek), valamint a több évszázados múlttal rendelkező magánbankokat (amelyek ugyancsak univerzális tevékenységet folytathatnak, ennek ellenére elsősorban a külkereskedelem finanszírozásával, kötvénykibocsátással és értékpapír-kereskedelemmel, vagyonkezeléssel, valamint ingatlanhasznosítással foglalkoznak) (Fogarás, 1988).

Franciaországhoz hasonlóan a bankok és biztosítótársaságok tényleges összeolvadása Németországban is engedélyezett (például Dresdner Bank-Allianz csoport), de csak saját országhatárain belül (Király – Pozsonyi, 1998).

Térszerkezeti szempontból vizsgálva a Deutsche Bundesbank szervezeti felépítését megállapítható, hogy székhelye Frankfurtban (Frankfurt am Main) van, míg regionális irodái a tartományi központokban (Berlin, Düsseldorf, Frankfurt am Main, Hamburg, Hannover, Lipcse, Mainz, München, Stuttgart) találhatók, amelyek egyben regionális pénzügyi központoknak is tekinthetők. A Deutsche Bundesbank regionális irodái alá tartozó fiókok Németország nagyobb városaiban helyezkednek el. A 4 német nagybankból 3-nak (Deutsche Bank AG, Commerzbank AG, Dresdner Bank AG) a székhelye Frankfurtban (Frankfurt am Main), 1-nek (HypoVereinsbank AG) a székhelye Münchenben található, regionális központjaik általában a pénzügyi központnak is minősülő tartományi központokban vannak. A regionális bankok és magánbankok székhelyei legnagyobb gyakorisággal ugyancsak Frankfurtban fordulnak elő, ezt követi Hamburg, Berlin, München, Köln, Stuttgart és Düsseldorf.

3.5. Ausztria³¹

Az osztrák bankrendszer kialakulására, fejlődésére a német bankrendszer jelentős befolyást gyakorolt, így főbb jellemzői: univerzalitás, regionalizáltság. A központi banki szerepkört és feladatokat az Österreichische Nationalbank (Osztrák Nemzeti Bank) látja el. A bankrendszer főbb további szereplői: az univerzális jellegű üzleti bankok (amelyek az ország egész területén tevékenykednek, de külföldi fiókokkal és leánybankokkal is rendelkezhetnek, jogi formájukat tekintve részvénytársasági formában vagy magánbankként működnek), takarékpénztárak (amelyek nemcsak saját tartományukban, hanem Ausztria egész területén és külföldön is nyithatnak bankfiókot), szövetkezeti

bankok, népbankok, az ágazati feladatokat ellátó tartományi jelzálog-hitelintézetek (amelyek minden tartományban működnek), építési takarékpénztárak, a speciális jellegű pénzügyi intézmények, valamint a külföldi bankok fiókjai és érdekeltségei. Az osztrák bankrendszeren belül kiemelt jelentősége a takarékpénztáraknak és szövetkezeti bankoknak van. Ezen két szektor részesedése a teljes bankszektor mérlegfőösszegéből meghaladja a 60 %-ot. A legjelentősebb bankok közé tartozik a Bank Austria-Creditanstalt³² és az ERSTE.

Az osztrák pénzügyi rendszer erősen fővárosközpontú. Az üzleti bankok száma 2003. végén 47 volt, melyből 34-nek a székhelye Bécsben, 4-nek Salzburgban, 2-nek Grazban és Linzben volt. 100 feletti bankfiókszám csak a Bécsi Tartományban (központja Bécs) és a Felső-Ausztriai Tartományban (központja Linz) fordul elő, a többi tartományban az átlag 40 körüli. A takarékpénztárak és hitelszövetkezetek jellemzően a Felső-Ausztriai Tartományban (központja Linz) és a Steinmark Tartományban (központja Graz) fordulnak elő nagy számban, illetve ott, ahol az üzleti bankok jelenléte minimális (például Alsó-Ausztria, Burgenland, Karintia, Tirol), így a lakossági és kisvállalkozói szféra fő pénzügyi szolgáltatóinak minősülnek. Az előzőekben leírtak ellenére az osztrák bankrendszeren belül Bécs mellett nincs komolyabb pénzügyi funkciót betöltő központ (esetleg Salzburg és Linz emelhető ki a nagyobb városok közül). A „Világ Vezető Bankjai” (TOP 1000) listán szereplő osztrákok bankok mindegyikének székhelye Bécsben található.

3.6. Magyarország³³

A magyar bankrendszer több fejlődési szakaszon ment át az elmúlt időszakban, így a bankrendszer főbb térszerkezeti jellemzőinek időbeli változása is áttekinthető egy ország példáján keresztül. Az 1. szakasz a dualizmus korára tehető, amikor a helyi-regionális bankok szerepe volt a jelentős, a 2. szakasz a nemzeti piac központú szakasz, amikor Budapest szerepe erőteljesen megnőtt, a 3. szakasz az egyszintű bankrendszer időszaka, a 4. szakasz az 1987-től kezdődő kettős bankrendszer időszaka.

³¹ Az Österreichische Nationalbank honlapján (www.oenb.at) található adatok is felhasználásra kerültek.

³² 1997-ben olvadt össze az osztrák Bank Austria és Creditanstalt. Majd 2002-ben jogi önállóságát megtartva a Bank Austria-Creditanstaltot (BA-CA) beolvasztotta a német HypoVereinsbank. A német HVB-csoporton belül az osztrák BA-CA felelős a közép- és kelet-európai piacokért. Az *Euromoney* című brit pénzügyi szaklap a BA-CA-nak ítélte 2002-ben a „Közép-Kelet Európa legjobb bankja” címet, immár 4. alkalommal.

³³ A Magyar Nemzeti Bank honlapján (www.mnb.hu) található adatok is felhasználásra kerültek.

Az Osztrák-Magyar Monarchia idején Magyarországon helyi-regionalizált bankstruktúra volt jellemző. Az 1900-as évek eleji Magyarország az akkori kor európai fejlettségének megfelelő szintű bankrendszerrel és banki infrastruktúrával rendelkezett. A századelő kétszintű magyar bankrendszerét a nagybankok fővárosi koncentrációja mellett a vidéki alapítású bankok, takarékszövetkezetek nagy száma jellemezte, ami a vidéki bankpiacok egyenletesebb térbeli eloszlását eredményező, kiegyensúlyozottabb fiókhálózat kialakulását segítette elő (Gál, 1997).

Az 1920-ban Trianonban „megrajzolt” új országhatárokkal a korábban kiépült fiókhálózat kiegyensúlyozottsága megbomlott. Például a bankok ca. 60 %-a az utódállamokhoz került, ezzel szemben a bankok tőkeerejének mindössze ca. 26 %-a jutott az elcsatolt területek bankjaira, a bankrendszert alkotó bankok tőkeereje így is jelentősen lecsökkent, a történeti Magyarország legjelentősebb regionális bankközpontjainak több mint a fele, illetve Budapest ellenpólus városai (Arad, Temesvár, Nagyvárad, Kolozsvár, Pozsony, Zágráb) mindegyike az ország új határain kívülre került (Gál, 1997, 2001b). Mindez Budapest szerepének új országhatáron belüli aránytalan növekedéséhez vezetett a gazdaság minden területén, így a bankszektorban is. Ezt a főváros-központúságot tovább erősítette az önálló vidéki bankok számának csöddök, fúziók, megszüntetések, államosítások miatti drasztikus csökkenése a két világháború között (Botos, 1994). A II. világháborút követően bevezetett egyszintű és a tervutasításos gazdaságirányítási rendszert kiszolgáló centralizált bankrendszer ugyancsak a főváros-központúságot erősítette. Magyarországon a bankok 1947. évi államosítása után 1986-ig a bankrendszer egyszintű volt.

A magyar bankrendszer mindvégig magán hordozta az univerzális jelleget, amelyben az osztrák, illetve német befolyásnak is jelentős szerepe volt.³⁴ A kétszintű magyar bankrendszer létrejöttétől 2000-ig számítva a bankok kvázi univerzális bankoknak voltak tekinthetők, mivel a hitelintézeti törvény³⁵ (Hpt.) csak az állampapírpiacon engedte vissza őket, az értékpapírok nyilvános forgalmazásával nem foglalkozhattak. 2001-től e tevékenységet is végezhetik a bankok.³⁶

Mind a mérlegfőösszeg abszolút és relatív nagysága (bankrendszer egészének mérlegfőösszegéhez viszonyítva), mind a fiókhálózat kiterjedtsége alapján még mindig az

³⁴ Érdekességként megemlíthető, hogy az MNB-t a Bank of England-ot mintának tekintve hozták létre.

³⁵ A Hpt. rövidítés a hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvényt takarja.

³⁶ A biztosítási tevékenységet a jelenleg hatályos szabályok szerint változatlanul csak a biztosítók végezhetik Magyarországon. A bankokra vonatkozó rendelkezések alapvetően a Hpt-ben találhatók meg, de

OTP egyértelmű dominanciája tapasztalható a nagy- és középbankok szerepének erősödése ellenére a magyar bankrendszerben, így az OTP joggal nevezhető nemzeti bajnoknak. A környező közép-kelet-európai országokban történő bankvásárlások révén pedig igyekszik a térségben mind jelentősebb regionális banki szerepkört elérni. A hazánkban jelenlévő többi bank esetében hasonló stratégia követésére minimális az esély, hiszen esetükben a fúziók és felvásárlások elsősorban nem a hazai bankpiaci szereplők adottságaitól, sikereitől, teljesítményétől, eredményességétől függnének, hanem az anyabankok által követett általános (globális, páneurópai, regionális bankká kívánnak-e válni) és konkrét (Magyarországra vonatkozó) stratégiáktól.

A magyar bankrendszer 1987. január 1-jétől ismét kétszintűvé vált.³⁷ Kialakulása körülményeit és a jelenlegi struktúra főbb jellemzőit és szereplőit (bankok, szakosított hitelintézetek, szövetkezeti hitelintézetek³⁸) a következő fejezetben mutatom be részletesebben.

tevékenységük terjedelme a másik két törvénytől, nevezetesen a tőkepiacról szóló 2001. évi CXX. törvénytől és a biztosítóintézetekről és biztosítási tevékenységről szóló 1995. évi XCVI. törvénytől is függ.

³⁷ Jogi értelemben a kétszintű bankrendszer létrejött a Magyar Nemzeti Bankról szóló 1991. évi LX. törvény hatálybalépésére (1991. december 1-jére) datálható, mivel a jegybank de jure ekkortól tekinthető függetlennek.

³⁸ A Hpt. szerint *hitelintézet* az a pénzügyi intézmény, amely a pénzügyi szolgáltatások közül legalább betétet gyűjt, vagy más visszafizetendő pénzeszközt fogad el a nyilvánosságtól, valamint hitelt és pénzkölcsönt nyújt. Kizárólag hitelintézet jogosult betét gyűjtésére, valamint saját tőkéjét meghaladó mértékben más visszafizetendő pénzeszköz nyilvánosságtól való elfogadására, pénzforgalmi szolgáltatások nyújtására, és készpénz-helyettesítő fizetési eszköz kibocsátására, illetőleg az ezzel kapcsolatos szolgáltatás nyújtására, továbbá pénzváltási tevékenység végzésére.

Hitelintézetnek minősül a bank, a szakosított hitelintézet és a szövetkezeti hitelintézet (takaré-, illetőleg hitelszövetkezet).

A *bank* olyan hitelintézet, amely üzletszerűen betétet gyűjt és más visszafizetendő pénzeszközt – saját tőkét meghaladó mértékben – nyilvánosságtól elfogad, hitel- és pénzkölcsönt nyújt, valamint pénzforgalmi szolgáltatást nyújt. Csak bank kaphat engedélyt a pénzügyi szolgáltatások teljes körének végzésére.

A *szakosított hitelintézet* a rá vonatkozó külön törvényi szabályozásnak megfelelően jogosult tevékenységének végzésére, azzal, hogy nem kaphat engedélyt a pénzügyi szolgáltatások teljes körének végzésére.

A *szövetkezeti hitelintézet* (takarékszövetkezet, hitelszövetkezet) pénzügyi szolgáltatást négy kivétellel végezhet, illetve pénzváltási tevékenységet és pénzügyi ügynöki tevékenységet végezhet a bankközi piacon.

A téma részletesebb kifejtése hozzáférhető Wágner (2003b) tanulmányában.

II. A MODERN MAGYAR BANKRENDSZER KIALAKULÁSA ÉS TÉRSZERKEZETI VIZSGÁLATA

A nemzetközi szakirodalomban már több mint két évtizedes múltra visszatekintő, de a magyarországi geográfiai, közgazdaságtani szakirodalomban szinte alig ismert pénzügyi földrajz, mint tudományág nagyobb fokú tudományos érdeklődésre számíthat Magyarországon is. A tárgykörben készített eddigi vizsgálatok elsősorban az MTA Regionális Kutatások Központja kutatóinak nevéhez fűződnek (Illés Iván, Lengyel Imre, Lados Mihály, Gál Zoltán), amelyek eredményeként kéziratok, tanulmányok, műhelytanulmányok és konferencia-kötetben megjelent művek születtek (Gál, 2001a).

A továbbiakban a magyarországi pénzügyi, ezen belül kiemelten bankszektor fejlődésével foglalkozó területi kutatásokat tekintem át, ezen belül is elsősorban az MTA RKK kutatói által folytatott kutatások és eredményeik bemutatására koncentrálok.

1. A magyar pénzügyi, ezen belül kiemelten a bankszektor területi kutatása

A kétszintű bankrendszer kialakulásakor az RKK kutatói a XX. század eleji pénzintézeti rendszer területi vizsgálatának tapasztalatait foglalták össze. E kutatások előzményének tekinthetők *Rúzsás Lajos* (1963a, 1963b, 1966) regionális léptékű és összehasonlító módszerű várostörténeti kutatásai az 1960-1970-es években. Ő elsősorban a dunántúli és az alföldi városok gazdasági életének a XIX. században lezajló szerkezetváltozásaival foglalkozott, de elemzéseiben felhasználta az egyes városok gazdasági súlyának a pénzintézeti mutatók alapján történő összehasonlítását. Felismerte a városok pénzintézetei által összegyűjtött ossztőke és a lakosság növekedési üteme közötti összefüggést, azaz a városi tőkekoncentráció jelentőségét. Az összefüggés okaira világos magyarázattal azonban nem szolgált (Gál, 2001a).

Illés – Vály (1992) a Magyar Nemzeti Bank vidéki hálózatáról és annak funkcióiról készített tanulmányt az MNB részére, amelyben kitért a szerzőpáros a bankfiókok területi elhelyezkedésének sajátosságaira is 1987-re vonatkozóan.

Illés Iván (1994) elemzéseiben az intézményesült bankrendszer kialakulásának és elsősorban hálózatépítésének folyamatát vázolta a korabeli statisztikai irodalom bázisán. A dualizmus kori pénzintézeteknek több, szervezeti, üzletvitelük és funkcióik alapján elkülönülő csoportját elemezte funkcionálisan és területi szempontból. Kutatásai

konklúziójaként megállapította, hogy az első világháború előtti, teljesen decentralizált, a helyi pénzpiacokra épülő pénzügyi rendszer nem térhet vissza. Ugyanis a centralizációs folyamatok már a bankok államosítása előtt (tehát a két világháború közötti időszakban) megindultak. Ugyanakkor a helyi önálló bankok teljes felszámolódását sem tekinti természetes folyamatnak, hiszen az európai országok közül többen is léteznek vidéki bankközponttal működő bankhálózatok. *Illés – Udvarcz (1993) tanulmányában a vidéki pénzügyi hálózat fejlesztési lehetőségeit fejtette ki (Gál, 2001a).*

Az 1990-es évekre vonatkozóan *Gál Zoltán (1997, 1998b, 2000b)* folytatott a magyarországi városhálózat pénzügyi funkcióinak feltárására irányuló kutatásokat. A hazai bankpiacok térbeli kiterjedését innováció-orientált folyamatnak tekintve a bankrendszer térbeli elrendeződését a területi egyenlőtlenségek leírására szolgáló innovációs-növekedési modellek segítségével vizsgálta. A vizsgálatok legfontosabb eredménye, hogy a tőkeforgalom térbeli eloszlása alapján feltárta az 1900-as évek eleji városhálózat hierarchikus tagolódását, meghatározva azoknak a városoknak a körét, amelyek a modernizáció aktív formálóiá váltak, illetve amelyek kevésbé játszottak meghatározó szerepet az ország gazdasági fejlődésében. Továbbá az urbanizációs fejlődés és a bank- és hitelrendszer kapcsolatának néhány kérdéskörét is vizsgálta, amelynek során többek között a városok pénzügyi szerepköre, és a bankrendszernek a regionális fejlődésre és a városfejlődésre gyakorolt hatása is feltérképezésre került. A vizsgálat alapkonceptiójául az angolszász geográfus iskolának az a megállapítása szolgált, miszerint az urbanizáció városhálózati jellemzői szoros korrelációt mutatnak a pénzügyi innováció térszerkezeti folyamataival. A városok hierarchikus rangsorát a betétforgalomnak – mint központi funkciónak – a városok vonzáskörzetére eső hányadát alapul véve, ún. banki jelentőség-többség kiszámításával határozta meg. A városhálózat tagjait a pénzügyi szerepkör alapján az alábbi csoportokba osztotta (*1. melléklet*):

- országos pénzügyi-innovációs centrum: Budapest,

Főbb jellemzői: a gazdasági térben magterületként funkcionál, döntő szerepe volt az innovációk országos, nagytérbeli terjedésében; erőforrásai újabb és újabb újdonságok működését, megtelepedését tették lehetővé; befolyása az ország több központjára kiterjedt, amelyekkel élénk üzleti kapcsolatban állt; innovációs hatásai már túllépték az országhatárt, élénk kapcsolatban állt más nemzetközi pénzügyi szervezetekkel, sőt a térség más országai (balkáni államok) felé fontos közvetítőként jelent meg.

- I. rendű regionális pénzügyi centrumok-innovációs központok: 13 nagyváros, nevezetesen (jelentőség-többség alapján csökkenő sorrendben): Záhara, Arad, Pozsony, Temesvár, Nagyvár, Nagyszeg, Miskolc, Kolozsvár, Székesfehérvár, Debrecen, Pécs, Győr és Szombathely.

Főbb jellemzőik: a fővárosból kiinduló tökediffúziót leghamarabb és sikeresen adaptálták; nagyobb területre terjedt ki vonzáskörzetük; e csoportból került ki Budapest ún. ellenpólus városai.

- II. rendű pénzügyi központok-innovációs gócek: 34 város (jelentőség-többség alapján csökkenő sorrendben): Nyitra, Szatmárnémeti, Túrósztentmárton, Besztercebánya, Újvidék, Kassa, Nyíregyháza, Nagykanizsa, Szeged, Esztergom, Szolnok, Marosvásárhely, Veszprém, Sopron, Nagyszombat, Zombor, Rimaszombat, Brassó, Eperjes, Kaposvár, Baja, Versec, Kőszeg, Sátoraljaújhely, Szabadka, Losonc, Komárom, Eger, Aranyosmarót, Pápa, Susak, Lugos, Balassagyarmat és Nagybecskerek.

Főbb jellemzőik: működésük hatása kisebb térségben, általában megyei nagyságú területen érvényesült; e szinten lévő települések között már létezett szinergetikus kapcsolat.

- III. rendű pénzügyi központok-innovációs sejtek (58 település),

Főbb jellemzőik: működésük hatása általában adott településre terjedt csak ki; e szinten lévő települések között nem volt, vagy nagyon alacsony volt a szinergetikus kapcsolat.

- IV. rendű pénzügyi központok-innovációs kezdemények (68 település),

Főbb jellemzőik: működésüknek térségi hatása nem volt, vagy jelentéktelen volt; területi szinergia nem volt jellemző.

- pénzügyi funkcióval nem rendelkező városi funkciójú 112 település.³⁹

Összességében *Gál Zoltán* az elvégzett számítások alapján bemutatta a bankhálózat szintjén világosan azonosítható hierarchikus csoportokká szerveződő városok csoportjait, elemezte az egyes szintek sajátosságait. A pénzügyi központi funkciók nagyobb városokba való tömörülése a pénzügyi innováció erős térbeli koncentráltóságát tükrözte. Továbbá *Gál Zoltán* kimutatta, hogy a XX. század elejére létrejött a városrendszer jellegzetes, „több gyűrűs” konfigurációja, amelyben a legjelentősebb bankcentrumok az

³⁹ A téma részletesebb kifejtése hozzáférhető *Gál* (1997) kandidátusi értekezésében.

ország központi területeit határolták körül, a peremvidékektől a központi régiók irányába húzódva. A vizsgálat feltárta a keleti innovációs zóna mentén és a nyugat-magyarországi innovációs háromszögben elhelyezkedő dinamikus regionális pénzügyi centrumokat, a városhálózat II. rendű pénzügyi központjait, illetve a belső alföldi mezővárosok pénzügyi modernizációjának sajátosságait (Gál, 2001a).

A piacgazdaságot megelőző, illetve az átmenet időszakának megtakarítási és eladósodási folyamatainak vizsgálata az 1980-1990-es évek fordulóján jelentősen hozzájárult az átmenet területi aspektusainak értelmezéséhez. Az 1970-es és az 1990-es évek elejére vonatkozóan a lakossági betét- és hitelállomány alakulásában a régióként megfigyelhető területi különbségek Lengyel Imre (1991, 1992, 1993) kutatásai nyomán ismerhetők meg. A vizsgálatok alátámasztották azt az előzetes hipotézist, miszerint a háztartások megtakarításai erős regionális és lokális sajátosságokkal rendelkeznek. A területi szintű különbségek mellett a településhálózaton belüli differenciák vizsgálata is a kutatások részét képezte. A városok és falvak közötti különbség kialakulásában az ún. második gazdaság játszott meghatározó szerepet, mivel az első gazdaságból származó jövedelmeknél nem volt lényeges eltérés. Az 1990-es évekre jellemző „területi kettészakadás”, a helyi gazdaság szerkezeti válsága, a munkanélküliség és a lakosság eladósodása egymással területileg is szorosan összefüggő piacgazdasági átmenet korszakát fémjelezte (Gál, 2001a).

Lados Mihály (1992) a kétszintű bankrendszer kialakítását követő első évek banki innovációinak a pénzügyi hálózat kiépítéséhez kötődő térbeli jellemzőit vizsgálta. Kutatásai során elsősorban a kereskedelmi bankok és a szakosított pénzügyi intézetek „genetikai” és térbeli konfigurációit, a bankrendszer hálózati diffúzióját, valamint a terjedés településhálózati és regionális jellemzőit vizsgálta.

2. A modern magyar bankrendszer kialakulása és főbb szakaszai

A volt szocialista országokban az 1980-1990-es évek fordulóján bekövetkezett gazdasági-társadalmi-politikai paradigmaváltással a pénzügyi közvetítés struktúrája is átalakításra került, átalakult. A fejlődés útja a kétszintű bankrendszer létrehozásán és a tőkepiacok kialakításán keresztül vezetett, gyakorlatilag innen datálható a modern magyar pénzügyi rendszer és ezen belül bankrendszer kezdete. A továbbiakban az 1987. év elejétől

eltelt 15 éves időtartam (kerek szám), választott témám szempontjából fontos történéseire, változásaira fókuszálok.⁴⁰

A pénzügyi közvetítés átalakításában hazánk élen járt a volt szocialista országok között, így 1987-ben induló adottságot jelentett a banki finanszírozás és a bank, mint közvetítő intézmény léte, bejáratottak voltak a bank és a vállalatok közötti kapcsolatok. Ugyanakkor a tőkepiacok kialakítása terén hazánk is nulláról indult: gyakorlatilag ismeretlen volt a részvénytársasági forma, a részvénykereskedelem és a vállalati kötvénykibocsátás fogalma, nem létezett a nem banki pénzügyi közvetítés intézményi rendszere, hiányoztak a piaci tradíciók. A vállalkozások átláthatóságát nehezítette a megfelelő számviteli és nyilvánosságra hozatali szabályok hiánya, amit a banki ügyintézők alapos elemzése sokkal inkább tudott csökkenteni, mint a nyilvánosan hozzáférhető információkra építő tőkepiac. Ráadásul az alkalmazott privatizációs technikák sem teremtettek általában nagyarányú tőkepiaci kínálatot. Ezek a sajátosságok önmagukban is a banki alapú közvetítő rendszer kialakulásának kedveztek, amit tovább erősített, hogy a lakosság minimális pénzügyi vagyonnal rendelkezett (ami a gondoskodó állam létéből következett a szocialista országokban), és kockázatvállalási hajlandósága sem volt számottevő (*Mérő*, 2002).

A magyarországi kétszintű bankrendszer elmúlt időszaki fejlődését elemezve az alábbi szakaszok különíthetők el 1987-től kezdődően (*Gál*, 1998b).

Az első szakasz az 1987-1992. közötti időszakot öleli fel, amely a bankalapítások csúcsideszakának tekinthető, hiszen a periódus végére a bankok mai számát megközelítő, 44 fővárosi székhelyű pénzintézet volt jelen a magyar bankpiacon, valamint megjelentek az első külföldi bankok is.

A második szakaszt, az 1992-1995. közötti időszakot a bankhálózat extenzív növekedése jellemezte. Továbbá ezt az időszakot a bankcsődök, a bankfelügyeleti szabályozás, a jelentős állami szerepvállalással járó bank- és hitelkonszolidáció⁴¹ kísérte,

⁴⁰ 2002. évi adatok is rendelkezésre állnak már a fiókhálózatra vonatkozóan, de a 2000. évihez képest lényeges változás nem következett be, mivel a fúziók miatti fiókbezárásokat ellensúlyozta néhány bank fiókbővítése. Így összességében 2002-ben is 1200 körüli a bankfiókok száma. 2003-ban és 2004-ben a fiókhálózat lényeges bővülése a szakemberek szerint ugyancsak nem következett be elsősorban szintén a fúziók miatti fiókbezárások csökkentő hatása miatt. A sajtóban megjelent nyilatkozatok alapján 2005-ben és 2006-ban több bank is (Raiffesen, BB, CIB) további fióknyitásokat (bankonként 15-20 fiók) tervez.

⁴¹ A Pénzügyminisztérium adatai alapján *Várhegyi* (2004) számításai szerint összesen 337 Mrd Ft értékű konszolidációs államkötvényt használt fel a magyar állam az 1992-1995 közötti időszakban bank- és hitelkonszolidációra. Ez az összeg a GDP 11 %-át tette ki, amihez hozzáadva a Postabank későbbi (ami nem sorolható a rendszerváltság kategóriájába) „mentési költségét”, az összköltség az 1998. évi GDP 13 %-át tette ki (*Várhegyi*, 2004). (Összehasonlításként Spanyolországban a GDP 15 %-át, Finnországban 11 %-át, Svédországban és Norvégiában 4-6 %-át fordították a rendszerszerű bankválságok kezelésére az 1980-as években.)

amely a legtöbb esetben megteremtette a bankok privatizációjának feltételeit. 1995. végére gyakorlatilag kialakult az immár nemcsak formailag önálló üzleti bankok rendszere.

A harmadik szakasz 1995-1996-tól tart napjainkig. A magyar bank- és hitelintézeti rendszerben még nem létező, új szakosított hitelintézetek (például föld- és jelzálogintézetek, lakás-takarékpénztárak, stb.) létrejötte is ezen időszakra, 1996-1997-re tehető. Ekkor születnek meg ugyanis azok a jogszabályok, amelyek révén Magyarországon ismét lehetővé vált ezen tevékenységek végzése. Ekkora tehető a vállalati bankpiac telítődése is, és ezáltal a bankok és szakosított intézetek lakossági piac felé történő fordulása. Ezáltal a piaci verseny már nemcsak a vállalati, hanem a lakossági piacon is éleződik, és egyre élesebb. 1996-tól koncentrációs, univerzalitást erősítő, piactisztulási folyamatok kezdődtek. 2001-ben a banki tevékenység szervezeti kereteire különösen komoly hatással volt, hogy több, a hazai piacon nagyméretűnek számító fúzió valósult meg (például ABN-Amro és K&H; HypoVereinsbank és Bank Austria), s megkezdődött az első külföldi tulajdonban lévő bank (Société Générale Hungária Bank Rt.) kivonulása is. S az összeolvadásoknak koránt sincs vége, hiszen a PSZÁF 2004-ben hagyta jóvá az ERSTE és a Postabank, valamint az MKB és a KONZUMBANK fúzióját. A magyar bankpiac adott szerkezete miatt azonban a koncentráció növekedése egy ideig – paradox módon – a verseny erősödésével járhat együtt, mivel kiegyenlítettebbé válhat a méretstruktúra. Az ehhez szükséges felvásárlásokat viszont éppen az segíti elő, hogy a jelentősebb hazai bankok mögött tőkeerős anyabankok állnak (Várhegyi, 2004). Ugyancsak a lényeges szervezeti változások között kell megemlíteni, hogy 2001-ben folytatódott, sőt gyorsult a befektetési szolgáltatói tevékenység integrálása több banki szervezetnél. Ennek eredményeként a nemzetközi tendenciáknak megfelelően a magyar pénzügyi szektorban is dominánssá váltak a kiterjedt tevékenységi körrel rendelkező, nagy tőkeerejű banki vagy biztosítói háttérrel rendelkező csoportok, amelyek a nemzetközi pénzügyi élet részeként, abba integrálódva működnek. Mindez megkönnyítheti hazánk EU-hoz történő zökkenőmentes csatlakozását.

A negyedik szakasz hazánk EU-csatlakozásával veszi kezdetét, ami az ország történetének nagy horderejű lépése. A hazai szakemberek egybehangzó véleménye szerint az EU-csatlakozást követően a hazai pénzügyi piacon nem várhatók drámai szerkezeti és üzleti változások. Bár az is bizonyosnak tűnik, hogy a magyar pénzügyi szektor az

A hitel- és bankkonszolidációról több elemzés is született. A kormányzati szándékokat legjobban Balassa (1996a, 1996b) és Botos (1996) írásai tükrözik. A számszerű összefüggésekről és egyedi ügyletekről a korabeli pénzügyminisztériumi anyagokból, Lajtai-Vanicsek (1999) könyvéből és Várhegyi (1996) tanulmányából kapható részletesebb információ.

elkövetkező években – az EU-csatlakozással szoros összefüggésben, de a pénzügyi szolgáltatások általános fejlődése miatt is – nagyarányú és messze ható alkalmazkodási folyamat elé néz.⁴² A szakemberek hangoztatják, hogy a hazai bankrendszer további fejlődése több területen is lényeges előrelépést, komoly erőfeszítéseket igényel a bankoktól. A teljesség igénye nélkül: rendkívül fontos folytatni a termékek, szolgáltatások kínálatának bővítését, s ezzel is alátámasztani a pénzügyi közvetítés terjedelmének bővítését; fenn kell tartani a hatékony, feszes költséggazdálkodást, s ugyanakkor párosítani kell azt a bankok informatikai rendszerének gyors fejlesztésével. Figyelemmel kell lenni arra is, hogy a hazai bankok, mindenekelőtt a nagybankok, már bankcsoportként működnek; továbbá a pénzügyi szolgáltatás új és újabb formái, termékei jelennek meg; komoly feladat a bankok szilárd működésének fenntartása a változó külső és belső gazdasági körülmények között; ugyancsak komoly feladat a kockázatkezelés komplexebb, hatékonyabb szervezeti és módszerbeli kereteinek kialakítása. Fontos megemlíteni még, hogy az utóbbi évek nagyobb botrányai (például a betétesek tömegesen rohanták meg 1997-ben a Postabankot annak fizetéseképtelenségéről terjengő híresztelések miatt, napjainkban a K&H Equities Rt-nél elkövetett több milliárdos sikkasztás, a Kulcsár-féle brókerbotrány) miatt megingott bizalom megőrzése létfontosságú a szektor stabilitásának megőrzése végett.⁴³

3. A fiókhálózat térbeli kiteljesedése az elmúlt időszakban

Az 1980/1990-es évek fordulójára datálható rendszerváltást követő piacgazdaságra való áttérés, az állami szerepvállalás radikális csökkenése, a privatizáció, a külföldi tőke és tulajdon megjelenése, a nemzetközi munkamegosztásba való fokozottabb bekapcsolódás és nem utolsósorban az európai integrációs törekvések új lehetőségeket teremtettek, illetve új

⁴² Magyarország 2004. május 1-jével csatlakozott az EU-hoz. Azóta 42 EU országban bejegyzett hitelintézet jelentette be a PSZÁF-nak határon átnyúló tevékenység végzésére irányuló szándékát, amelyek aktivitása még nem érzékelhető a magyar bankrendszerben. Az új szereplők megjelenése a nemzetközi tendenciákkal összhangban várhatóan a jelenleg hazánkban még mindig magasnak tartott banki kamatmarzs további szűkülését okozza a verseny éleződése révén. (PSZÁF, 2004) 2003-ban az átlagos kamatmarzs Magyarországon 4,2 % volt, szemben az EU 1,6 %-os átlagával.

⁴³ Helmut Schmidt „A dzsungel törvénye” című cikkében írja: „Egyre világosabbá válik, hogy a nyitott társadalmat nem annyira a személyes gazdagság veszélyezteteti komolyan, mint inkább az, hogy a pénzügyek fölötti rendelkezési jog és a tömegpszichológiai befolyásolás hatalma viszonylag kevesek kezében összpontosul. Az intézkedések, adatok és híresztelések gyors továbbítása és tömeges elterjedése igen rövid idő alatt roppant dominóhatásokat válthat ki. Azon a ponton, ahol a spekuláció és a könnyelműség vállalatokat és bankokat sodor veszélybe, ahol emiatt széles körben nő a kísértés a dolgok eltitkolására, eltussolására, a szemfényvesztésre és csalásra, ott a hanyatlás peremére értünk. ... az államok igazságügyi apparátusának nagyobb erőket kell biztosítaniuk a gazdasági bűncselekmények feltárására...”

igényeket támasztottak az 1987-ben létrehozott magyar bank-, valamint pénzügyi rendszerrel szemben is. A bankrendszer másfél évtizedes fejlődését röviden áttekintve ezen lehetőségekre és kihívásokra adott válaszok és azok eredményei, valamint az induláskori térstruktúra jellemzői válnak megismerhetővé.

3.1. Helyzetkép a kétszintű bankrendszer kialakulásakor

A bankrendszer jelenlegi területi és szervezeti struktúrájának alapja a Magyar Nemzeti Bank (MNB) hálózatára alapozódva, gazdasági nyomás hatására megszületett politikai elhatározás nyomán (tehát nem szerves fejlődés eredményeként) jött létre 1987. elején.

Az 1950-60-as években a pénzügyi közvetítésnek a monobanki struktúrára épülő rendszere jól illeszkedett a gazdaságirányítás módjához, amelyben a központi terv szabta meg a gazdaság állami szereplőinek hiteligényét. Az 1970-es évektől mind nyitottabbá váló, az 1980-as évektől pedig lassan decentralizálódó magyar gazdaság azonban más jellegű pénzügyi közvetítő rendszert igényelt. Olyat, amelyben tere van az üzleti megfontolásoknak, a vállalatoknak nemcsak papíron kell bizonyítaniuk hitelképességüket, hanem a hitelező bank is abban érdekelt, hogy megtérüljön a betétesektől, mint harmadik személyektől összegyűjtött és bank által kihelyezett pénzösszeg. Olyat, amelyben a népgazdasági tervhez nem kapcsolódó, a vállalatok önálló döntése alapján megvalósuló fejlesztésekhez is társítható bankhitel. Olyat, amelyben a pénzteremtésre képes jegybanknak nem kell automatikusan kiszolgáltatnia minden hiteldöntést (Várhegyi, 2002).

A bankrendszer modernizálásának folyamatát az intenzív nyugati kapcsolatok banki hátterének kiépítése indította be. Az MNB öt nyugati bank részvételével 1979-ben megalapította a Közép-európai Nemzetközi Bank Rt-t⁴⁴, amely kezdetben területen kívüli (off-shore) státuszban működött, és csak 1988-ban hozta létre belföldi leányvállalatát a CIB Hungária Bank Rt-t. Az 1980-as évek közepén újabb vegyes bankokat alapított az MNB (például Citibank, Unicbank⁴⁵), amely bankok az általuk hazánkba hozott pénzügyi infrastruktúrával „olajozottabbá” tették az akkori gazdasági rendszerváltást, egyúttal kinevelték azt a szakembergárdát, amely a gazdasági rendszerváltás után képes volt a nyugati normák szerint működtetni a bankokat (Várhegyi, 2002). Emellett az erősen központosított finanszírozás oldására az MNB-n kívül működő decentralizált pénzalapok

⁴⁴ A jelenlegi CIB Bank Rt. jogelődje.

⁴⁵ A bank jelenlegi elnevezése: Raiffeisen Bank Rt.

(például az IEB jogelődjeként az Interinvest Külkereskedelmi Fejlesztési Betéti Társulás, az Erstébe beolvadó Mezőbank jogelődjeként az Országos Kölcsönös Támogatási Alap vagyoni betéteiből létrehozott Agroszöv, a Konzumbank jogelődjeként a Konzuminvest, stb.) is létrehozásra kerültek az 1970-es évek végén, amelyek az 1980-as évek végén korlátozott pénzügyi funkciókat kaptak, gyakorlatilag ezekből nőtt ki magát a későbbi kis- és középbanki kör (*Várhegyi, 2002*).

A „gazdaságirányítási rendszer komplex továbbfejlesztéséről” szóló 1984. áprilisi központi bizottsági határozat szentesítette a bankrendszer fokozatos átalakításának tervét, azt, hogy lehetségessé vált – a szocialista országokban elsőként – a monobanki rendszert megtestesítő MNB funkcionális szétválasztása. 1985-től kétéves kísérleti szakasz indult be, amelyben még egy szervezeten belül „szimulálták” a jegybanki és kereskedelmi banki részlegek működését (*Várhegyi, 2002*).

1987. január 1-jével intézményesen is létrejött a kétszintű bankrendszer: a jegybank, valamint a csaknem általános felhatalmazásokkal működő kereskedelmi bankok és a korlátozott tevékenységi körű, szakosított pénzügyi intézetek rendszere (*Várhegyi, 2002*).
A 3. táblázat a főbb banki szereplőket mutatja be az induláskor.

Három új kereskedelmi bank alakult meg az MNB korábbi hiteltagozataiból: a Magyar Hitel Bank Rt. (MHB), az Országos Kereskedelmi és Hitelbank Rt. (OKHB), valamint a Budapest Bank Rt. (BB). A már korábban is létező Magyar Külkereskedelmi Bank Rt.-vel (MKB) és az Általános Értékforgalmi Bank Rt.-vel (ÁÉB) együtt így öt kereskedelmi bank kapott csaknem teljes körű jogosítványt, a devizaműveletek és a lakossági bankügyletek kivételével. Mellettük különleges, nem kereskedelmi banki státuszban működött az OTP és a takarékszövetkezeti rendszer, valamint az Állami Fejlesztési Intézet (ÁFI) (*Várhegyi, 2002*).

3. táblázat

A magyar bankrendszer főbb szereplői, 1987. eleje

Megnevezés	Alapítva (év)	Bankfiókok száma (db)
Magyar Nemzeti Bank Rt. (MNB)	1924	18+1
1. Budapest Bank Rt. (BB)	1986	19+1
2. Magyar Hitelbank Rt. (MHB)	1987	23+1
3. Országos Kereskedelmi és Hitelbank Rt. (OKHB)	1987	47+1
4. Általános Értékforgalmi Bank Rt. (ÁÉB)	1922	2
5. Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. (MKB)	1950	5
6. Közép-európai Nemzetközi Bank Rt. (CIB)	1979	-
7. Inter-Európa Bank Rt. (IEB)	1981	-
8. YBL Bank Rt.	1983	6
9. AGROBANK Rt.	1984	10
10. Általános Vállalkozási Bank Rt. (ÁVB)	1985	-
11. Mezőbank Rt.	1986	2
12. KONZUMBANK Rt.	1986	9
13. Citibank Rt.	1986	-
14. Unicbank Rt.	1986	-
Kereskedelmi bankok összesen (1-14.)	-	126
Országos Takarékpénztár (OTP)	1949	kb. 627
Kereskedelmi bankok összesen OTP-vel	-	753

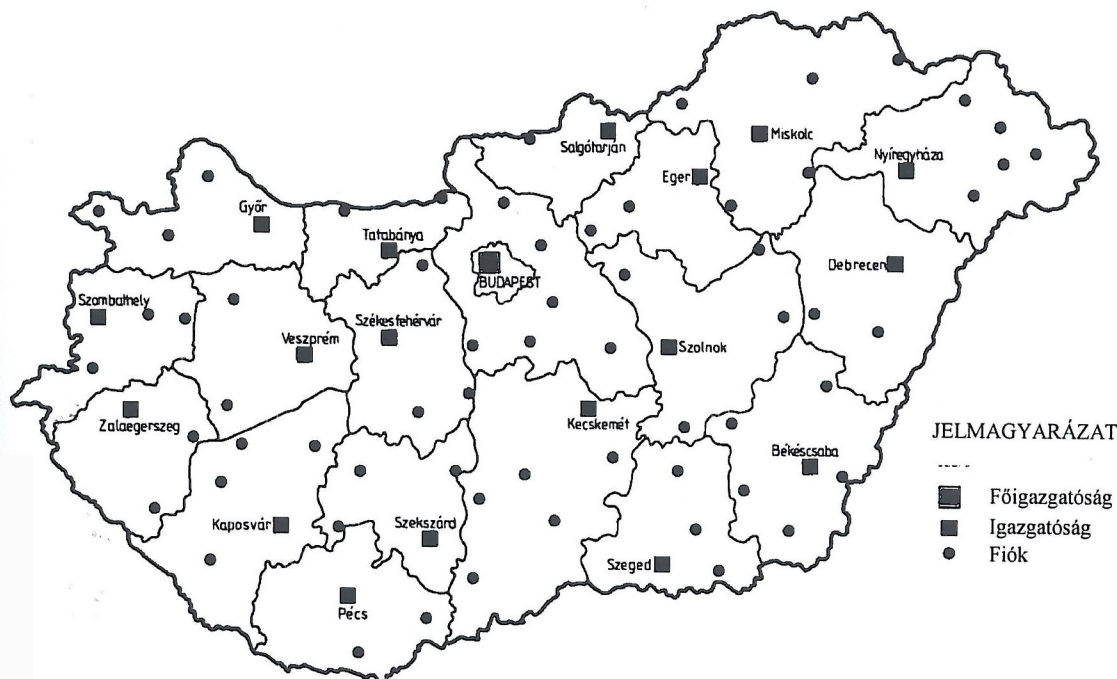
Forrás: Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach éves kiadásai, valamint Illés – Vály (1992) alapján a szerző szerkesztése.

Az MNB utódbankjaiként létrejövő három önálló bank működése azonban korántsem hozott gyökeres fordulatot. Az MNB-birodalom helyett három kiskirályság uralta a vállalati hitelpiacot. A szétválasztás módja is ezt erősítette: a három utódbank a gazdasági ágazatok szerint osztotta fel a vállalatok birodalmát és így sokáig nem egymás versenytársai voltak, hanem a vállalati szektor egy-egy szegmensének kényszerbankjai (Várhegyi, 2002). Az MHB kapta a politika számára legfontosabb szektorokat: a nehézipart, a gépipart és az energetika egy részét. Az OKHB ügyfélkörébe főleg az agrárszektor akkor még politikailag erős állami gazdaságai, élelmiszer-ipari vállalatai, valamint a mezőgazdasági termelősövetkezetek és a kereskedelmi cégek kerültek. A BB lett a legkisebb: a bányászati vállalatok mellett főként a szolgáltató szektorban működő cégek tartoztak ügyfelei közé, és az energetikai vállalatok másik része. Az ügyfélkör ágazati felosztása miatt az utódbankok erősen kötődtek egy-egy markáns lobby-csoporthoz (Várhegyi, 2002).

A bankok a bankreform elindulásakor nem nulláról, hanem kiterjedt fiókhálózattal indultak, amely alapvetően az MNB fiókhálózatára (2. ábra) épült.

2. ábra

Az MNB fiókhálózata közvetlenül a kétszintű bankrendszer megalakulását megelőzően, 1986. vége

Forrás: Illés – Vály (1992, 92) alapján.

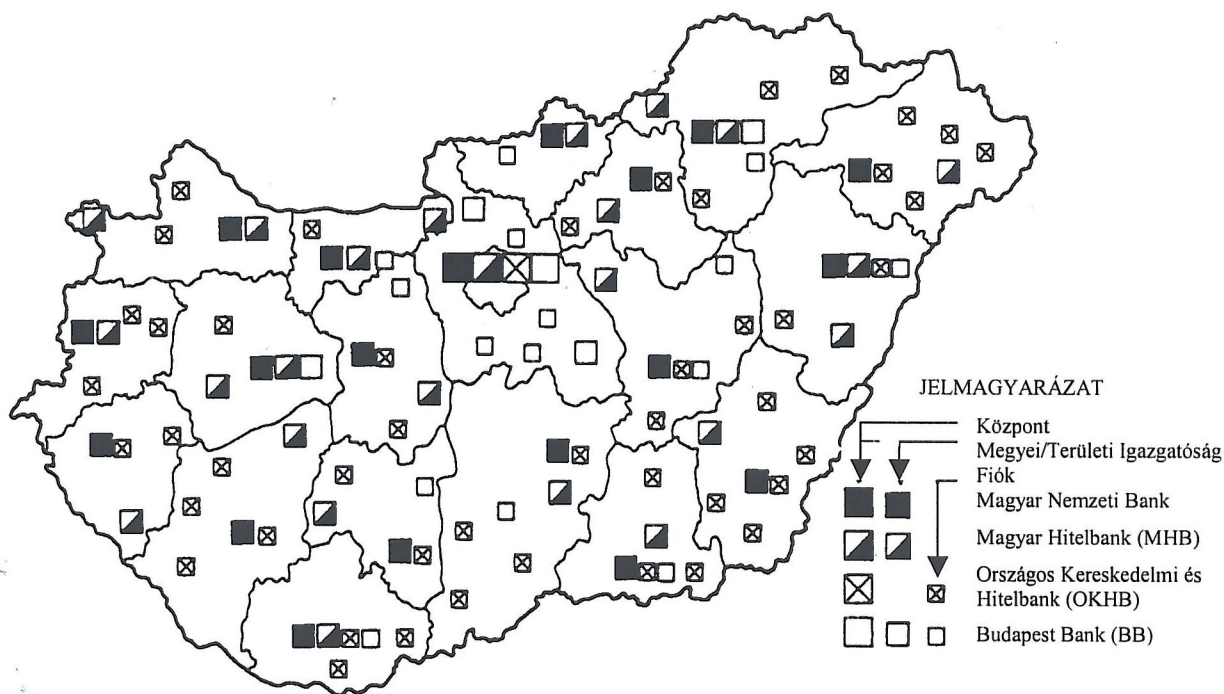
3.1.1. Az MNB-hálózat felosztása és az utódbankokkal való kapcsolat

A hivatalosan 1987. január 1-jére datált bankreform⁴⁶ az MNB hálózatába tartozó 62 bankfiók, 18 megyei igazgatóság számlavezető és finanszírozó részlegei, illetve a Pest Megyei Igazgatóság átadását jelentette az MHB, az OKHB, továbbá a BB részére (3. ábra).

⁴⁶ Jogi értelemben a kétszintű bankrendszer létrejötte a Magyar Nemzeti Bankról szóló 1991. évi LX. törvény hatálybalépésére (1991. december 1-jére) datálható, mivel a klasszikus elméletek a kétszintű bankrendszer létét úgy definiálják, hogy a jegybanknak, de jure is függetlenné kell válni.

3. ábra

Az MNB-hálózatot átvevő három utódbank fiókhálózata közvetlenül a kétszintű bankrendszer létrejöttékor, 1987. eleje

Forrás: Illés – Vály (1992, 92) alapján.

A szervezeti változás egyúttal valamennyi vállalat, szövetkezet és egyéb számlatulajdonos, illetve a pénz- és hitelügyleteiket bonyolító bankszervek (részlegek) átadását is maga után vonta. Ezáltal a vállalati szféra teljes belföldi pénzforgalma és hitelműveletei a kereskedelmi bankok kompetenciájába kerültek. A devizaműveletek bonyolítása ezen ügyfélkörre vonatkozóan is még jó ideig az MNB feladatait képezte. Ugyancsak az MNB feladata maradt sokáig a létrejött bankok ügyviteli, bankszámlakönyvelése és információs rendszere számítástechnikai háttérének működtetése (Illés – Vály, 1992).

Az MNB fiókhálózata felosztási elve a következő volt. Az elsősorban mezőgazdasági profilú megyék hálózatát az OKHB kapta meg, az alapvetően nem mezőgazdasági megyéket az MHB. A BB többé-kevésbé egyenletesen elosztott fiókhálózatot kapott. Ugyanakkor mindegyik bank részesedett a „másik” megyéiből is egy-két fiókkal. Egyben a bankok felvállalták a területükön lévő, de elsődlegesen profiljukba

nem tartozó vállalatok számlavezetését is. Így a bankok profilja kezdettől vegyes volt egy határozott ágazati orientációval (*Illés – Vály, 1992*).

Összességében a budapesti székhely mellett 18 egységgel végezte tovább, leszűkült, jegybanki funkciókra korlátozódott tevékenységét az MNB. Az ugyancsak budapesti székhelyű kereskedelmi bankok közül az MHB 23, az OKHB 47, a BB pedig 19 fiókkal, azaz összesen 92 fiókkal rendelkezett az induló helyzetben (3. táblázat). S miközben a hálózat működőképessége fennmaradt, már kezdettől fogva jelentkeztek bizonyos problémák.

Először is a területi-települési struktúrában. Az MNB gyakorlatilag a megyeszékhelyeken elhelyezkedő fiókjait megtartotta. Így a három új kereskedelmi bank elsősorban a megyeszékhelyeken kívül rendelkezett fiókokkal. Az MNB-fiók elnevezése maradt megyei igazgatóság, mivel működési területük adott megye egészére kiterjedt. Például az MHB budapesti egységén kívüli 23 fiókjából csak 8 volt megyeszékhelyen. Ennél nagyobb baj volt, hogy ezt azonnal az MHB területi szervezete alapjának tekintették, menten mind a 23 fiókot kinevezték igazgatóságnak, és a későbbi új egységeket fiókként ehhez csatlakoztatták. Az egyes fiók (igazgatóság) működési területe csak többé-kevésbé követte a közigazgatási beosztást, a megyehatárokat, amely egyrészt az információk gyűjtése, egységesítése és így összehasonlíthatósága szempontjából, másrészt az MNB-vel, a többi bankkal és a vállalatokkal való kapcsolódásban jelentett később komoly problémát (*Illés – Vály, 1992*).

Illés – Vály (1992) három típusba sorolta az MHB-fiókokat (igazgatóságokat) elhelyezkedésük alapján az induló helyzetben:

- Csak megyeszékhelyen található fiók (igazgatóság) 3 helyen (Vas megye-Szombathely, Baranya megye-Pécs, Nógrád megye-Salgótarján), amelyek működési területe egybeesik a közigazgatási beosztással, a megyével. (Tehát úgy, hogy az igazgatóság központja a megyeszékhellyel, az igazgatóság kiterjedése pedig a megyével azonos.).
- Megyeszékhelyen is található MHB-fiók (igazgatóság), de az adott megyében másik MHB-egység (igazgatóság) is van. A két fiókos (igazgatóságos) megyék a következők: Győr-Moson-Sopron megye (Győr, Sopron), Komárom-Esztergom megye (Tatabánya, Esztergom), Veszprém megye (Veszprém, Ajka), Hajdú-Bihar megye (Debrecen, Berettyóújfalu) és Borsod-Abaúj-Zemplén megye (Miskolc, Ózd).
- Megyeszékhelytől eltérő városban található az MHB-fiók (igazgatóság). Ezen kívül nincs másik MHB-fiók (igazgatóság) az adott megyében. Ide tartozik a maradék 10 fiók (igazgatóság).

Az OKHB a budapesti egységet nem számítva 47 vidéki fiókkal indult. A közép- és nagyvárosokra támaszkodó MHB-val szemben az OKHB-hálózatának háromnegyede a kis- és középvárosokban helyezkedett el. Hat megyeszékhelyen nem volt fiókja az indulás évében, amelyek területileg markánsan (a szocialista iparvárosokat jelentették elsősorban) jelentek meg: egyrészt a Dunántúl északi részén (Győr, Tatabánya, Szombathely, Veszprém), másrészt Magyarország északi részén (Miskolc, Salgótarján). A fiókok területi elhelyezkedésében az agrárszektor irányultságából adódóan az Alföld dominált. Ezen a részén megyénként 3-4 OKHB-fiók is előfordult, míg a Dunántúl déli részén 3, illetve északi részén és Magyarország északi részén csupán kettő. Az OKHB szervezeti felépítésében igazgatóságok meghatározása – szemben az MHB-val – nem történt annak ellenére, hogy az indulás évében a legnagyobb fiókhálózattal került létrehozásra az utódbank (*Illés – Vály, 1992*).

Mivel az Állami Fejlesztési Banknak, az MNB Pest Megyei Igazgatóságának és a Budapest Hitelbanknak is volt korábban fiókhálózata, a jogutódként megalakult BB is kialakult helyi kapcsolatokkal indulhatott. Induló fiókhálózata nagyjából egységesen oszlott meg, kivéve Pest megyét, ahol a budapesti központon kívül 6 fiók is volt. A BB-nél 4 területi igazgatóság került lehatárolásra: kettő Pest megyén belül ceglédi és váci központtal, egy Nyugat-Magyarországon veszprémi, egy Kelet-Magyarországon miskolci központtal. Utóbbi területi igazgatóságok alá tartozó 11 fiók fele (Tatabánya, Pécs, Szeged, Szolnok, Debrecen) megyeszékhelyi egység volt. 8 megyében a BB egyáltalán nem volt jelen, amelyek döntően a Budapesttől távolabb eső nyugati- és dél-nyugati megyék voltak (Győr-Moson-Sopron megye, Vas megye, Veszprém megye, Zala megye, Somogy megye), illetve Békés megye, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Heves megye (*Illés – Vály, 1992*).

Összességében a települési mellett erős területi aszimmetria is jelentkezett az indulás évében. Az OKHB az Alföldön dominált, az MHB az Észak-Dunántúlon, a BB a főváros tágabb körzetében.

Másodszor hamar kiderült, hogy a kereskedelmi bankok az újonnan hozzárendelt fiókok tekintetében jóval nagyobb centralizációt és hatáskörcsökkentést hajtottak végre, mint ami az MNB-hálózatban gyakorlat volt. Váltóleszámítolásban, hitelnyújtásban, devizakezelésben a fiókok vezetésének minimális önállósága sem volt, ami gyakorlatilag megbénította az MNB és a kereskedelmi bankok közötti kapcsolatot. A fiókok önállóságának nagymértékű korlátozása mellett uniformizált, azonos kvótákat alkalmaztak mindenhol, figyelmen kívül hagyva az egyes régiók differenciált helyzetét, eltérő adottságait (*Illés – Vály, 1992*).

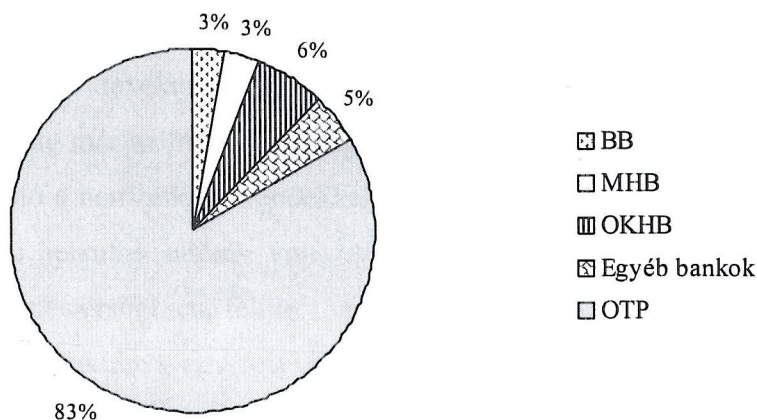
3.1.2. A többi bank területi hálózata

A kétszintű bankrendszer létrejöttekor a többi bank (3. táblázat) közül az MKB 5 (ebből 3 Magyarország keleti részén), a KONZUMBANK 9 fiókkal rendelkezett, amelyek közül 5-5 fiók volt megyeszékhelyi. Az ÁÉB-nak és a Mezőbanknak csak Budapesten volt 2-2 fiókja. Az azóta már Erstébe beolvadt Agrobanknak a 10 fiókjából 8 (Győr, Veszprém, Pécs, Kecskemét, Szeged, Békéscsaba, Debrecen, Eger) megyeszékhelyi és 1 budapesti egység volt. A később csődbe ment YBL Bank valamennyi fiókja Budapest mellett megyeszékhelyen (Szombathely, Pécs, Szeged, Debrecen, Miskolc) volt.

Az OTP-fiókok becsült száma 1987-ben 627-re tehető, ami a többi bank együttes fiókhálózatának közel 5-szöröse (!). Az OTP fiókhálózaton belüli egyértelmű dominanciája állapítható meg a következő ábra alapján is (4. ábra).

4. ábra

A fiókhálózat megoszlása főbb bankonkénti bontásban, %, 1987. eleje

Forrás: Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach éves kiadásai, valamint Illés – Vály (1992) alapján a szerző szerkesztése.

Az 1987. elején már több évtizedes működési múltra visszatekintő, elsősorban akkor még lakossági és intézményi orientációjú állami nagybank (OTP) egységei is elsősorban, de nem kizárólagosan a városokban telepedtek meg. 1987-ben 233 legalább 5.000 fős népességű település rendelkezett OTP-fiókkal, ebből a községek részesedése 30 %-ot tett ki (4. táblázat).

4. táblázat

OTP-fiókok településhierarchiában való elhelyezkedése területi egységenként, 1987. eleje

Területi egységek	OTP-fiókkal rendelkező települések száma (db)	OTP-fiókkal rendelkező községek száma (db)	OTP-fiókkal rendelkező településeken belül a községek részaránya (%)
Közép-Magyarország	26	12	46 %
<i>ebből: Budapest</i>	<i>1</i>	<i>-</i>	<i>-</i>
Észak-Dunántúl *	46	11	24 %
Dél-Dunántúl	37	10	27 %
Észak-Magyarország	27	3	11 %
Észak-Alföld	46	14	30 %
Dél-Alföld	51	21	41 %
Összesen	233	71	30 %

Forrás: Lados (1992) alapján a szerző szerkesztése.

Megjegyzés:

Az Észak-Dunántúl sor együttesen tartalmazza a Közép-Dunántúlra és Nyugat-Dunántúlra vonatkozó adatokat.

A községek számára vonatkozó adatsor nem tartalmazza az 1988. január 1-jétől várossá nyilvánított településeket.

Összességében az induláskori állapotot vizsgálva megállapítható, hogy kialakult a – formailag legalábbis – önálló üzleti bankok sokszínű rendszere, amelyben a banki tevékenységek széles körére feljogosított kereskedelmi bankok, valamint a döntően a lakossági üzletágban működő OTP, illetve takarékszövetkezetek mellett megtalálhatók voltak a szűkebb tevékenységi körre szakosított pénzügyintézetek is. Térszerkezeti szempontból pedig már az induláskor nagyfokú területi és településszerkezeti koncentráció volt tapasztalható a nemzetközi trendekkel teljesen összhangban, bár kialakulásuk okában, körülményeiben jelentős eltérés volt. A hazai viszonyokra jellemző koncentráció az indulás évében mesterségesen, felülről vezérelten jött létre, míg nemzetközi viszonylatban a koncentráció kialakulása egy folyamat eredményének tekinthető, amelynek kezdete az 1970-es évekre datálható.⁴⁷

3.2. A fiókhálózat kiépülése

Bár az induló helyzetben (1987) kiosztották az egyes bankok szerepköreit, a rövidesen feloldott ágazati felosztás nyomán gyors ütemben megindult a meglévő fiókhálózat bővülése, illetve kiépítése, valamint új bankok alapítása. Természetesen – működésük megkezdésének pillanatától – ez utóbbiak is törekedtek saját fiókhálózat kialakítására.

3.2.1. A bankpiac új szereplői

Az 1990-es évek fordulóján gyorsan szaporodtak a bankpiac szereplői alapvetően a megkezdődő bankprivatizációval, amelynek fő célja elsődlegesen nem a jövedelemszerzés, hanem sokkal inkább a bankrendszer stabilizálása és tartós működőképességének biztosítása volt. A bankrendszer privatizálása valójában két úton ment végbe: egyrészt az állami tulajdon leépítésével, másrészt új, zöldmezős beruházással alapított bankok megjelenésével. Ennek együttes eredményeként alakult ki egy világviszonylatban is ritkának számító magas külföldi tulajdoni hányad a magyar bankrendszerben. A hazánkban működő hitelintézetek kb. 80 %-a többségi külföldi tulajdonban van (6. táblázat), ami a stratégiai befektetés szándékát is tükrözi egyben. Ezt a motivációt támasztja alá a tulajdonosok által végrehajtott tőkeemelések sora, valamint a nagy összegű informatikai és hálózatfejlesztési beruházások (Várhegyi, 2002).

A magyar piacra belépő külföldi bankokat többféle érdek motiválta, és ezek eltérő üzleti stratégiákban öltöttek testet. Az első időszakban a fő motiváció az volt, hogy a helyszínen nyújthasson színvonalas szolgáltatásokat az itt letelepedett külföldi és multinacionális cégeknek és külföldi alkalmazottainak. Ez jellemezte például a Magyarországon bankot alapító német Commerzbankot és Deutsche Bankot, valamint a francia Crédit Lyonnais-t éppúgy, mint az IEB-t megvásárló olasz San Paolót (Várhegyi, 2002).

A piacra lépés másik fontos, mind általánosabbá váló motivációja a tulajdonos anyabank jövedelmének növelése volt. A fejletlenebb kelet-európai piacok jó lehetőséget nyújtottak olyan extraprofit elérésére, amire a fejlettebb piacokon már nem volt mód. Ez a stratégia elsősorban a történelmi-kulturális kapcsolatok miatt jó helyismerettel rendelkező osztrák bankokat jellemezte, amelyek egy része (elsősorban a Creditanstalt és a Raiffeisen) az egész régióban aktivizálódott az 1990-es évek elején (Várhegyi, 2002).

Néhány esetben a piacra lépés szándéka a pusztán jelenlét, a „megfigyelő pozíció” kiépítése volt, azzal a céllal, hogy a magyar piac várható növekedése esetén mód legyen a terjeszkedésre. Ilyen „kivárá” magatartás volt felfedezhető például a piacot végül elhagyó, ittléte alatt csekély aktivitást mutató Nomura Banknál (Várhegyi, 2002).

A gyarapodó szereplőknek köszönhetően 1996-ban már 47 banki hitelintézet működött hazánkban, elérve ezzel a kétszintű bankrendszer létrejöttétől számított maximumot (5. táblázat).

⁴⁷ A téma részletesebb kifejtésére az I. fejezet 1. alfejezésében került sor.

5. táblázat

A bankok, szakosított hitelintézetek és szövetkezetek számának alakulása, db, 1990-2002

Megnevezés	1990	1992	1995	1996	2000	2001	2002
Banki hitelintézetek	37	44	44	47	42	41	38
ebből: bank	30	35	36	33	30	29	28
ebből: szakosított hitelintézet	5	6	7	9	5	5	4
ebből: külföldi tulajdonban	14	19	24	28	35	31	29
- többségi külföldi tulajdonban	12	17	20	26	33	29	29
- kisebbségi külföldi tulajdonban	2	2	4	2	2	2	0
Szövetkezeti hitelintézetek	260	255	257	247	199	193	189
Összes hitelintézet	297	299	301	294	241	234	227

Forrás: Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach éves kiadásai alapján a szerző szerkesztése.

Megjegyzés:

Többségi külföldi tulajdon: ha a külföldi tulajdon hányada legalább 50 %.

A magyar bankrendszer 2004. elején meglévő tagjainak részletes felsorolására a 2. számú mellékletben kerül sor.

1996. óta a bankok száma csökkenő tendenciát mutat, ami beolvasztásokkal és átalakulásokkal, tevékenységi kör szűkítése miatti átsorolással (például a Rabobank Rt. először a hitelintézeti tevékenységét szűkítette pénzügyi vállalkozási tevékenységre, majd 2002-ben kivonult a magyar piacról), tevékenységi kör megszüntetésével (például Société Générale Hungária Bank Rt. külföldi tulajdonosai a magyar bankpiacról való kivonulásról döntöttek), néhány bank esetében pedig csőd miatti megszűnéssel (például Reálbank Rt., Rákóczi Bank Rt.) függ össze. A csökkenő tendencia a nemzetközi tendenciákkal teljes egészében összhangban van, a szakemberek szerint a magyar bankszektorban 4-5 nagyobb bank megerősödése várható, mindez további fúziókat feltételez.

Az 1990-es évtized második felében a magyar piacra belépő külföldi bankok már elsősorban a piaci réseket célozták meg: ekkor alapították az „autós bankokat” (OPEL-GMAC, Porsche), valamint a fogyasztási hitelezésre (Cetelem), illetve a lakásfinanszírozásra szakosodott hitelintézeteket (Várhegyi, 2002). Utóbbiak okozták a szakosított hitelintézetek számának 1995-ről 1996-ra tapasztalható nagyobb mértékű növekedését. A növekedésben a szabályozási háttér változása is szerepet játszott, hiszen ekkor születtek meg azok a jogszabályok, amelyek révén Magyarországon is lehetővé vált a jelzáloghitelezés, továbbá a bankok az általuk nyújtott szolgáltatások minél teljesebb körűvé tétele érdekében a külföldön már évek óta sikeresen működő lakás-takarékossági modell hazai meghonosításával új takarékosági és finanszírozási konstrukciókat kínálhattak ügyfeleiknek.

A bankpiaci szereplők számának gyarapodását a fiókhálózat gyors bővülése is kísérte. A bankrendszer térbeli kiteljesedését két metszetben lehet megragadni: egyrészt a településtípusokon keresztül, másrészt a területi elhelyezkedés mentén. Ezen témák részletesebb kifejtése előtt érdemes röviden áttekinteni az egyes bankok által alkalmazott hálózatépítési stratégia főbb jellemzőit, hiszen az egyes bankoknál nemcsak a piacra lépésben figyelhetők meg különbségek, hanem a piaci stratégiákban és azok sikerességében is. A hálózatépítés tekintetében az egyes bankok eltérő stratégiát folytattak, azonban több bank esetében hasonlóság is tapasztalható.

- Az MNB utódbankok (MHB, OKHB, BB) mindegyike csak igen lassú, fokozatos hálózatfejlesztést hajtott végre.
- A külföldi tulajdonú bankok (például CIB, Raiffeisen) 1992-től kezdték fiókhálózatuk kiépítését, ami 1995. után gyorsult fel. Stratégiájukat a kiegyensúlyozott fejlődés jellemezte, növekedésük arányos volt saját tőkéjük növekedésével. Először a vállalati piacon jelentek meg szolgáltatásaikkal. Csak megerősödésük és a vállalati piac telítődése után kezdtek a költséges fiókhálózat kiépítésébe.
- A nagyobb, öröklött, régi fiókhálózattal rendelkező OTP, illetve a fuzionáló bankok közül több (például HVB, BA-CA) egységek bezárásával racionalizálta hálózatát, ami fiókbezárásokat jelentett.
- Egyes „túlfiókosított” kis bankok csődje (például Reálbank, Dunabank) a fiókhálózat felszámolását, vagy más bankba történő beolvasztását vont maga után (például a Corvinbank beolvadt a Konzumbankba).

3.2.2. A terjedés településhálózati jellemzői

Vizsgálataim szerint az 1987-88-ban alapított nagybankok (MHB, OKHB, BB) is hagyományos módon viselkedtek hálózatuk kiépítésekor, azaz igyekeztek a településhierarchia mentén, a még le nem fedett megyeszékhelyeken, majd a közép és kisebb városi központokon keresztül lefedni az egész országot. Mivel az 1990-es évek elejére ezen bankok fiókszámra is elérte, vagy megközelítette a nagyvárosok számát, érdeklődésük fokozatosan a kisebb lélekszámú városok felé fordult (6. táblázat).

5. táblázat

Bankfiókok számának alakulása a 3 MNB-utódbanknál, 1987. eleje, 2001

Bankok	1987.	2001.	Változás (db)	Változás (%)	Részesedés 2001 (%)	„Fiókos” település 2001 (db)	„Fiókos” településre jutó fiókszám (db)
K&H Bank Rt.	48 +24	170	98	236 %	26 %	101	1,7
ERSTE Bank Rt.	12	85	73	708 %	13 %	50	1,7
BB Rt.	20	57	37	285 %	9 %	41	1,4
Bankok összesen	126	658	532	522 %	100 %	138	4,8

Forrás: Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach éves kiadásai alapján a szerző szerkesztése.

Megjegyzés:

A K&H Bank Rt. jogelődjének tekinthető MHB-nak az induláskor 24 fiókja volt.

Az ERSTE Bank Rt. jogelődjének tekinthető AGROBANK Rt-nek az induláskor 10, a Mezőbank Rt-nek pedig 2 fiókja volt.

A Bankok összesen sorban az OTP nélküli adatok szerepelnek.

A Részesedés elnevezésű oszlopban adott bank OTP nélküli fiókhálózatból való részesedése értendő.

„Fiókos” település alatt bankfiókkal rendelkező település értendő.

A K&H (mely az MHB, majd ABN-Amro és az OKHB általános jogutódjának tekinthető) az induló 48 volt OKHB-fiókhöz, illetve 24 MHB-fiókhöz képest 2001-re több mint kétszeresére növelte fiókjai számát. A nagymértékű növekedés részben új fióknyitásokkal, részben pedig az ABN-Amroval megvalósult fúzió révén szerzett új fiókokkal magyarázható. A 170 K&H-fiók 25-25 %-a a fővárosba, illetve a megyeszékhelyekre koncentrálódik 2001-ben. A megyeszékhelyek közül változatlanul kiemelkedik az 5 nagyváros, amelyek mindegyikében nagyjából 3 fiók található. A többi megyeszékhelyen 2 fiókkal, míg az egyéb településeken 1-1 fiókkal rendelkezik a K&H (kivéve Baját, Gyöngyöst, Nagykanizsát, Sopront és Vácot, ahol 2-2 K&H-fiók is van egyszerre). Így összességében mintegy 100 településen van legalább egy K&H-fiók.

A leglátványosabb bankfiók-növekedést az ERSTE (melynek jogelődjei: az AGROBANK és a Mezőbank) produkálta. Fiókjai számát fúziók és új fióknyitások révén meghétszerezte, 85 egységre növelte. A K&H-hoz hasonlóan valamennyi megyeszékhelyen található ERSTE-fiók, így az ERSTE-fiókhálózatból valamivel több, mint 30 %-kal részesednek a megyeszékhelyek. A fővárosban lévő 23 fiókkal együtt a településhierarchia magasabb fokán álló városok részesedése meghaladja a 60 %-ot. Az 5 nagyváros közül kiemelkedik Debrecen és Miskolc 3-3 fiókkal. Egynél több fiók csak megyeszékhelynél fordul elő. Összességében 2001-ben 50 településen volt jelen az ERSTE.

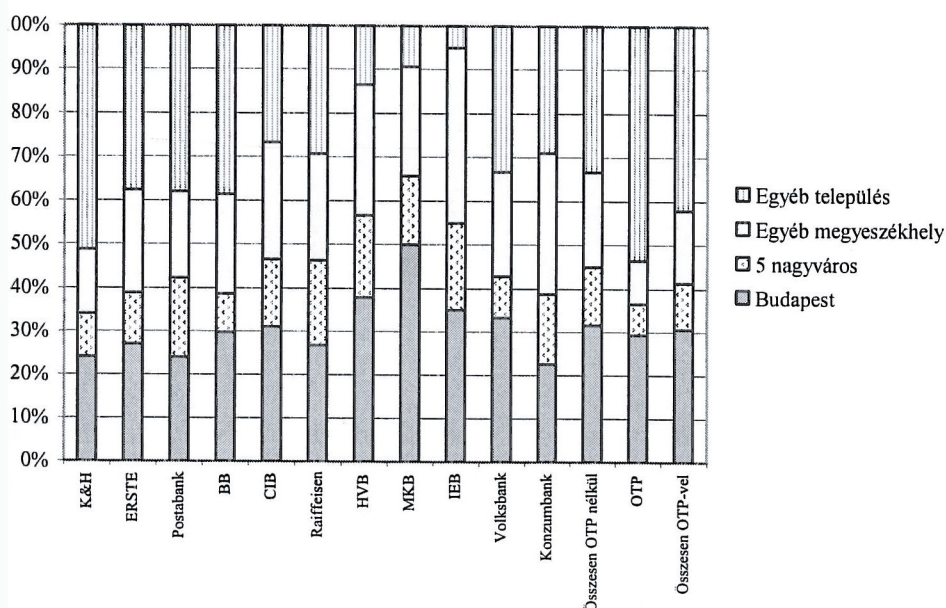
A Postabank Rt. induláskori 23 egysége 2001-re 71-re bővült, amelyből a főváros közel 25 %-kal (17 fiók), a megyeszékhelyek majdnem 40 %-kal (27 fiók) részesednek, együttesen közel a fiókok kétharmada található a településhierarchia magasabb fokát jelentő településeken. 2001-ben a 71 Postabank-fiók 46 településen volt jelen. Egnél több, jellemzően két Postabank-fiók Budapesten kívül csak az öt nagyvárosban található.

A BB (mely az indulás évében létező bank volt) 57 fiókjából 17 fiók a fővárosban, illetve 18 fiók megyeszékhelyen található, ami a BB-fiókhálózat ca. 60 %-át teszi ki együttesen. 2001-ben a BB-fiók 41 településen voltak jelen úgy, hogy 1-nél több fiókkal csak a fővárosban rendelkezett a bank.

Az új alapítású bankok (CIB, Raiffeisen, HVB, stb.) a településhierarchia magasabb fokán álló városokban nyitották első fiókjaikat (sőt azon belül is a korábbi kiemelt megyei jogú városokat preferálták), majd időben később – az induló hálózattal rendelkező bankokhoz képest fáziskéséssel – megjelentek a közép és kisebb városokban is. A főváros és megyeszékhelyek dominanciája ezen bankoknál még erőteljesebb, 70 % feletti, sőt a HVB, MKB és IEB esetén már 90 % körüli inkább. A fiókhálózat főbb településkategóriánkénti megoszlását mutatja be szemléletesen az 5. ábra.

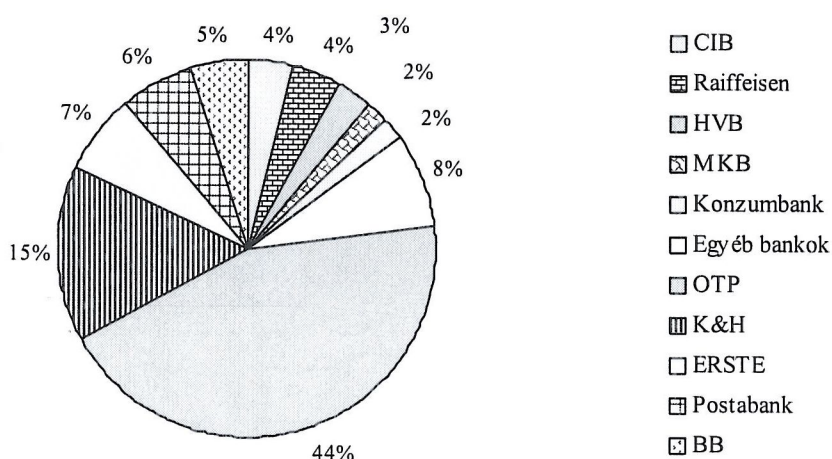
5. ábra

Néhány bank fiókhálózatának megoszlása településkategóriánként, %, 2001

Az induló állapothoz képest a bankok közül egyedül az OTP-hálózat kiterjedtsége csökkent a fiókszám alapján, fiókhálózatból való részesedése azonban még mindig jelentős, 2001-ben ca. 44 % (6. ábra). A vizsgált 15 év alatt végrehajtott racionalizáció keretében az OTP fiókszám a becsült 627-ről 510-re, azaz 117 egységgel csökkent. Az 510 fiók 30 %-a (150 fiók) a fővárosra, 17 %-a (87 fiók) megyeszékhelyekre koncentrálódik. A településszerkezeten belül a fiókbezárások elsősorban a községeket és a több OTP-fiókos városokat érintették. (Az OTP-fiókkal rendelkező községek aránya az 1987. évi 30 %-ról 18 %-ra csökkent részben a fiókbezárások, részben bizonyos községek városi rangra emelkedéséből adódóan.) A fiókbezárások ellenére az OTP által kiszolgált települések száma az 1987. évi 233-ról 2001-re 254-re nőtt. Ezen szempontból tehát a bank elérhetősége kedvezőbbé vált. A 254 településből 127-en a bankok közül csak az OTP van jelen. Tehát a takarékszövetkezetek mellett a bankok közül szinte kizárólagosan csak az OTP jelenik meg 1-1 egységgel a községekben.

6. ábra

A fiókhálózat megoszlása főbb bankonkénti bontásban, %, 2001

Forrás: Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach éves kiadásai alapján a szerző szerkesztése.

3.2.3. A terjedés regionális jellemzői

Az általam összegyűjtött regionális összesítő adatokat nézve, megállapítható, hogy a 7. táblázatban szereplő valamennyi bank esetében az ország keleti részén és a dunántúli területeken is nőtt a bankfiókok száma. A bankok fióknyitásának területi megjelenése, regionális terjedése tükrözi ugyanis Magyarország 1990-es évekre jellemző gazdasági folyamatait: kicsit „felbillent” az ország. Ennek egyik oka: A rendszerváltás „nyertesének” tekinthető Dunántúl megyéit részesítették előnyben a bankok is, hasonlóan más gazdasági szervezetekhez. Hiszen ezen megyék többségére kedvezőbb gazdasági adatok (például átlag alatti vagy átlag körüli a munkanélküliség, magasabb és növekvő egy főre jutó GDP, magasabb beruházásérték, működő vállalatok nagyobb száma, újonnan alakuló társaságok nagyobb száma, vegyes vállalatok megjelenése, stb.) voltak a jellemzőek.⁴⁸ Másik oka pedig az volt, hogy az induló helyzetben hálózattal rendelkező nagyobb bankoknak itt voltak lefedetlen területei, ezáltal ritkább volt a bankhálózat az ország nyugati részén.

⁴⁸ Az 1 főre jutó GDP és a munkanélküliségi ráta területi egységenkénti alakulásáról ad képet a 3. és 4. melléklet.

7. táblázat

Fiókhálózat kiterjedtsége bankonként és területi egységenként, valamint a fióksűrűség, 1987. eleje, 2001

Megnevezés	K&H Bank Rt.		ERSTE Bank Rt.		Posta- bank Rt.	BB Rt.		Összesen (OTP nélkül)	OTP Bank Rt.	Összesen (OTP-vel)	Fiók- sűrűség (fő/db)
	1987	2001	1987	2001	2001	1987	2001	2001	2001	2001	2001
Közép-Magyarország	1+1	49	1	30	20	7	25	245	196	441	6.415
<i>ebből: Budapest</i>	<i>1+1</i>	<i>41</i>	<i>1</i>	<i>23</i>	<i>17</i>	<i>7</i>	<i>17</i>	<i>208</i>	<i>150</i>	<i>358</i>	<i>4.849</i>
Közép-Dunántúl	4+5	17	1	11	6	3	6	67	39	106	10.572
Nyugat-Dunántúl	7+4	21	3	13	7	0	6	82	45	127	7.897
Dél-Dunántúl	9+3	24	1	8	10	2	5	68	43	111	8.950
Észak-Magyarország	5+4	17	1	8	8	3	6	58	44	102	12.711
Észak-Alföld	10+4	19	1	6	10	3	5	66	69	135	4.549
Dél-Alföld	12+3	23	4	9	10	2	4	72	74	146	9.405
Összesen	48+24	170	12	85	71	20	57	658	510	1.168	8.711

Forrás: Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach éves kiadásai alapján a szerző szerkesztése.

Megjegyzés:

Az összesen oszlopban megadott fiókszám tartalmazza az OTP-egységeket is.

A K&H Bank Rt. és az ERSTE Bank Rt. fiókszámánál 1987-ben a jogelődnek számító OKHB és MHB, illetve AGROBANK és Mezőbank fiókszám is figyelembevételre került.

Fióksűrűség kiszámítása: 1 bankfiókra jutó népességszám (fő/db).

A legnagyobb fiókszám-növekmény a K&H-nál következett be. A 98 új hálózati egység közel fele a fővárosba, illetve Pest megyébe, 30 %-a a Dunántúlra, 20 %-a pedig a keleti országrészre települt. Ennek eredményeként az ország két részén – a fővárost és Pest megyét leszámítva – közel azonos, 60-60 fiókja található meg a banknak. Az osztrák határ közelsége folytán a Nyugat-Dunántúl megyéibe telepített 10 új egységből 5 Győr-Moson-Sopron megye fiókellátottságát javította. Annak ellenére, hogy az ország keleti része a K&H által viszonylag jól lefedett volt már az induló helyzetben mezőgazdasági túlsúlyú portfóliójából adódóan, 1987-2001. között 21 új hálózati egység került megnyitásra, ezen belül is különösen Csongrád megye egységeinek száma nőtt meg. A bank valamennyi megyében képviselteti magát és az induló helyzethez képest valamennyi megyében nőtt a K&H-egységek száma. 170 egységgel és 19 megyével számolva ez megyénként átlagosan 9 körüli fiókszámot jelent a kezdeti átlagos 4 egységhez képest. Az átlagosnál kevesebb egység jellemzően a gazdaságilag elmaradottabb megyékben fordul elő (például Nógrád megye, Borsod-Abaúj-Zemplén

megye), illetve amelyek a főváros tágabb vonzáskörzetéhez közelebb vannak (például Fejér megye, Komárom-Esztergom megye). Az átlagosnál számottevően több fiók csak a fővárosban és Pest megyében fordul elő. Ezen bank esetében is megfigyelhető Budapest további szerepének erősödése. A tervezési-statisztikai régiók⁴⁹ fiókellátottsága viszonylag egyenletes. A közép-magyarországi régiót kivéve (ahol a K&H-fiókok száma 49), a többi régióban átlagosan 20-20 fiók található, a szóródás 2-3 fiók.

1987-2001. között az ERSTE fiókhálózata 73 új egységgel gyarapodott, ebből 29 fiók (40 %) a fővárosba és Pest megyébe, 27 fiók (37 %) a Dunántúlra és 17 fiók (23 %) az ország keleti részére települt. A bank tehát elsősorban az ország fejlettebbnek minősülő nyugati és az ország középső területein erősítette pozícióit. Így annak ellenére, hogy az ERSTE portfóliójában is meghatározó szerepe van az agrárágazatnak, a fiókhálózat ca. 70 %-a az ország nyugati és középső részén összpontosul. Az induláshoz képest – amikor több megyében (például Fejér megye, Komárom-Esztergom megye, Vas megye, Somogy megye, Tolna megye) egyáltalán nem volt bankfiókja a jogelődöknek – 2001-re valamennyi megyébe legalább két ERSTE-fiók volt. (A fióktelepítési stratégia lényege azt volt, hogy már a kezdetekkor hozzanak létre ellenpólusokat 1-1 megyén belül.) A keleti országrész megyéinek ERSTE-fiókhálózata 1987-hez képest 17 új egységgel bővült, ezen belül is kiemelkedik az északi, ERSTE-fiókkal kevésbé lefedett területen történt bővülés (7 fiók). A K&H-hoz hasonlóan 2001-ben az ERSTE is jelen van valamennyi megyében. A fiókhálózat bővítésének eredményeként a kezdeti, megyénkénti 1 fiókos átlag 2001-re meghaladja a 4-et. A régiók átlagos ERSTE-fiókszám 10 körüli Budapest és Pest megye nélkül, a régiókon belül a megyék fiókellátottsága 2-3 fiókos szóródást mutat.

A Postabank alapításakor 5 megyében (Komárom-Esztergom megye, Veszprém megye, Vas megye, Somogy megye, Tolna megye) nem rendelkezett egységgel. A hálózat bővülésével azonban megjelent minden megyében a megyeszékhely mellett legalább még 1 városban. Emiatt a megyénkénti átlagos fiókszám jellemzően 3 körüli. Annak ellenére, hogy a legtöbb új fiókot a dunántúli, lefedetlenebb területen nyitotta a bank, fiókhálózatának egységei változatlanul a keleti országrészen jelennek meg nagyobb számban, hiszen ott is történtek további fióknyitások. Így összességében a dunántúli

⁴⁹ A területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény alapján a *hatályos tervezési-statisztikai régiók*: 1. Közép-Magyarországi Régió (Budapest, Pest megye); 2. Közép-Dunántúli Régió (Fejér megye, Komárom-Esztergom megye, Veszprém megye); 3. Nyugat-Dunántúli Régió (Győr-Moson-Sopron megye, Vas megye, Zala megye); 4. Dél-Dunántúli Régió (Baranya megye, Somogy megye, Tolna megye); 5. Észak-Magyarországi Régió (Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Heves megye, Nógrád megye); 6. Észak-Alföldi Régió (Hajdú-Bihar megye, Jász-Nagykun-Szolnok megye, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye); 7. Dél-Alföldi Régió (Bács-Kiskun megye, Békés megye, Csongrád megye).

régiók, Pest megye, illetve a főváros 30-30 %-a mellett a keleti régiók 40 %-kal részesednek a hálózatból.

A BB figyelme is elsősorban Közép-Magyarországra és a Dunántúlra összpontosult az 1987-2001. közötti időszak adatai vizsgálva. E bank a vizsgált időszakban 37 egységgel bővítette fiókhálózatát, amelynek közel 50 %-a Pest megyében, ezen belül is döntően Budapesten létesült. Így a fiókhálózat majdnem fele (44 %) a fővárosban és Pest megyében koncentrálódik. A Dunántúl fiókhálózata 12 új egységgel bővült, amelynek fele a nyugat-dunántúli régió megyéiben jelent meg, hiszen az induláskor ezen területen egyáltalán nem volt BB-fiók. A hálózatfejlesztéskor szem előtt tartották, hogy minden megyében legyen legalább 1 BB-fiók, ami megvalósult, hiszen 2001-ben valamennyi megyében működött BB-fiók. Sőt a 19 megyéből 11-ben 1-nél több egysége volt a banknak. Különösen Pest megyében és a fővárosban, valamint a hozzájuk közelebb lévő megyékben jellemző az átlagos fiókszámra a 2 vagy afeletti darabszám. Így a megyénkénti átlag 3 fiók, a főváros figyelembevétele nélkül azonban 1-2 közötti csak.

A többi bank (például Raiffeisen, CIB, MKB, HVB) a telepítés szokásos útját követve bővítette fiókhálózatát, azaz megyeszékhely központú stratégiát követtek. Ennek ellenére ezen bankok mindegyikénél található olyan megyeszékhely, ahol egyetlen egységgel sincsenek jelen. Ez alól kivételt csak a CIB képez, amelynek Komárom-Esztergom megyében a megyeszékhelyen ugyan nincs fiókja, de Esztergomban van, így minden megyében jelen van legalább 1 egységgel. A többi banknál már előfordul, hogy 1-1 megyébe egyáltalán nem telepített fiókot. Ezen megyék területileg jól körülhatárolhatóan elsősorban Nógrád megyét, Békés megyét és Tolna megyét jelentik, diszpreferálásuk oka: gazdasági mutatóik az országos átlagnál kedvezőtlenebbek, illetve erőteljesen agrárius térségekről van szó, amit a bankok magasabb kockázati kategóriájú ágazatnak ítélnék és így a portfólió bővítését nem ezen térségű, illetve ágazatú ügyfélköről várják.

A többi bank közül a KONZUMBANK fióktelepítési stratégiája eltért a megyeszékhely központú stratégiától, direkt kevésbé telítettnek ítélt városokba telepítették a fiókokat (például Tatabánya helyett Tata, Békéscsaba helyett Orosháza, Szolnok helyett Jászberény) úgy, hogy minden megyében 1 egysége azért legyen a banknak. Érdekességként megemlíthető, hogy az agrárszektor finanszírozásában elsősorban részt vevő bankokhoz (K&H, ERSTE) hasonlóan, a lényegesen kisebb fiókszám ellenére a bank fiókhálózata kevésbé főváros-központú (23 %), területileg többé-kevésbé egyenletes eloszlást mutat az ország két nagyobb területi egysége között. Bár a Postabank mellett az

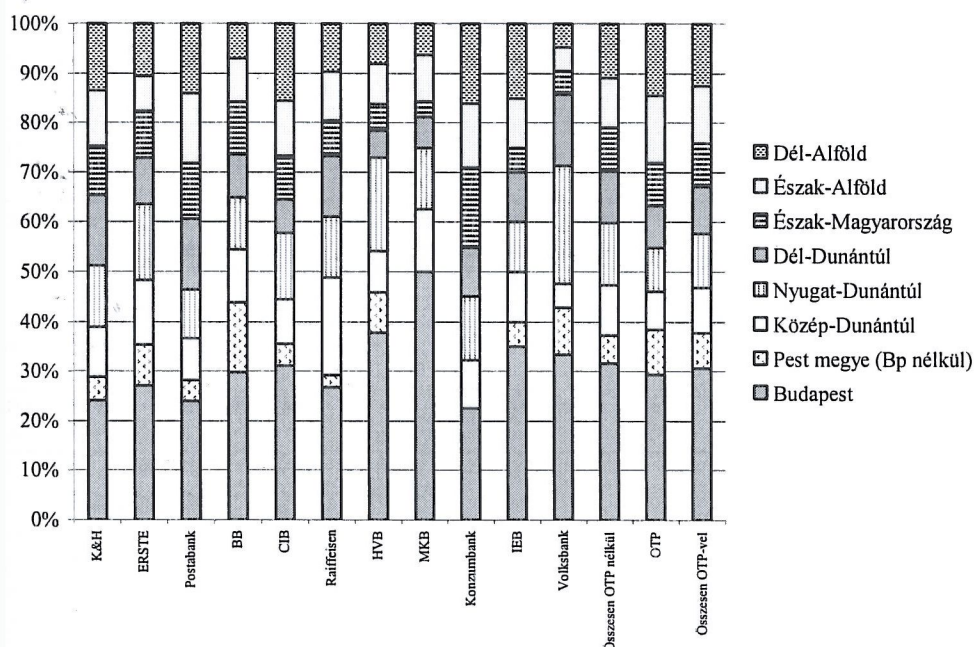
egyetlen banknak tekinthető, amelynek a keleti országrészen – ha minimálisan is, de – néhányval több fiókja van, mint a Dunántúlon.

Az előzőekben említett bankoknál is a főváros és Pest megye meghatározó szereppel rendelkezik a fiókhálózaton belül (7. ábra). Az MKB-nál ezen településkategória hálózatból való részesedése kiugróan magas 50 %-os értékével, két banknak (MKB, KONZUMBANK) pedig nincs Pest megyében egysége.

Az OTP-fiókok elmúlt 15 évben bekövetkezett csökkenése, illetve a bankok hálózatfejlesztése ellenére az OTP egymaga változatlanul jelentős szeletet (44 %) „hasít ki” a fiókhálózatból. A fiókok ca. 30 %-a a fővárosban (150 fiók) található, a dél-alföldi és észak-alföldi régióban nagyobb számban elforduló fiókok miatt a keleti országrészen (187 fiók) kb. 1,5-szer annyi a fiók, mint a Dunántúlon (127 fiók) (7. ábra).

7. ábra

Néhány bank fiókhálózatának megoszlása területi egységeként, %, 2001

Forrás: Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach éves kiadásai alapján a szerző szerkesztése.

Összességében a vizsgált másfél évtizedes időszakban céltudatos tevékenység eredményeként az OTP mellett számos üzleti bank is kiépítette saját, az ország nagy részére kiterjedő fiókhálózatát⁵⁰, amelyen keresztül a banki és egyéb pénzügyi szolgáltatások széles köre vált elérhetővé az ügyfelek részére. A 8. táblázat összefoglalóan

⁵⁰ A 284 db legalább 5.000 népességű településből 265 településen vannak jelen bankok.

mutatja be az 1987. eleji állapothoz képesti, nemzetközi tendenciákkal összhangban lévő változásokat. Fontos hangsúlyozni, hogy a magyar bankrendszer térszerkezeti jellemzőiben 2001-hez képest érdemi változás nem következett be, azaz 2004-re is helytállóak a 2001. évi adatok alapján tett megállapítások.

8. táblázat

A magyar bankrendszer főbb térszerkezeti jellemzői, 1987. eleje, 2004

Megnevezés	1987. eleje	2004
Pénzügyi közvetítő rendszer	Banki típusú	Banki típusú, de tőkepiac is kialakult
Bankpiaci szereplők	Kereskedelmi bankok, szakosított pénzintézetek, takarékszövetkezetek, egyéb pénzügyi vállalkozások	Bankok, Szakosított hitelintézetek, takarékszövetkezetek, lízing társaságok, föld- és jelzálog-hitelintézetek, egyéb pénzügyi vállalkozások
Önállóság	Formailag önálló üzleti bankok	Nemcsak formailag önálló üzleti bankok
Fiókhálózat kialakulása	MNB fiókhálózatára alapozódva jött létre (kormányzati gazdaságpolitika által felülről vezérelt)	Meglévő hálózat + fióknyitások (organikus fejlődés)
Fiókhálózat kiterjedtsége	Kb. 750 fiók * (ebből OTP-fiók 627)	Kb. 1200 * (ebből OTP-fiók 510)
Tertületi megosztottság a bankfiókok elhelyezkedésében	Kelet-nyugati irányú	Kelet-nyugat irányú megosztottság helyett kiegyenlítődés
Bankrendszer	Erősen centralizált és fővárosközpontú	Még mindig erősen centralizált és fővárosközpontú, de a decentralizált banki szervezeti felépítések is elterjedtek
Bankok szervezeti felépítése	Centralizált	Centralizálttól elmozdulás decentralizált felé
Fővároson kívüli, vidéki alapítású bankok	Hiányoznak	Hiányoznak
Tertületi koncentráció a bankfiókok száma alapján érvényesül-e	Igen	Igen
Településhierarchián belüli koncentráció a bankfiókok száma alapján érvényesül-e	Igen	Igen
Településhierarchián belül a bankfiókok száma alapján nyertesek	Főváros, megyeszékhely városok	A főváros további látványos kiemelkedése, miközben a megyeszékhelyek közül öt nagyváros (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged) megerősödik és kiemelkedik
Új típusú egyenlőtlenség	-	A főváros látványos kiemelkedése
Nemzetközi trendekkel való összhang	Megvan	Megvan

Forrás: a szerző szerkesztése.

*: Takarékszövetkezetek nélkül, egységei száma kb. 1800.

Az indulás évében, 1987-ben a magyar pénzügyi közvetítő rendszer egyértelműen és tisztán banki alapúnak volt tekinthető, hiszen a banki finanszírozás és a bank, mint közvetítő intézmény léte mintegy adottságként jelent meg, ugyanakkor a tőkepiacok kialakítása terén hazánk nulláról indult. Ezek a sajátosságok önmagukban is a banki alapú közvetítő rendszer kialakulásának kedveztek, amit tovább erősített, hogy a lakosság minimális pénzügyi vagyonnal rendelkezett (ami a gondoskodó állam létéből következett a szocialista országokban), és kockázatvállalási hajlandósága sem volt számottevő (Mérő, 2002).

A vizsgált időszakban tapasztalt piaci alapú modell felé történő kismértékű elmozdulás ellenére a magyar pénzügyi közvetítés struktúráját a bankok dominanciája⁵¹ jellemzi. A bankhitel a vállalatok tipikus külső finanszírozási forrása maradt, bár az induló helyzethez képest növekedés tapasztalható a tőkepiacról szerzett forrásoknál, arányát tekintve azonban a tőkepiaci forrásszerzés változatlanul jelentéktelennek⁵² tekinthető, elsősorban a nagyvállalatokra jellemző sajátosság. A magyar vállalatok viszonylag kis mérete, ugyanis nem teszi gazdaságossá számukra a tőkepiaci értékpapír kibocsátását a

⁵¹ A bankszektor néhány jellemző 2003. évi adata az MNB Éves jelentése alapján tájékoztatásul: a bankrendszer mérlegfőösszege a 2002. évit 26 %-kal haladja meg, majdnem eléri a 13 Mrd Ft-ot, 2004. I. félévében pedig a 14 Mrd Ft-ot; a banki mérlegfőösszeg/GDP-mutató változatlanul igen alacsony 63,1 %-os értékével, bár 2003-ra jelentős növekedése és így a pénzügyi közvetítés mélyülése következett be elsősorban a lakossági hitelezés (lakáshitelek) megélénkülése, a javuló jövőbeli gazdasági kilátások miatti nagyvállalati hitelezés megélénkülése, valamint az árfolyamkockázat kivédése miatti devizahitel-felvétel megnövekedése együttes hatásának köszönhetően; a magánszektor hitelállománya az előzőekben leírtak miatt alulról közelíti a 40 %-ot 2003-ban; 2003-ban a bankrendszer rekorderedményt ért el, a 2002. évi adózott eredményt csaknem 40 %-kal haladta meg a 2003. évi; a ROE 19,5 %-ra emelkedett; a ROE 1,54 %; a bankok jövedelmezősége csaknem duplája az EU-átlagnak; a bankszektor tőkeellátottsága stabilnak tekinthető 12 %-os értékével; a mérlegen belül és kívül kezelt vagyon ca. 80 %-a a hitelintézeteknél összpontosult; a háztartások pénzügyi eszközeinek valamivel több, mint 60 %-a készpénzben és bankbetétben összpontosul.

A bankszektor pénzügyi közvetítő szerepét (*penetration*) leggyakrabban a banki mérlegfőösszeg/GDP mutatóval mérik. Ezen relatíve alacsony érték gyakorlatilag azt jelenti, hogy miközben a bankok ügyfelei is kénytelenek elismerni a banki szolgáltatásokban végbement jelentős fejlődést, a bankszektor gazdaságban betöltött súlya ezen mutató alapján mégis alacsony nemzetközi összehasonlításban.

A mutató alakulása számos tényezőtől függ, amelyek közül az alábbi három feltétlen említést érdemel hazánk esetében (Várhegyi, 2002).

- *Először* is, Magyarországon gazdasági fejlettségéből adódóan igen alacsony a háztartások megtakarítási hajlandósága a fejlett országokhoz képest.
- *Másodszor* a bankok hitelezési aktivitásának az ún. szürke vagy fekete gazdaság „virulása” is gátat szab. Az adókkikerülés végett alacsonyra szorított legális jövedelmek léte miatt kiterjedt a készpénzforgalom, ami szintén oka annak, hogy hazánkban kevesebben és kevésbé intenzíven használják a bankok szolgáltatásait, mint más fejlett országokban.
- *Harmadrészt* a nagyobb méretű, pénzügyileg stabil, külföldi tulajdonosi háttérű vállalatok közvetlen külföldi hitelfelvételei miatt a hazai bankrendszer csak bonyolítóként és nem aktív résztvevőként tud részt venni hitelezésükben, azaz a bankrendszer mérlegfőösszegének növekedése kisebb mértékű. A tulajdonosi hitelek aránya meglehetősen magas Magyarországon. 2002-ben is a GDP 10 %-a feletti.

⁵² A GDP-arányos tőkepiaci kapitalizáció még az alapvetően banki típusú pénzügyi rendszerekkel rendelkező EMU-országokra jellemző átlagnak is kevesebb, mint 50 %-a, és különösen a vállalatikötvény-piac elmaradt (Árvai, 2002).

banki hitelfelvételhez képest. A nemzetközi tendenciákkal összhangban az utóbbi 5-6 évben a nem banki pénzügyi közvetítő rendszer is számottevő fejlődésen ment keresztül új piaci szereplők megjelenése mellett. A nem banki intézmények növekedési üteme a bankrendszer növekedési üteme feletti az utóbbi években. Ezen tendencia folytatódása várható. Szükséges azonban hangsúlyozni, hogy a nem banki közvetítés nem a bankoktól függetlenül létezik. A jelentősebb hazai bankok saját magukon vagy leányvállalataikon keresztül számos pénzügyi közvetítési formában jelen vannak. Sőt, azok a nem banki közvetítők tudnak lényegi szerephez jutni a piacon, amelyek erős banki háttérrel rendelkeznek (Vigh-Miklós, 2002).

A bankrendszer térbeli kiterjedése – hazai méretekben gondolkodva – jelentős. Az indulás évéhez, 1987-hez képest 2001-re megduplázódott a bankfiókok száma részben az 1987-ben létező bankok újabb fióknyitásainak, részben az új bankpiaci szereplők megjelenésének és fióknyitásainak köszönhetően. Ezáltal javult a fióksűrűség is.⁵³

A fiókok területi elhelyezkedésében az induló helyzetre jellemző nagyobb eltérések a bővülés során mérséklődtek. Mérséklődtek azáltal is, hogy az 1987-től belépő új bankok hagyományos módon viselkedtek a hálózataik kiépítésekor: vagyis igyekeztek a regionális, majd a kisebb központokon keresztül lefedni nagyjából az egész országot. Más a helyzet azonban a már korábban is meglévő alaphálózatra építkező bankok esetében. Ezek mindegyikénél szembejövő a rendszerváltást követően gazdaságilag kedvezőbb helyzetbe került Dunántúl előnyben részesítése. A bankok ugyanis elsősorban a gazdaságilag fejlettebb részekre összpontosítják erőiket, hiszen a hosszú távú és nyereséges működés biztosításához szükséges, életképes és perspektivikus ügyfélkör is ezen a területen található meg elsősorban. Mindezek ellenére az induló állapothoz képest a bankok területi megjelenése – Pest megyét, ezen belül különösen a fővárost nem számítva – kiegyenlítődésről tanúskodik a keleti és nyugati országrész között kis dunántúli előnnyel. Ugyanis a fiókhálózat bővülésének eredményeként 2001-re a fiókok számát és arányát tekintve hasonló pozíciókkal (30-30 %) rendelkezik a Dunántúl és az ország keleti része (Pest megye nélkül). Ezen kiegyenlítődési folyamat nyertesei tehát a dunántúli területek, miközben a keleti területeken is jelentős számú új fiók került megnyitásra.

Az 1987. évi induló helyzethez képest – a belépő tucatnyi új bank hálózati kezdeményeinek a településhálózati hierarchia mentén történő építkezése hatására, illetve a

⁵³ A fióksűrűség ellenére az országos átlag (kb. 8.700 fő/fiók) még mindig elmarad az EU-tagállamokra jellemző értékektől (1.000-4.000 fő/fiók). Az alacsonyabb értékek a Benelux-államokban, Németországban, míg a magasabb értékek elsősorban a skandináv-államokban fordulnak elő. Utóbbi országokra jellemző értéket közelíti a fővárosra számolt fióksűrűség (kb. 4.800 fő/fiók).

fióknyitások hatására – a főváros és a településhierarchia magasabb fokán álló, legalább megyeszékhely városok fiókhálózatból való részesedése összességében a kezdeti ca. 60 %-ról 70 % felé emelkedett, ami a koncentráció ezen típusának erősödésére utal. A növekvő tendencián belül azonban eltérően jellemezhető a főváros és a megyeszékhelyek szerepváltozása. A fővárosban robbanásszerűen (17,5-szeresére!) bővült a bankok fiókhálózata a vizsgált időszakban, így a főváros és Pest megye fiókhálózaton belüli részesedése megháromszorozódott, illetve megnégyszereződött, 2001-ben már alulról közelítette a 40 %-ot. Mindez azt is jelenti, hogy az egyébként is főváros-központú bankszektor tovább koncentrálódott, Budapest mintegy kiemelkedik a településhierarchián belül a banki fióktelepítésekénél is. A fővárossal ellentétben a fiókhálózat szerves fejlődéséből adódóan, a fiókok közép- és kisvárosokban történő nyitásával a megyeszékhelyek kezdeti 50 % körüli részesedése lecsökkent.

A hazai bankrendszert a helyi és regionális alapítású bankok hiánya jellemzi továbbra is, hiszen egy kivételével (SOPRON Bank Rt.) valamennyi banki szereplőnek budapesti székhelye van. Mindez részben történeti adottságokkal (főváros-központúság a gazdaság különböző ágazataiban), részben az ország méretével (gazdaság, népesség, terület, világgazdasági szerep) magyarázható, továbbá azzal, hogy a tőkekoncentráció feltételei ma Budapesten kívül kedvezőtlenek. A bankok stratégiai döntési központja egyértelműen és kizárólagosan a fővároshoz kötődik, így a gazdaság más ágazataihoz képest is sokkal nagyobb mértékű koncentráció tapasztalható a bankszektorban.

Nagyfokú főváros-központúság és centralizáltság jellemzi változatlanul a magyar bankrendszert. Mindezt némileg mérsékli az indulás éveire jellemző centralizált banki szervezeti felépítéstől való eltávolodás, a decentralizált banki szervezeti struktúra mind általánosabbá válása, amely az organikus fejlődés következményének is tekinthető. Szerves hálózatfejlődés révén a településszerkezeten belül magasabb funkciót betöltő, s ezáltal többletjogosítványokkal rendelkező, a gazdaság, a kultúra, az oktatás, stb. területeken is fontosabb szerepet betöltő (nagy)városok felértékelődnek, egyfajta bank- és egyben pénzügyi központtá nőik ki magukat a főváros mellett. A téma részletesebb kifejtésére a következő fejezetben kerül sor.

III. A MAGYAR BANK-, ILLETVE PÉNZÜGYI KÖZPONTOK VIZSGÁLATA

A II. fejezet egyik fő megállapítása, hogy a kétszintű magyar bankrendszer kiteljesedésének „nyertesei” a településhierarchia magasabb fokán álló városok, azaz a főváros mellett a megyeszékhelyek. Utóbbiak közül is kiemelkedik a főváros dominanciájának mérséklésére „hivatott” öt, ún. ellenpólus város (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged) szerepe.

1. Mennyiségi és minőségi ismérvek

A továbbiakban Budapest mellett ezen települési szintre (megyeszékhelyek) vonatkozóan végzek összehasonlító felmérést az alábbi mennyiségi és minőségi ismérvek alapján a lehetséges bank-, illetve pénzügyi központok azonosítása céljából:

- banki hitelintézetek száma;
- külföldi bankok és egyéb magyarországi képviseletek száma;
- banki hitelintézetek székhelyeinek száma;
- áru/értéktőzsde működik-e a vizsgált városban;
- bankfiókok száma;
- a bankok szervezeti felépítése, különös tekintettel a bankközpontok, illetve adott területen központi funkciót ellátó fiókok elhelyezkedésére és azok fő funkcióinak tartalmára;
- egyéb pénzügyi intézmények (ezen belül különösen: lízing társaságok, faktoring társaságok, biztosítók) száma;
- egyéb pénzügyi intézmények (például lízing társaságok, faktoring társaságok, biztosítók, stb.) székhelyválasztása és vidéki egységeinek elhelyezkedése;
- a pénzügyi szektorban foglalkoztatottak száma, aránya és változása az elmúlt időszakban.

Pénzügyi központok alatt a továbbiakban olyan földrajzilag jól meghatározható helyeket értek, amelyekben magas szintű banki és egyéb pénzügyi piaci intézmények által nyújtott szolgáltatások (például biztosítás, faktoring, lízing, stb.) koncentrálódnak. A pénzügyi aktivitást pedig a fentiekben meghatározott jellemzőkön keresztül írom körül.⁵⁴

1.1. Budapest – kiemelkedő bank- és egyben pénzügyi központ

1.1.1. Szervezetek száma, típusa

Budapest Magyarország fővárosaként a nemzetgazdaság központja, egyben kiemelkedő teljesítménnyel jellemezhető bank- és egyben pénzügyi központja is. Nemzetgazdaságon belüli domináns szerepe számos adattal alátámasztható. A teljesség igénye nélkül például valamennyi banki hitelintézet⁵⁵ (38) csak a fővárosban van jelen, amelyek székhelye – a SOPRON BANK Rt. kivételével, amely 2003. július 1-jével kezdte meg tevékenységét – Budapesten található.⁵⁶ 2002-ben a banki hitelintézetek közel 80 %-a (29) többségi külföldi tulajdonban van, a jegyzett tőke alapján ez az arány 60 %, ami európai mércével mérve is egyedülállóan magas. Hasonló arányok mondhatók el a biztosítótársaságok esetében is. Tehát a gazdaság más ágazataihoz képest sokkal nagyobb mértékű a külföldi tőke főváros-központúsága a magyar pénzügyi, ezen belül bankszektorban. Egyéb pénzügyi intézmények székhelye (például szakosított hitelintézetek, lakás-takarékpénztárak, földhitel- és jelzálogbankok, külföldi bankok és pénzügyi intézetek magyarországi képviselői, nemzetközi intézmények magyarországi képviselői, pénzügyi vállalkozások székhelyei, biztosítók székhelyei) ugyancsak kizárólag a fővárosban fordulnak elő.

Értéktőzsde és árutőzsde – részben a magyar gazdaság nagyságából, részben a magyar gazdaság világgazdaságban betöltött csekély szerepéből adódóan – kizárólag a

⁵⁴ Leyshon és szerzőtársai (1989) a brit pénzügyi rendszerre vonatkozóan elvégzett kutatásukban a pénzügyi központok definícióját még körülírás szintjén sem adták meg. A brit pénzügyi (ezen belül is különösen a regionális pénzügyi) központtá minősítés kritériuma az adott helyen koncentráló pénzügyi szolgáltatásokon és pénzügyi aktivitáson túl az, hogy ezeken a földrajzi helyeken önálló pénzügyi piacok is kialakulhatnak az ott székelő és működő stratégiai döntéshozásra képes pénzügyi intézmények (beleértve a tőzsdéket is!) révén. Ehhez képest az általam – hazai viszonyokra vonatkoztatva – megadott pénzügyi központ definíció szűkebb értelmű, kvázi koncentrációs pontként fogható fel, kivételt ez alól csak Budapest jelent, ami a brit értelmezés szerint is pénzügyi központnak tekinthető.

⁵⁵ A pénzügyi szolgáltatások nyújtására teljes körűen felhatalmazott bankok száma 2002-ben 38, az 1990-es évek közepétől folyamatosan csökkenő (5. táblázat).

⁵⁶ A 189 szövetkezeti formában működő hitelintézet nem budapesti székhelyű, elnevezésük általában utal székhelyükre és az általuk kiszolgált helyi piac (település és közvetlen térsége) elhelyezkedésére.

fővárosban működik. 2002-ben a magyar tőkepiac és annak szereplői egyaránt jó eredményt értek el a kedvezőtlen nemzetközi környezet (számveteli botrányok, vállalati csődök, zuhanó részvényárfolyamok, meredeken eső forgalom és rohamosan gyengülő befektetői bizalom) ellenére. Ebben több tényező együttes hatásának volt jelentős szerepe. Így például annak, hogy a hazai piacon nem voltak botrányok, megszilárdult a tőkepiaci intézményrendszer és jogi háttere, a hazai és a nemzetközi elvárásoknak, illetve az ügyfelek biztonságával kapcsolatos követelményeknek egyaránt megfelelő kereskedési és elszámolási rendszerek működnek, széles termékstruktúra jellemző, stb. Nemzetközi mércével mérve a nyilvános részvénykibocsátások, valamint a zártkörűek nagyságrendje is elhanyagolható. A BÁT továbbra is őrzi helyét a világ árutőzsdéinek élvonalában.

1.1.2. Fiókhálózat

A főváros részesedése a bankfiókok számát illetően az 1987. évi 11 %-ról majdnem 40 %-ra nőtt az országos kiterjedésű fiókhálózat egyidejű bővülése mellett. Mégis azt lehet mondani, hogy a legtöbb új bankfiókot az 1987-2001. közötti időszakban Budapesten nyitották, hiszen a budapesti fiókok száma 17,5-szeresére (!) nőtt. Jelenleg a fióksűrűség Budapest esetében 4.800 körüli, vagyis átlagosan 4.800 lakost szolgál ki egy-egy budapesti bankfiók. Ez a szám az országos átlagként számítható 8.700-hoz képest lényegesen kedvezőbbnek tekinthető, de az EU-tagállamokra jellemző értéktől⁵⁷ még mindig elmarad, a tendencia javuló.

1.1.3. Szervezeti felépítés

Budapesten valamennyi bankfióktípus megtalálható. Így a kizárólag lakossági ügyfeleket kiszolgáló fiókok mellett párhuzamosan léteznek a lakossági és vállalati ügyfeleket egyaránt kiszolgáló fiókok⁵⁸, a bizonyos típusú feladatok kizárólagos ellátására

⁵⁷ A fióksűrűség jellemzően 1.000-4.000 között szóródik. Az alacsonyabb értékek a Benelux-államokban, Németországban, míg a magasabb értékek elsősorban a skandináv-államokban fordulnak elő.

⁵⁸ A bankok általában a *lakossági ügyfelek* közé sorolják a magánszemélyek mellett az egyéni vállalkozókat és a nem jogi személy gazdasági társasági formában működő kisvállalkozásokat. Bár utóbbiaknál a nagyobb árbevétele (jellemzően 100-200 MFt feletti) társaságokat már vállalati ügyfélnek tekintik. Az ügyfelek másik csoportját alkotják a *vállalatok*, amelyek három szegmensét szokták elkülöníteni: kisvállalat, kis- és középvállalat (kkv), valamint nagyvállalat. A vállalati ügyfélkörön belül az elhatárolás az árbevétel és/vagy a banki kötelezettségállomány alapján történik. A bankoknál általában kisvállalat a 100-700 MFt közötti, kis- és középvállalat a 700-4.000 MFt közötti, nagyvállalat a 4.000 MFt feletti árbevételeű társaság. A harmadik ügyfélcsoportot az *intézményi/önkormányzati szegmens* jelenti, amelyek kiszolgálása testre szabott szolgáltatásokkal történik tevékenységük specialitásaiból adódóan.

nyitott kirendeltségek (például TESCO-kirendeltségek, Plaza-kirendeltségek, stb.). A többi várostól eltérően azonban kizárólag a fővárosban fordul elő a bankok székhelyeként funkcionáló fiók (ún. *bankközpont*), illetve jellemző a fővárosi piac megosztása területi központi fiókok (általában kettő) kijelölésével. A székhely-bankközpont funkcióból adódóan a bankok stratégiai döntéshozatalához szükséges személyi és tárgyi feltételek kizárólagosan a fővárosra korlátozódnak. A helyzetértékelést követően az üzletpolitikai célok figyelembevételével kialakított bankstratégia kidolgozása, a szervezeti felépítésre, a feladatok fiókhálózatra történő leosztására, stb. vonatkozó döntések meghozatala a bankközpont feladat- és hatáskörébe tartozik. Tehát a bankok Budapesten hozzák meg stratégiai döntéseik teljes körét, a hosszú távú vállalati politika minden tényezőjét itt elemzik. Ilyen értelemben Budapest egyértelműen stratégiai földrajzi helynek⁵⁹ tekinthető a pénzügyi szektorban. A fiókhálózatra elsődlegesen a végrehajtás hárul. Néhány bank szervezeti struktúráját áttanulmányozva⁶⁰, megállapítható, hogy több részleg (például Treasury, Bankbiztonság, Information Technology, Humánerőforrás-menedzsment, Projektfinanszírozás, stb.) is csak budapesti központtal „székel”. Ugyancsak budapesti székhellyel hozzák létre a bankok olyan ügyfélszolgálati központjaikat, mint a TELEBANK, CALL-CENTER, INTERNETBANK, bár kétségtelen, hogy ezen elektronikus csatornák földrajzi helytől függetlenül elérhetővé teszik a pénzügyi szolgáltatások meghatározott körét használóik számára.⁶¹

Budapesten belül a bankok és a pénzügyi intézmények is a belső kerületeket, (ezen belül is különösen az V. kerületet) preferálták az 1990-es évek elején. Az új piaci szereplők ugyancsak a belvárosi kerületeket részesítették előnyben. Így a sűrű gazdasági és társadalmi interakciók jelentős vonzerőt gyakoroltak a banki és pénzügyi szolgáltatásokra, amelyek belvárosi koncentrációja Budapest üzleti negyedének kialakulását, „a city”⁶² képződését mutatja (Gál, 1998b). Az 1990-es végére nagyjából telítődött és beépült az V.

⁵⁹ A stratégiai földrajzi hely fogalom részletesebb bemutatása hozzáférhető Bernek (2001) tanulmányában.

⁶⁰ Az 5. mellékletben kerül bemutatásra az ABN-Amro Bank Rt. szervezeti felépítése.

⁶¹ Az új elosztási csatornákból fakadó addicionális kockázatok ügyletenkénti eltérő mértéke nagymértékben befolyásolja az internetes bankszolgáltatásokon belül az egyes szolgáltatások kínálatának és igénybevételének gyakoriságát. Így legelterjedtebb felhasználási mód az egyszerű tájékozódás a bankok által nyújtott szolgáltatásokról, azok feltételeiről, illetve az igénybevételhez szükséges nyomtatványok letöltése. Ezeket követi a számlaegyenleg lekérdezése. A tényleges tranzakciók közül a pénzforgalommal kapcsolatos szolgáltatások a leggyakoribbak, míg a legritkább a hitelfelvétel. Hazánkban az internetes bankszolgáltatások iránti kereslet egyelőre nem jelentős. Egy 2001. őszi reprezentatív felmérés szerint ezen új elosztási csatornákat a fiatalabbak, a Budapesten, a megyeszékhelyeken élők, illetve a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők sokkal nagyobb részarányban használják. Részletesebb kifejtése olvasható a témának Nagyné (2002) tanulmányában.

⁶² Amint arra Wágner (2001) tanulmányában utalás történt, a londoni üzleti negyed elnevezésére szintén általánosan használt kifejezés „the City”.

kerületnek a hagyományosan is a gazdasági „city” szerepkörét játszó, ezáltal a bankok által is legfrekvenciáltabbnak tekinthető része. A bankhálózat további bővítésére a „city” – a városszerkezet öröklött adottságaiból adódóan – korlátozottan biztosít lehetőséget. Ezért kedvező helyszínnek a belváros peremét átszelő főútvonalak, a peremkerületek irányába áramló forgalom tömegközlekedési csomópontjai, valamint a kedvező társadalomstatistikai jellemzőkkel rendelkező kerületek központjai szolgálhatnak. A bankközpontok „kitelepedése” egyben az üzlet funkciókat koncentráló „city” terjeszkedésére utal (Gál, 1998b). A banki és pénzügyi tevékenység diffúziója a környező belvárosi (VI., VII. és VIII. kerület), illetve a bizonyos szempontból előnyösnek számító külső kerületek (XIII. kerület) irányába indult meg, de találkozhatunk bankközponttal a budai elitkerületekben is (II. és XII. kerület). A jelenlegi 38 hitelintézetből 21-nek a székhelye változatlanul az V. kerületben található. Hasonló arányok és tendenciák mondhatók el az egyéb pénzügyi szereplőknél (biztosítók, lízingcégek, stb.) is.

1.1.4. Pénzügyi foglalkoztatottak

A pénzügyi szférában, ezen belül a bankszférában foglalkoztatottak⁶³ száma és foglalkoztatottakon belüli aránya a kétszintű bankrendszer létrejöttétől kezdve 1996-ig folyamatos növekedést mutatott (9. táblázat). Ezt követően csökkenés volt tapasztalható számos okra visszavezethetően. Így a csökkenés a klasszikusan nem banki szolgáltatási jellegű tevékenységek (például bérszámfejtés és könyvelés, irodaszer beszerzések bonyolítása, stb.) „kiszervezése” mellett az összeolvadások, a technológiai fejlődés, valamint új foglalkoztatási formák megjelenésének (például a teljesítményorientáltság érvényesítése céljából egyéni vállalkozók alkalmazása az árukölcsönök bonyolításánál, biztosítási ügyleteknél, stb.) együttes hatása miatti létszámcsökkentésekkel magyarázható. Hosszú évek után először 2000-ben ismét nőtt a szektor foglalkoztatottjainak száma. A növekedés – amit mindenekelőtt a dinamikus bővülő lakossági szolgáltatások tettek lehetővé (például jelzáloghitelezés beindulása) – azonban csak átmenetinek bizonyult, hiszen a 2002. év végén a pénzügyi foglalkoztatottak száma az 1996. évi alattira csökkent. Utóbbi okaként a fúziók és létszámleépítések folytatódása említhető. Összességében az

⁶³ A pénzügyi foglalkoztatottak közé a banki alkalmazottakon kívül a szakosított hitelintézetek, takarékszövetkezetek, lízing társaságok, egyéb pénzügyi vállalkozások, biztosítók alkalmazottai, valamint a biztosítási ügynökök és alkuszok, illetve tőzsdei szereplők alkalmazottai is beleértendők. Összességében pénzügyi foglalkoztatott alatt a „Pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai” megnevezésű, J jelű nemzetgazdasági ágban foglalkoztatott értendő.

1996-2002. között bekövetkezett csökkenés ellenére a pénzügyi szektor foglalkoztatásban játszott szerepe lényegesen nem változott, hiszen a pénzügyi szektor változatlanul 2-3 %-kal részesedik az összes foglalkoztatottból. Ez az arány az EU tagországaiban is hasonló nagyságú, 2-4 % közötti. A főváros részesedése a vizsgált időszakban tartósan 30 % körüli, ami meghaladja az összes foglalkoztatott esetén számított 18 %-os arányt. Mindez még inkább aláhúzza a pénzügyi szektor főváros-központúságát.

9. táblázat

A pénzügyi és összes foglalkoztatott számának alakulása, 1992-2002

Nemzetgazdasági ág	1992	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai (ezer fő)	68,7	83,3	83,3	81,8	80,9	84,3	78,9	75,3
ebből: Budapest részesedése (%)	na	30	30	30	31	31	32	36
Foglalkoztatottak összesen (ezer fő)	4025,7	3648,1	3646,3	3697,7	3811,5	3856,2	3868,3	3870,6
ebből: Budapest részesedése (%)	na	18	18	18	18	19	19	20

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv éves kiadásai alapján a szerző szerkesztése.

Összességében az előzőekben leírtak aláhúzzák Budapestnek hazánk pénzügyi szektorban, ezen belül kiemelten a bankszektorban játszott kiemelkedő, stratégiai földrajzi hely szerepét. Ezért fővárosunk kiemelkedő bank- és egyben pénzügyi központnak is tekinthető.

1.2. Vidéki bank, illetve pénzügyi központok azonosítása

Az előzőekben bemutatottak alapján tehát megállapítható, hogy a kétszintű bankrendszer elmúlt időszakban bekövetkezett „kiteljesedése” ellenére a pénzügyi rendszer, ezen belül a bankrendszer erőteljesen főváros-centrikus maradt. Ennek ellenére a fővároson kívül néhány város megerősödése és szerepének növekedése tapasztalható (amint az a korábbi fejezetben részletesen bemutatásra került). Hazánk esetében ez az öt vidéki nagyváros (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged) pénzügyi szektorban, illetve bankszektorban játszott szerepének felértékelődését jelenti. Ezért a továbbiakban ezen városok kiemelt vizsgálatával foglalkozom.

1.2.1. Szervezetek száma, típusa

Elsőként a banki hitelintézetek székhelyválasztását vizsgálom meg. S amint az a korábbiakban megállapítást nyert a soproni székhellyel alapított SOPRON BANK Rt-t leszámítva valamennyi banki hitelintézet székhelye a fővárosban található. A szövetkezeti formában működő takarékszövetkezetek székhelyei Budapesten kívül helyezkednek el történelmi hagyományokból, miközben az üzletközpontok egyre inkább a megyeszékhelyekre települnek. Önmagában a takarékszövetkezetek⁶⁴ székhelyéül választott települések azonban nem válnak bank- és egyben pénzügyi központtá, mivel ezen települések gazdaságban betöltött szerepe csekélynek tekinthető olyan főbb mutatók alapján, mint például az 1 lakosra jutó GDP, működő vállalkozások száma, népesség, más banki és pénzügyi szereplők jelenléte, foglalkoztatottak száma, stb.⁶⁵ Nem is válhatnak ezek a települések központtá, hiszen a takarékszövetkezetek stratégiájukból adódóan kistérségi kisváros-centrumokkal törekednek lokális piaci előnyük megtartására és megerősítésére. A megyeszékhelyeken azonban jellemzően adott térség valamennyi takarékszövetkezete megjelenik, s a legnagyobb fiókszámot (minimum 6-8, de egyre inkább 10-12) produkálják e körben (Kiss, 2000). Ugyancsak nem fordulnak elő a városi rangú települések között külföldi banki székhelyek, illetve nemzetközi szervezetek székhelyei. Tőzsdék sem működnek itt.

2002. végével a banki szereplők⁶⁶ száma 28. Ebből 13-nak van országos kiterjedésű fiókhálózata, amelyek mindegyike az öt vidéki nagyváros (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged) mellett további négyben (Kaposvár, Kecskemét, Nyíregyháza, Székesfehérvár) fordul csak elő a leggyakrabban akár több fiókkal is. A 10 egyéb banki hitelintézet közül a lakossági ügyfelek kiszolgálása céljából létrehozott földhitel- és jelzálogbankok (3 db) mellett a lakás-takarékpénztáraknak (2 db) van 1-1 területi koordinációs vagy tanácsadó irodája szinte kizárólagosan az öt vidéki nagyváros valamelyikében. A bankcsoportokhoz

⁶⁴ A 189 szövetkezeti formában működő hitelintézet Budapesttől eltérő székhelyű, elnevezésük általában utal székhelyükre és az általuk kiszolgált helyi piac (adott település és közvetlen térsége) elhelyezkedésére.

⁶⁵ Deklarált *stratégiájuk lényege*, hogy minden kistérségben működjön legalább egy tőkeerős, korszerű banki és pénzügyi szolgáltatások nyújtására képes takarékszövetkezet, amelyen keresztül a kisvárosokban és községekben élő népesség és működő mikro-, kis és középvállalkozások számára is elérhetőek a szolgáltatások. Úgy is lehet fogalmazni, hogy azon piaci résbe hatolnak be a takarékszövetkezetek, amelyek a bankok érdeklődésének homlokterébe nem vagy kevésbé tartoznak hatékonysági, méretgazdaságossági okok miatt.

⁶⁶ 2001. végén a banki szereplők száma 29. Egy évvel később azonban két külföldi tulajdonú csoport stratégiaváltás következtében kivonult a magyar hitelintézeti piacról, leánybankjaik (Rabobank, Société Générale Bank) beszüntették hitelintézeti tevékenységüket. Helyükre belépett a Bank of China Hitelintézet Rt. és a SOPRON Bank Rt. 2002-re hivatalosan is befejeződött az ABN-Amro és a K&H fúziója, így 2002. végén 28 banki szereplő volt Magyarországon.

tartozó szereplők a bankok fiókhálózatát, üzletkötőket, vagy más értékesítési partnereket vesznek igénybe konkrét üzleti tevékenységük gyakorlása során, így érthető módon a szervezet területi kiépítésére sem került, illetve kerül sor.

1.2.2. Fiókhálózat

Amint az a korábbi fejezetben részletesen bemutatásra került, jelenleg a bankfiókok közel egyharmada található a fővárosban. A megyeszékhelyen található fiókok teszik ki a hálózat másik közel egyharmadát. A megyeszékhelyi átlagos fiókszám 18, ami csak az öt vidéki nagyváros (ahol 23-27 között szóródik a fiókszám), a főváros közelsége, illetve a magasabb arányú külföldi tőkebeáramlás miatt Székesfehérvár (20), továbbá Nyíregyháza (20) esetében magasabb.

A fiókok számában mutatkozó különbség önmagában még nem jelenti a pénzügyi szolgáltatások közötti minőségi különbséget, hiszen a különböző településszinten lévő egységekben is ugyanazon szolgáltatásokkal várják a bankok ügyfeleiket.

A pénzügyi szolgáltatások értékesítése, a bankok sikeres működése, piaci részesedésük megtartása/növelése nagymértékben függ attól, hogy mennyire tudják felmérni ügyfelek preferenciáit, és ehhez milyen mértékben képesek alkalmazkodni. Éppen ezért a bankoknak tisztában kell lenniük a kiszolgálandó piacot alkotó ügyfelek főbb jellemzőivel, piaci szegmenseket kell kialakítaniuk, és az egyes szegmensekben alkalmazandó értékesítési stratégiájukat ennek figyelembevételével kell kidolgozniuk. A piac szegmentálható a termékek/üzletágak alapján. A széles banki termékpalettából adódóan megkülönböztethető betét-, értékpapír-, lízing-, jelzáloghitel, stb. üzletág. A lakossági ügyfelek növekvő igényei miatt azonban eltolódás következett be a termék/üzletágcentrikus szolgáltatásnyújtástól a hosszú távú, ügyfélcentrikus szemléletmód felé, amelynek központi kérdése, hogy adott ügyfél mennyi profitot hoz a banknak. Az IT fejlődése pedig már lehetővé teszi a rendelkezésre álló adatok ügyfélközpontú, ill. kisebb ügyfélcsoportok szerinti feldolgozását, így jellemzőik főbb megállapítását. Ennek alapján általában az alábbi szegmenseket különböztetik meg a bankok: lakossági (*retail*), vállalati (*corporate*), illetve önkormányzati ügyfelek.⁶⁷ Összességében megállapítható, hogy az ügyfelek számára – az IT fejlődése által lehető vált

⁶⁷ Zsámboki (2000) tanulmányában az ügyfelek preferenciáira vonatkozó konkrét felmérési eredmények hozzáférhetők.

e-banking ellenére⁶⁸ – fontos maradt a gyorsaság és a bank-ügyfél közötti személyes kapcsolat megléte tekintettel az ügyletek bizalmi jellegére. Utóbbiak kiemelten fontosak a bankhitellel is gazdálkodó vállalatok számára. Éppen ezért érthető módon, a helyi szinten lévő, megfelelő döntési hatáskörrel felruházott fiókok versenyelőnyre tesznek szert a fővárosi központtal és a többi egységgel szemben, az információs aszimmetria csökkenésén keresztül megfelelő bankközi koordináció és egységes területi információs szolgáltatás alakul ki a bankon belül, továbbá a fiókok mind aktívabban kapcsolódhatnak be működési területükön a források újraelosztásába. Ezen kívül a vállalatok testre szabottabb, ügyfélközpontú kiszolgálása is megvalósulhat.

Mindezt a bankok szervezeti-irányítási felépítésének az 1990-es évek közepétől tapasztalható átalakulása (a centralizálttól a decentralizált modell felé történő elmozdulás) is támogatta, kialakultak a területi bankközpontok. Hangsúlyozni szükséges azonban, hogy a régióközpontok kivétel nélkül a vállalati ügyfeleket kiszolgáló fiókok közül kerültek ki, ami figyelembe véve a hazai bankok vállalatfinanszírozásban játszott meghatározó szerepét nem tekinthető meglepőnek.⁶⁹

1.2.3. Szervezeti felépítés

A fiókok mennyiségi vizsgálata mellett célszerű azok hálózaton belüli szerepének, funkciójának az áttekintése is. Szervezeti-irányítási szempontból hierarchikus (alá-fölrendeltségi) viszony jellemzi a több megyét felölelő terület központi fiókjának (ún. *régióközpont*) és a területen lévő fiókoknak a kapcsolatát. Az egyes bankok szervezeti felépítését megvizsgálva ezen nagyobb összefüggő területekre kezdetben általában az igazgatóság/területi igazgatóság elnevezést használták, 1995/96-tól mindinkább elterjedt a régió/regionális igazgatóság elnevezés.⁷⁰ A régiók/regionális igazgatóságok központi fiókjai pedig a régió/regionális igazgatóság központjaivá váltak (a továbbiakban röviden: régióközpont). A régióközpontok az országos központ és a helyi fiók között elhelyezkedve a középszintet jelentik. A következő ábra sematikus és kissé leegyszerűsítve mutatja be egy hierarchikus fiókhálózat felépítését (8. ábra).

⁶⁸ A tapasztalatok azt mutatják, hogy az e-banking egyrészt a várakozásoknál lassabban terjed (okai például drága PC, alacsony az Internet-használók aránya, biztonsági kérdések, stb.), másrészt a várakozásokkal ellentétben az alternatív elosztási csatornák nem felváltják a hagyományost, hanem kiegészítik azt, azaz az ügyfelek többféle elosztási csatornát vesznek igénybe párhuzamosan. A téma részletesebb kifejtése megtalálható Nagyné (2002) tanulmányában.

⁶⁹ A lakossági piacon meghatározó szereplőket (OTP, K&H) leszámítva a lakossági szolgáltatások terén még ma is nagyfokú főváros-központúság van.

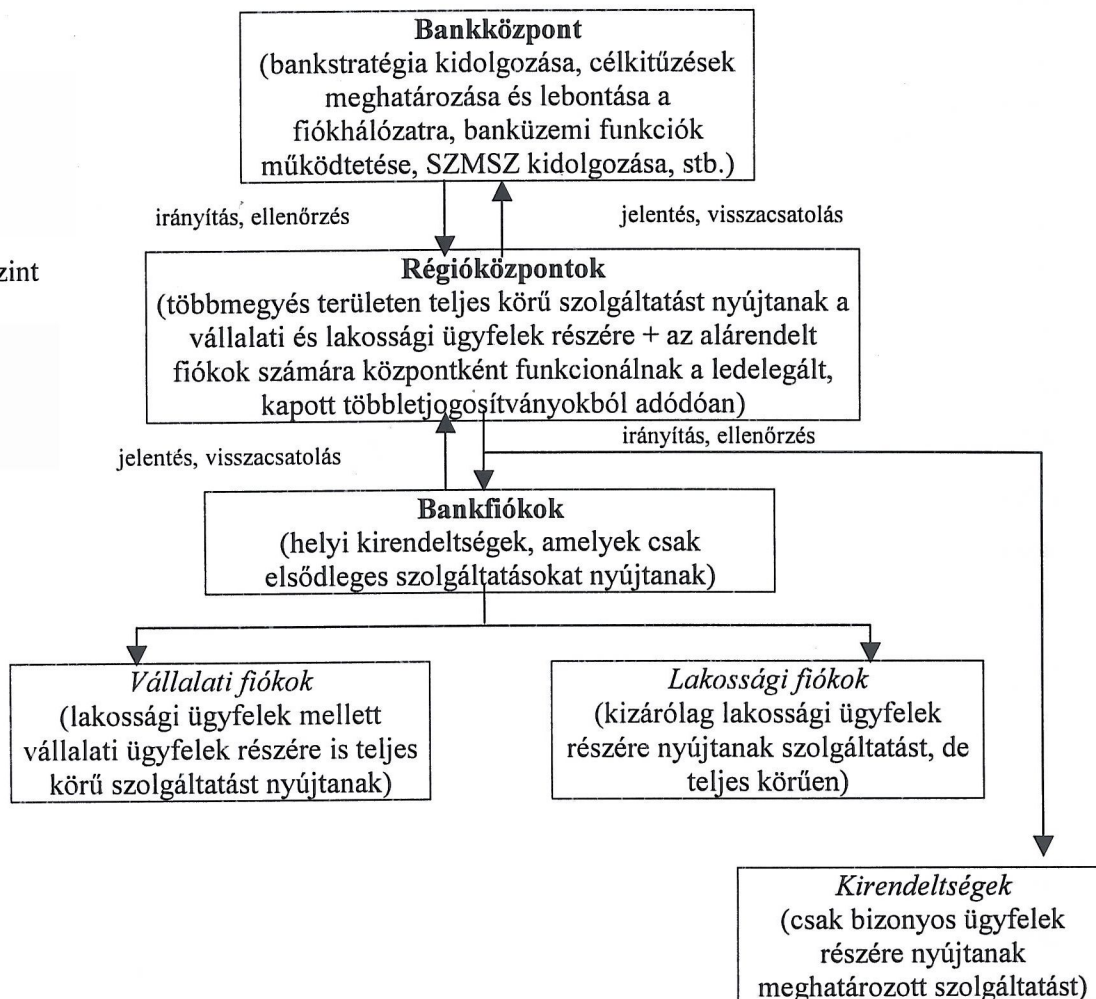
8. ábra

Lehetséges fiókhierarchia

felső szint

középső szint

alsó szint

Forrás: a szerző szerkesztése.

Általánosságban elmondható, hogy az országos kiterjedésű, régiós szervezeti felépítésű bankok esetében a régióközpont irányítási, szervezési, tervezési feladatokat lát el területére vonatkozóan. Továbbá szakmai felügyeletet gyakorol a régióhoz tartozó fiókok felett. Ezzel egyidejűleg folyamatosan értékeli és koordinálja a fiókok tevékenységét. Nagyobb szervezettel rendelkező bankok esetén adminisztratív feladatokat is ellát a régióközpont (például a fiókoktól összegyűjtött adatok feldolgozását követően adatszolgáltatás a központ felé, portfólió minőségének figyelése, stb.). Ez utóbbi a leginkább centralizálható megfelelő számítástechnikai háttér esetén. A régióközpont döntési hatásköre termékek árazására, illetve egy ügyféllel vagy ügyfélcsoporttal szembeni kötelezettségvállalásra vonatkozóan kerül meghatározásra konkrét régióvezetőre lebontva.

⁷⁰ A BB a régió szinonimájaként használja a Vállalati Üzletközpont (VÜK) elnevezést.

A döntési hatáskör a legtöbb bank esetében abszolutizált, azaz konkrét összegekhez vagy mértékekhez kötött és bankon belül is eltérés lehet különböző régióvezetők döntési szintjében (ami függ a szakmai tapasztalattól, kapcsolatrendszerétől, a régió adottságaitól, az ügyfelek elvárásaitól, a versenytársaktól, stb.). Kisebb összegű banki kötelezettségvállalás esetén egyszemélyi döntéshozatal jellemző, amikor is az üzleti vezető (fiókvezető, régióvezető) a vonatkozó szabályok betartása mellett hozza meg a kompetenciájába tartozó döntést. Nagyobb összeg esetén érvényesül a „négy szem” alapelv: a megfelelő végzettséggel és tapasztalattal rendelkező, döntési kompetenciával felruházott, banki üzleti érdekeket szem előtt tartó üzleti vezető jellemzően a tőle elkülönült, független szervezeti egységhez tartozó kockázatkezelővel közösen, konszenzusra törekedve hozza meg döntéseit bizonyos összeghatár felett.⁷¹ Az ügyfelek részére értékesítendő szolgáltatások árazására vonatkozó, régióvezetői hatáskört meghaladó, nagyobb mértékű kedvezmények, illetve standard mértékektől való eltérések döntési szintje azonban Budapest. A régió élén álló régióvezető gyakorolja a munkáltatói jogot a régióhoz tartozó fiókok dolgozói felett. A bankok humánpolitikai gazdálkodása ezt leszámítva azonban alapvetően fővárosközpontú. A régióközpontban szakmai és szakember koncentráció is megvalósul azzal, hogy a vállalati hitelezéssel foglalkozó, felsőfokú végzettséggel rendelkező személyeken kívül a kockázatkezelési szervezeti egységhez tartozó személyek mellett a hiteladminisztrációval és -ellenőrzéssel foglalkozó személyek is ezen a szinten vannak jelen. Szervezeten belüli megjelenésük a tágabb értelemben használt pénzügyi foglalkoztatottak számát növelheti.

1.2.4. Néhány bank szervezeti felépítése

Az egyes bankok konkrét szervezeti felépítését áttekintve megállapítható, hogy 2002-ben a 28 bankból 13-nak (tehát kevesebb, mint felének) van országos fiókhálózata. A többi jellemzően csak Budapesten van jelen 1-1 egységgel. A 13 bank közül 2-nél több szintű szervezeti felépítése az alábbi 6 banknak van: BB, ERSTE, K&H, OTP, Postabank és Raiffeisen. A 6 bank a teljes fiókhálózat valamivel több, mint 80 %-ával rendelkezik. A 6 bank régióközpontjai kivétel nélkül megyeszékhelyeken találhatók. Az öt vidéki nagyvárosban (Pécs-5, Győr-5, Miskolc-5, Debrecen-4, Szeged-4) legalább 4 banknak van

⁷¹ Az összeghatárok bankonként, sőt bankon belül is eltérnek. Adott bank 1-1 területen lévő fiókok esetében más bankok adott fiókban érvényes döntési hatásköreit is figyelembe veszi, mivel nagyobb eltérések versenyhátrányként jelentkezhetnek adott bank, illetve fiók számára.

régióközpontja, míg a további öt megyeszékhelyi városban (Székesfehérvár-3, Kecskemét-2, Salgótarján-2, Zalaegerszeg-2, Szombathely-1) 1-3 banknak van régióközpontja (10. táblázat).

10. táblázat

Néhány megyeszékhely összehasonlítása hitelintézeti ellátottság szempontjából, 2003

Megnevezés	Jelenlévő bankok	Takarékszövetkezeti székhelyek	Regionális bankközponti szerep gyakorisága
		száma (db)	
Debrecen	13	0	4
Győr	13	1	5
Miskolc	13	0	5
Pécs	13	0	5
Szeged	13	3	4
Magyarország	28	189	-

Forrás: Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach, valamint a Területi Statisztikai Évkönyv éves kiadásai alapján a szerző szerkesztése.

Megjegyzés: Regionális bankközponti szerepkör alatt értendő: régiós szervezeti felépítéssel rendelkező bankok közül hánynak van területi központja adott településen.

A fentiekből adódóan az egyes bankok régióinak számában, kiterjedésében és központjában eltérések vannak. A továbbiakban ennek bankonkénti ismertetésére kerül sor.

A bankok közül legnagyobb fiókhálózattal rendelkező OTP-nél 11 régió került kialakításra. Ebből 4 régió Budapesten – mint összefüggő nagyobb területen – belül került meghatározásra önálló régióként. A maradék 7 régió a vidéki régiókat jelenti. A régiók a megyehatárok által meghatározottak, elnevezésük és felépítésük nagyjából megfelel a jelenleg hatályos tervezési-statisztikai régióbeosztásnak. Eltérés a közép- és észak-magyarországi régióknál van, mivel Nógrád megyét az előbbi régióhoz tartozónak tekinti a bank. További eltérés, hogy Budapest is önálló régióként funkcionál. Régióközpontjai Debrecenben, Győrben, Miskolcon, Pécsen (tehát az 5 vidéki nagyvárosból négyben), valamint a bank ügyfélkapcsolatainak jelentősége miatt Szeged helyett Kecskeméten, illetve Székesfehérváron találhatók. A bank a régiókra külön kidolgozott SZMSZ-szel rendelkezik. Ebben kijelölik azokat a fiókokat, amelyek vállalati hitelezéssel foglalkozhatnak adott régió belül. Megyénként 2-3 vállalati fiók jellemző, amelyek közül a megyeszékhelyiek magasabb döntési kompetenciával rendelkeznek. A régióközpontok döntési hatásköre azonban efelletti. A régiók tényleges profitcentrumként funkcionálnak, önálló költséggazdálkodást folytatnak a bankközpont által meghatározott keretek között, a működési területükön folyó tevékenységért és annak eredményességéért (kivéve leányvállalatokért) teljes egészében felelnek, létszámgazdálkodásukat a régióközpontban felállított csoport végzi. A döntéshozó távolléte esetén a helyettesítést régió belül oldják

meg (azaz sem régiók közötti, sem régió-Budapest irányú helyettesítés nem jellemző) részben hatáskör delegálással, részben pedig úgy, hogy a távollevő fiókvezetők helyett a felettes szint vezetőinek valamelyike dönt. A hatáskör delegálása egyben tehát azt is jelenti, hogy a régióközpontban a régióvezető és helyettese hatásköre megegyezik. A vállalati fiókoktól elkülönült szervezeti felépítése van a lakossági fiókoknak, amelyek közül a megyeszékhelyiek lakossági hitelcentrumként funkcionálnak. Döntéshozatalukra a nagyfokú Budapest-központúság jellemző még olyan nagy szervezet, mint az OTP esetén is. A régiónkénti fiókszám a régiók nagy száma miatt lefelé torzít, az átlag 50 körüli, Budapest, illetve Pest megye és az ahhoz tartozó 5 régió kiszűrése után 60-ra növekszik az átlag. Összességében megállapítható, hogy a nagy fiókhálózathoz adódóan az OTP szervezeti felépítése erősen hierarchikus, 1-1 régióhoz meglehetősen sok fiók tartozik.

Az OTP után legtöbb fiókkal rendelkező bank a K&H, kialakított régióinak száma 8 a 2001. végi adatok szerint, vagyis a közigazgatási régióknál (7) több, ami a közép-magyarországi régió két régióra (Pest megye Észak és Dél) történő megosztásából adódik. A régiók nemcsak elnevezésükben, hanem területi kiterjedésükben is megegyeztek a közigazgatási régiókkal, központjaik pedig az öt vidéki nagyvárosban (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged), valamint Székesfehérváron voltak megtalálhatók.⁷² A vidéki régiók mindegyike három megyés, a régiók területe pedig a megyehatárok által meghatározott volt. A kiterjedt fiókhálózat miatt az átlagos fiókszám régiónként 20 körüli, a régiók közötti szóródás azonban alacsony, 2-3 fiók. Összességében megállapítható, hogy az OTP-hez képest a bank szervezete kevésbé hierarchikus (hiszen kevesebb fiók ellenére gyakorlatilag ugyanannyi régió került kialakításra) 2001-ben, a régiók közötti keresztkapcsolat a döntési hatáskör gyakorlása során nem volt jellemző, azaz valamely vidéki régióvezető távolléte esetén helyettesítés Budapestről.

Amint azonban azt a bank példája is jól mutatja, a régiók nem tekinthetők örök érvényűnek, különösen nem olyan nagy horderejű változás esetén, mint két nagybank, a K&H és az ABN-Amro⁷³ fúziója, amellyel az ország második legnagyobb bankja jött létre (mérlegfőösszeg, foglalkoztatottak, fiókhálózat, vállalati és lakossági banki piaci szerep, stb. alapján). Az egyesülés a bank tulajdonosainak értékelése szerint példaértékűen zajlott,

⁷² A vállalati üzletágra vonatkozó régióbeosztás mellett, vele párhuzamosan, de attól eltérő lakossági régióbeosztás is létezett. Emiatt a szervezet nehezen átlátható, kezelhető volt.

⁷³ Az ABN-Amro külön vizsgálata már nem indokolt lezárult fúziója miatt. Szükségesnek tartom azonban megjegyezni, hogy az egyetlen bank volt, amelynek régióbeosztása nem a megyerendszer határait építette, mivel az egyes fiókok vonzáskörzete is figyelembe vételre került. Ennek gyökerei a jogelődnek számító MHB létrehozásáig nyúlnak vissza. A 6. melléklet szemléletesen mutatja be az összeolvadás előtt hatályos régióbeosztást (Gál, 2003a).

2001. végére szinte teljesen lezárult. Addig azonban a K&H-nál érvényes régióbeosztás működött.

A fúzióval kapcsolatos „égető” problémák megoldását követően azonban a vezetés kiemelt feladatává vált az egyesületekben rejlő lehetőségek kiaknázása, a szinergiák érvényesítése, az átfedések kiküszöbölése, a költségek csökkentése, a hatékonyság növelése. Mindez a régióbeosztás újragondolását és átalakítását is eredményezte.

2002-re nemcsak a fiókok száma csökkent (2001: 170 egység, 2002: 157 egység), hanem a régióiké is, ami együtt járt bizonyos funkciók (például régióvezető) megszüntetésével, bizonyos feladatok (például régió szintű tervezés-elemzés) központosításával elsősorban hatékonysági és költségracionalizálási okokból. A lehatárolt négy régió jelenleg az alábbi: Közép-Magyarország (Budapest, Pest megye), Nyugat-Magyarország (amely a hatályos tervezési-statisztikai régióbeosztás szerinti Közép- és Nyugat-Dunántúl 6 megyéjét fedi le), Kelet-Magyarország (ami a hatályos tervezési-statisztikai régióbeosztás szerinti Észak-Magyarország és Észak-Alföld 6 megyéjének területét fedi le), Dél-Magyarország (ami a hatályos tervezési-statisztikai régióbeosztás szerinti Dél-Dunántúl és Dél-Alföld 6 megyéjének területét fedi le). Tehát a hivatalos régióbeosztás 2-2 régiója alkotja a bank 1-1 régióját. A régiók hivatalos régióközponttal nem rendelkeznek, a volt régióközpontok privilégiumai, funkciójukból (központ középszinten) adódó feladataik megszüntetésre kerültek oly módon, hogy az ügyfélkiszolgáláshoz közvetlenül nem kapcsolódó funkciók (például tervezés, tervlembontás, régióra vonatkozó adatok összegyűjtése és feldolgozása, stb.) központosításra kerültek Budapestre. Mindez a korábbi decentralizált modellhez képest visszarendeződést jelent (a régiós szint gyakorlatilag megszűnt), bár kétségtelenül laposabb (kevesebb hierarchia szint: központ-területi fiókok) szervezeti struktúrát, alacsonyabb működési költséget eredményez, miközben az integrált számítástechnikai rendszer adta lehetőségek jobb kihasználása is megvalósul (élőmunka-megtakarítás). A centralizációval együtt járó ügyfél-kiszolgálási minőségromlás elkerülése végett azonban bizonyos fiókok döntési hatáskörét megemelték, illetve a kiszolgáló jellegű funkcióknál (például kockázatkezelés, hiteladminisztráció, hite ellenőrzés) megtartották az előző, korábbiakban bemutatott régiós beosztást. A fiókok közötti különbség tehát a kompetenciaszintet jelentő döntési hatáskörön keresztül ragadható meg. A korábbi szervezeti felépítésben is jelentősnek számító fiókok – így különösen Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs és Szeged – döntési hatásköre magasabb a többi fiókéknál. Ez azonban alá-fölérendeltségi viszonyt nem eredményez a hálózaton belül. Az alá-fölérendeltségi viszony csak a központ-fiókok

relációban értelmezhető. Ebből adódóan a helyettesítés a hálózaton belül nem lehetséges, egy-egy fiókvezető távolléte esetén Budapestről helyettesítenek. A korábban egymás mellett párhuzamosan létező, de eltérő vállalati és lakossági régióelosztás megszüntetésre került, jelenleg a két üzletág régiói nagyjából „egybeesnek”. A régiós szint a lakossági üzletágnál is megszüntetésre került, azonban a lakossági fiókok közül a hitelezéssel foglalkozó fiókok megkülönböztetésére a hitelcentrum elnevezést vezette be a bank. A hitelcentrumok a budapesti központnak alárendelten működnek.

Összességében megállapítható, hogy a bank jelenlegi szervezeti felépítése a korábbi decentralizált modellhez képest visszalépést jelent, de a kiszolgáló tevékenységeknél változatlanul érvényesülő decentralizációval az ügyfélszolgálat minősége nem csorbul, miközben a szervezet működtetésének számokban mérhető hatékonysága javul.

Az Erstének viszonylag nagy fiókhálózata ellenére mindössze az alábbi három regionális igazgatósága került lehatárolásra: Nyugati Regionális Igazgatóság, Keleti Regionális Igazgatóság és Budapesti Regionális Igazgatóság. A felosztásnál a választóvonalat a Duna képezte. A régiók az ERSTE esetében is a megyékből „rakhatók össze”. Mindhárom igazgatóságot Budapestről irányítják, azaz vidéki központja egyiknek sincs. A régióvezetők a területükhöz tartozó fiókok felett vezetési-irányítási funkciót gyakorolnak, magasabb döntési jogosítványokkal rendelkeznek, felettes szintként jelennek meg. A fiókok érdekeit a régióvezetők képviselik a bankközpontban. Az igazgatóság alá tartozó fiókok különböző döntési jogosítványokkal rendelkeznek. A régióhoz tartozó, többlehatáskörrel rendelkező fiókok elnevezése kereskedelmi centrum (röviden: KC) volt, amelyek a következők voltak: Győr (1. számú KC), Székesfehérvár (2. számú KC), Kaposvár (3. számú KC), Budapest (4. számú KC), Miskolc (5. számú KC), Debrecen (6. számú KC), Kecskemét (7. számú KC) és Budapest (8. számú KC). A Postabankkal történő összeolvadás miatt szervezeti átalakításra került sor úgy, hogy alapvetően az ERSTE előzőekben ismertetett szervezeti felépítése maradt meg. Az eltérés csak annyi, hogy a fiókok új elnevezése tükrözi működési területüket, például Baranya megye „A”, Tolna megye „B”, Somogy megye „C”, stb. Az A-C jelölés adott fiók döntési szintjére utal, a legmagasabb az A-val jelölt fiókokhoz tartozik. Helyettesítés a fiókok között lehetséges. A kevés kialakított régió (3) miatt az átlagos fiókszám magas, régiónként 28. Ennél több fiókkal csak a nyugati régióban rendelkezik az ERSTE. A kockázatkezelési és hitelevenőrzési funkciók vidéki kiépítése nem történt meg, ami egyben főváros-központúságot is jelent.

A Postabank Rt. időközben beolvadt az ERSTE Bank Rt-be. Ennek ellenére érdekességgként bemutatásra kerül a Postabank Rt. összeolvadás előtti területi struktúrája. A 2002. végén 71 fiókkal rendelkező Postabank esetében 6 régió került kialakításra – egy budapesti és öt vidéki nagyvárosi (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged) központtal –, amelyek területe és elnevezése is alapvetően megfelelt a hatályos régióbeosztásnak. Kivételt képeztek azonban az alábbi régiók: a pécsi központú dél-dunántúli régióhoz tartozik Baranya megyén, Somogy megyén és Tolna megyén kívül Zala megye is; a győri központú régiót (amelynek elnevezése a banknál: Észak-dunántúli Régió) 5 megye (Fejér megye, Komárom-Esztergom megye, Veszprém megye, Győr-Moson-Sopron megye és Vas megye) területe alkotta. A régiók mellérendeltségi viszonya ellenére a helyettesítést Budapest látta el adott régióvezető távolléte esetén. Az átlagos fiókszám régióként 10 körüli, a régiók közötti szóródás alacsony volt. A szervezet decentralizáltsága az előző bankokhoz képest lényegesen magasabb volt.

A jelenlegi 7 régiós szervezeti felépítés kialakítására 2000-ben került sor a BB-nél. A régiók száma ugyan megegyezik a hatályos tervezési-statisztikai régiók számával, a régiók területe azonban attól a BB-nél tér el a leginkább, amelynek gyökerei visszanyúlnak egészen 1987-ig. A bank ugyanis az energiaszolgáltató vállalatoknál, vegyipari vállalatoknál meghatározó pozíciókat szerzett. Ezen cégekre területi koncentráció jellemző (gondolva itt például a Tiszaújváros környékére), így bizonyos régiók lehatárolásánál mindez figyelembevételre került. A bank régióinak elnevezése egyértelműen utal a régióközpontokra: Budapest VÜK⁷⁴, Pécsi VÜK, Szegedi VÜK, Győri VÜK, Miskolci VÜK, Salgótarjáni VÜK és Székesfehérvári VÜK⁷⁵. Az első három régió térbeli kiterjedése megegyezik a hatályos régióbeosztással. A többi VÜK működési területe a következő: 1. Győri VÜK: Győr-Moson-Sopron megye, Vas megye és Komárom-Esztergom megye; 2. Miskolci VÜK: Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Hajdú-Bihar megye és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye; 3. Salgótarjáni VÜK: Nógrád megye és Jász-Nagykun-Szolnok megye; 4. Székesfehérvári VÜK: Fejér megye, Veszprém megye és Zala megye. A vidéki régiók tehát három megyés kiterjedésűek, területük a megyehatárok által meghatározott. A régiók átlagos fiókszám 8, a budapesti régió nélkül (ahol 25 fiókja van a banknak) pedig 6, vagyis a bank fiókhálózatának méretéhez képest a régiók száma nagy, a decentralizáció jelentősebbnek ítélnélhető, ami gyorsabb és rugalmasabb döntéshozatal révén

⁷⁴ A BB a régió szinonimájaként használja a Vállalati Üzletközpont (VÜK) elnevezést.

⁷⁵ Várható a régiók elnevezésének változása a következők szerint: Pécsi VÜK helyett Délnyugat-magyarországi Régió, vagyis a régió elnevezése tükrözni fogja annak földrajzi elhelyezkedését.

versenyelőnyt biztosít a banknak a konkurenssekkel szemben a hierarchikus szervezeti felépítésen belül. A VÜK-ök tényleges mellérendeltségben működnek, valamely régióvezető távolléte esetén bármelyik másik régióvezető helyettesíthet. A régióvezetők kizárólag a területükön működő fiókok teljesítményéért felelősek, így döntési kompetenciájuk is ennek megfelelően kerül kialakításra. Adott régió alá tartozó fiókok számára a régióközpont fölé rendelt szintként jelenik meg a hierarchikus szervezeti felépítésből adódóan, amelynek döntési hatásköre a fiókokét meghaladó. A banki leányvállalatok adott régió belüli tevékenységéért a régióvezetők helyett adott üzletág vezetői (akiknek fővárosi központjuk van) felelnek, így döntési hatáskörrel is azok rendelkeznek.

A régiós szervezeti felépítésű bankok sorában a fiókszám alapján következő Raiffeisen esetében is a vállalati ügyfelek kiszolgálására létrehozott fiókok nőttek ki magukat régióközponttá. A fióknyitások sorrendje: Szeged, Győr, Pécs, Debrecen, Miskolc, Kecskemét, Szombathely és Székesfehérvár. Ezen városok a bank régióközpontjai Budapest mellett. A 9 régióközpont (Budapesttel együtt) a fiókhálózathoz és a többi bankhoz képest magasnak tűnik. Mindez a bank lapos, ezáltal rugalmasabb, ügyfélhez közelebb lévő, tudatosan felépített szervezeti struktúrájából adódik. A régiók általában két megyések⁷⁶, kivételt képez ez alól a hárommegyes Észak-keleti Régió, illetve Déli Régió. A fentiekben leírtak miatt lapos és csak erre a bankra jellemző mátrix szervezeti struktúra is jelentős szerepet játszott a bank elmúlt időszakban produkált kimagasló eredményeiben. A mátrix szervezetből adódóan ugyanis a régióvezetők nemcsak adott régióért, hanem a régióban lévő valamennyi – beleértve a leányvállalatokat (például lízing) is – üzletágért felelősek. Emiatt hatáskörük és mozgásterük lényegesen nagyobb a többi bank régióvezetőihez képest, ami a bank számára jelentős versenyelőnyt biztosít az ügyfelekért folytatott éles versenyben. Ezen felül ugyancsak versenyelőnyt biztosít a bank számára a régióvezetők közötti keresztirányú helyettesítés (például a pécsi régióvezetőt helyettesítheti akár a szegedi, miskolci, stb. régióvezető) lehetősége, azaz távollét esetén nem kell budapesti döntéshozóra várni, hanem gyakorlatilag bármelyik régióvezető dönthet. A bank rugalmasan és gyorsan képes kiszolgálni ügyfeleit, ami

⁷⁶ A Raiffeisen régiói (zárójelben a régióközponttal) bankon belüli szóhasználatban: 1. Központi Régió (Budapest): Pest Megye; 2. Közép-magyarországi Régió (Székesfehérvár): Fejér megye, Komárom-Esztergom megye; 3. Észak-nyugati Régió (Győr): Győr-Moson-Sopron megye; Veszprém megye; 4. Észak-keleti Régió (Miskolc): Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Heves megye, Nógrád megye; 5. Keleti Régió (kezdetben nyíregyházi, jelenleg debreceni központtal): Hajdú-Bihar megye, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye; 6. Déli Régió (Pécs): Baranya megye, Somogy megye, Tolna megye; 7. Dél-keleti Régió (Szeged):

különböző felmérések⁷⁷ tanúsága szerint különösen a vállalati ügyfelek esetén bír kiemelt fontossággal.

Az IEB tevékenységének bővülésével és üzleti partnerei számának növekedésével párhuzamosan 1991-ben kezdte meg országos fiókhálózatának kiépítését. Az első vidéki hálózati egység Pécssett nyílt meg, amelynek elnevezése – utalva a kiszorgálandó több megyés működési területre – Pécsi Területi Igazgatóság lett. Elnevezése azóta sem változott, mivel az IEB-fiókkal nem rendelkező Tolna megye Pécshez közelebb eső területeit a Pécsi Fiók, Kaposvárhoz közelebb eső területeit a Kaposvári Területi Fiók szolgálja ki. Összességében tehát megállapítható, hogy a Pécsi, illetve Budapesti Területi Igazgatóság elnevezés használata félrevezető, hiszen 2-nél több szinttel rendelkező szervezeti felépítése nincs a banknak. A fiókoknál használt területi jelző utal arra, hogy 1-1 fiók egy nagyobb terület kiszorgálásában vesz részt (hiszen nem minden megyében van IEB-fiók). S a továbbiakban felsorolandó bankokhoz hasonlóan erős főváros-központúság jellemzi.

A 2-nél több szintű szervezeti felépítéssel nem rendelkező, de országos fiókhálózatú bankok közül a CIB, HVB, Konzumbank, MKB és Volksbank esetében is decentralizált szervezettel találkozhatunk elsősorban a vállalati hitelezéssel foglalkozó fiókok szintjén. Ezen fiókok ugyanis nagyobb döntési hatáskör formájában emelkednek ki a hálózathól. A döntési szint meghatározásakor pedig figyelembe veszik az adott városban működő többi bankvezető hatáskörét, ily módon nem kerülnek a piacon versenyhátrányba. Az előzőekből következően ezen bankok esetében is a vidéki megyeszékhelyek (különösen: Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged, Zalaegerszeg, Székesfehérvár, Kecskemét, Salgótarján) vannak preferált helyzetben. A lakossági fiókoknál változatlanul erős a főváros-centrikusság. A fiókvezető minimális döntési hatáskörrel van csak felruházva, a lakossági üzletágban dolgozók feladata pedig elsősorban az ügyfélszolgálatra korlátozódik. Emiatt az egyes területek differenciált helyzete, eltérő adottsága nem kerül figyelembevételre. Leányvállalataik önálló jogi személyek, így azok vezetőihez telepítik a hatásköröket is, amire ugyancsak erős főváros-központúság jellemző. A CITIBANK elsősorban az ING Bank magyarországi lakossági üzletágának, valamint kis- és középvállalati ügyfélkörének és fiókhálózatának akvizíciója révén növelte ügyfélbázisát és fiókjai számát 2002-ben. Mondhatni a bank még csak hálózatépítése

Csongrád megye, Békés megye; 8. Dél-alföldi Régió (Kecskemét): Bács-Kiskun megye, Jász-Nagykun-Szolnok megye; 9. Dél-nyugati Régió (Szombathely): Vas megye, Zala megye.

⁷⁷ Zsámboki (2000) tanulmányában az ügyfelek preferenciáira vonatkozó konkrét felmérési eredmények hozzáférhetők.

elején tart. Emiatt a fiókok önállósága meglehetősen szűk, rendkívül erős a főváros-központúság. Ennek érzékeltetésére szolgálnak a következő példák: vállalati hiteligeny esetén a fiók összegyűjti az ügyféltől az anyagot, majd Budapestre továbbítja, ahol azokat feldolgozva hozzák meg a budapesti döntéshozók a hitelezésre vonatkozó döntést, pozitív hiteldöntés esetén a hitelszerződés elkészítése szintén Budapesten történik, a hitelszerződések aláírása az ügyféllel és a hitellehívás intézése azonban már a fiók feladata.

A 10. táblázat alapján meglepőnek tűnhet, hogy a takarékszövetkezeteknek mindössze két nagyvárosban található székhelye a 189-ből. Ennek oka: a takarékszövetkezetek jellemzően kistérségek központjaiba települtek deklarált stratégiájuknak megfelelően. Ugyanakkor egyre inkább jellemzővé válik, hogy a nagyobb takarékszövetkezetek üzletközpontjai a megyeszékhelyekre települnek (például Szigetvári Takarékszövetkezet).

Összességében a bankok hálózat-felosztási gyakorlatát megvizsgálva megállapítható, hogy a bankok szervezeti struktúrájuk konkrét kialakításáról szabadon döntenek, jogszabályi előírások nincsenek. Az egyszer kialakított struktúrák nem tekinthetők állandónak és öröknek, a működési környezetben, a tulajdonos személyében, a követendő üzleti stratégiában, stb. beállt változásokhoz igazodva módosulhat. A szervezet kialakításánál, a régióközpontok, illetve plusz jogosítványokkal felruházott fiókok kijelölésénél figyelembe vehető szempontok a teljesség igénye nélkül:

- a bank mérete, eredményessége (különböző mutatók például mérlegfőösszeg, létszám, ROE, stb. alapján) és területi eloszlása (fiókhálózat nagysága és kiterjedtsége): minél nagyobb egy bank és/vagy több alkalmazottat foglalkoztat, annál valószínűbb a többszintű hierarchikus szervezet kiépítése; egy kisebb hálózatot, kevesebb létszámmal működtető banknál nagyobb a valószínűsége a centralizációnak; hatékonysági problémákkal küzdő szervezet esetén törekvés jellemző centralizációra;
- a bank termék- és szolgáltatáspaletta, célpiaca és annak nagysága: a közép- és nagyvállalati ügyfelek testre szabottabb kiszolgálást igényelnek, ami a decentralizáció mellett szól; a lakossági üzletágnál (az OTP-t, K&H-t leszámítva) lényegesen nagyobb fokú koncentráltág jellemző a termékek tömegszerűségéből, standardizálhatóságából adódóan;
- történeti meghatározottság: a korábban is nagyobb területi egységre felosztott hálózattal rendelkező bank nagyobb valószínűséggel épít ki decentralizáltabb

szervezetet; a külföldi tulajdonos saját országában alkalmazott és bevált gyakorlatát „átülteti” a hazai bankhoz;

- a bankvezetés stratégiája, az ellenőrzés típusa: az a tény, hogy egyes bankok jobban koncentrálnak az ügyfélkapcsolatokra, míg mások az egyes műveletfajtákra, szintén befolyást gyakorol az ellenőrzés centralizálására; a felelősség delegálásának foka a vezetés centralizációra, illetve decentralizációra vonatkozó nézeteitől függ; be- és elszámoltató típusú vezetés központosításra törekszik;
- a település helyi gazdaságban, településhierarchiában, foglalkoztatásban, társadalomban, az élet más területein betöltött központi szerepe, jelentősége: minél nagyobb adott település központi szerepe adott területi egységen belül, annál nagyobb valószínűséggel „pályázhat” bankközponti szerepkörre.

1.2.5. Egyéb pénzügyi szervezetek vizsgálata

Amint az a *11. táblázat* alapján megállapítható, hogy az előzőekben bemutatott bankközpontokban a pénzügyi szféra más szervei (lízing társaságok, faktoring társaságok, pénzügyi vállalkozások, biztosítók, biztosítási alkuszok, önkéntes és magánnyugdíjpénztárak, stb.) is nagyobb gyakorisággal fordulnak elő, azaz a magasabb pénzügyi szolgáltatások szinte vonzzák egymást adott városba. A székhelyeket vizsgálva szintén erős főváros-központúság állapítható meg. Például a 44 lízing társaság közül 39, a 31 biztosító társaság közül 30 Budapestet választotta székhelyének. A biztosítók működési területük nagyobb térségekre történő tagolása esetén területi igazgatóságaik központjai jellemzően Debrecenben, Győrben, Miskolcon, Pécsen és Szegeden vannak, illetve 1-1 központ található Székesfehérváron és Kecskeméten. A többi vizsgált pénzügyi szervezet esetében vidéki székhellyel történő alapítások is előfordulnak. Például a pénzügyi vállalkozások kedvelt székhelye Budapest mellett Miskolc, Pécs és Szeged, míg a biztosítási alkuszok leginkább Győrben, Pécsen és Szegeden fordulnak elő a fővároson kívül.

A BÉT-en jegyzett és forgalmazott „A” és „B” kategóriás részvények kibocsátóinak száma 48, amelyek közül 13-nak fővároson kívüli székhelye van. Amint az a táblázat alapján megállapítható, a legtöbb tőzsdén is jelenlévő vidéki székhelyű társaság Győrből került ki⁷⁸ (11. táblázat).

Ugyanakkor a takarékszövetkezetek száma a városhálózat gerincét alkotó közép- és nagyvárosokban minimális, ami figyelembe véve a szövetkezetek célkitűzéseit (falvak és kistelepülések lakosságának, mikro, kis- és középvállalatainak kiszolgálása) nem tekinthető meglepőnek. Nagyobb számban csak Pécsen és Szegeden fordulnak elő. Az ország immár hetedik éve legnagyobb⁷⁹ takarékszövetkezete, a Szigetvári Takarékszövetkezet ugyanis Baranya megyében, Szigetváron székel. A bank tényleges ügyvivő központja azonban Pécsen található. Működési területe elsődlegesen Baranya megye, de ezen kívül Bács-Kiskun megyében, Kecskeméten is rendelkezik kirendeltséggel a nagyobb mezőgazdasági vállalkozások finanszírozásának céljából. Szeged környéke hagyományosan mezőgazdasági, mezővárosi, intenzív kertgazdálkodással foglalkozó terület, ebből adódik a takarékszövetkezetek nagyobb számú előfordulása.

11. táblázat

Egyéb pénzügyi vállalkozások jelenléte megyeszékhelyenként, db, 2002

Megnevezés	Lízing-társaságok	Pénzügyi vállalkozások	Biztosítók, biztosítási alkuszok	BÉT-en jegyzett cégek száma székhely szerint	Takarékszövetkezetek száma
Debrecen	2	2	8	2	0
Győr	2	2	16	4	1
Miskolc	2	15	12	1	0
Pécs	3	6	13	2	3
Szeged	3	4	15	1	3
Kaposvár	3	0	6	0	1
Kecskemét	2	5	10	0	1
Salgótarján	0	1	5	0	1
Székesfehérvár	3	2	10	1	0
Szekszárd	1	1	7	0	0
Szombathely	3	0	5	1	1
Zalaegerszeg	1	1	2	1	2

Forrás: Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach éves kiadásai alapján a szerző szerkesztése.

⁷⁸ A BÉT-en jegyzett és forgalmazott részvények főbb nem budapesti székhelyű kibocsátói: 1. Győr: RÁBA Rt., ÉDÁSZ Rt., Gardénia Rt., Pannonflax Rt.; 2. Pécs: DÉDÁSZ Rt., KONZUM Rt.; 3. Debrecen: Kartonpack Rt., TITÁSZ Rt.

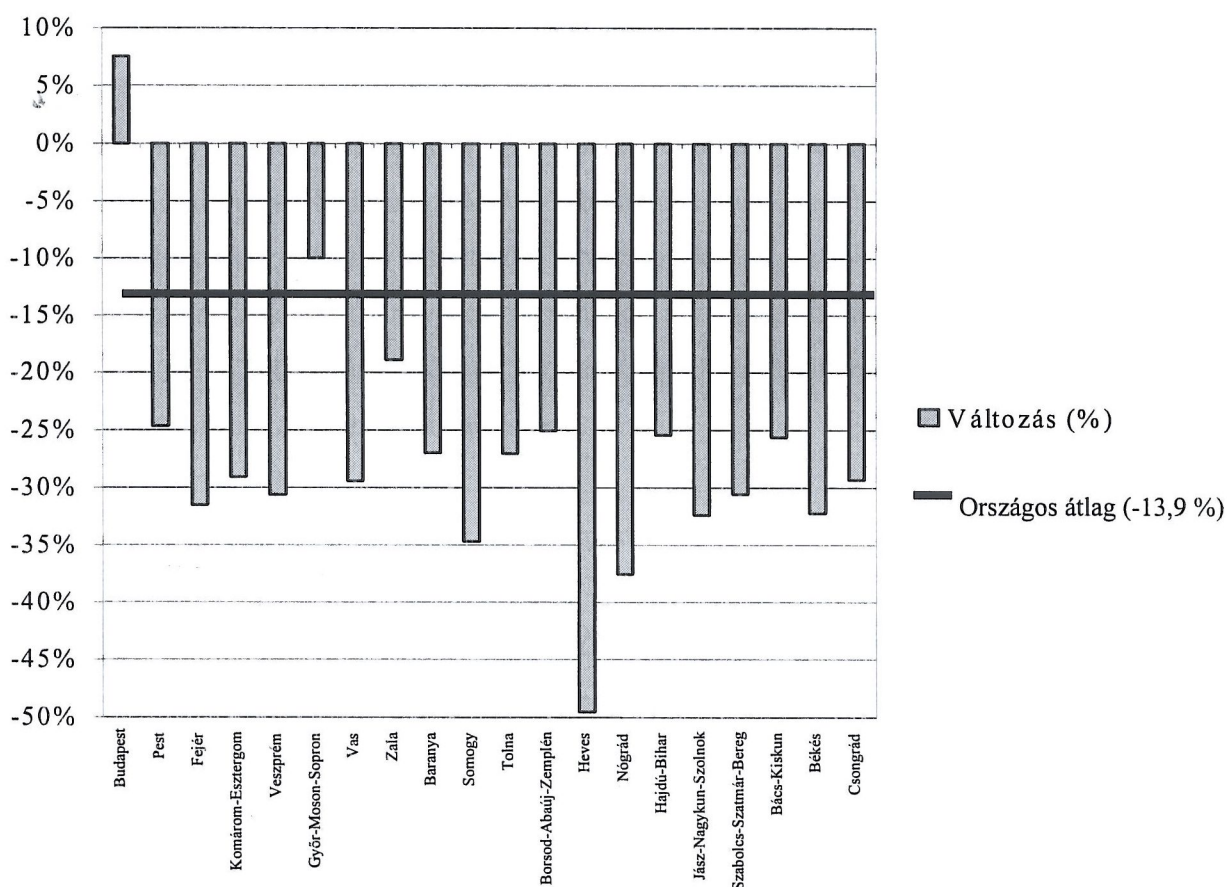
⁷⁹ 2002. évi mérlegfőösszege 25,4 Mrd Ft, ami az integráció dél-dunántúli régióra számított mérlegfőösszegének (58,4 Mrd Ft) ca. 45 %-át teszi ki. Fiókjainak száma 14. A takarékszövetkezet 19 ezer lakossági, 7 ezer vállalkozói számlás ügyfél mellett 61 ezer betétszámlás és 11 ezer hitelszámlás ügyfél kiszolgálásában vállal aktív szerepet.

1.2.6. Foglalkoztatottak

A bank- és egyben pénzügyi központok számszerű leírására felhasználva a pénzügyi foglalkoztatottakat mérő mutatót, megállapítható, hogy a pénzügyi foglalkoztatottak száma 1996-ról 2002-re 13,9 %-kal csökkent. Budapest azonban kivételt képez, mivel ott 7 %-os növekedés tapasztalható. Mindez a főváros pénzügyi központi szerepe további erősödésére enged következtetni. A legnagyobb „vesztesek” a rendszerváltást követően kedvezőtlen gazdasági szerkezetű megyék közül kerültek ki: Heves megye, Nógrád megye és Somogy megye (9. ábra).

9. ábra

Pénzügyi foglalkoztatottak számának relatív változása megyénként, %, 1996-2002

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv éves kiadásai alapján a szerző szerkesztése.

Megjegyzés: Az országos átlagot (13,9 %-os csökkenés) egységnek tekintve. Az országos átlag az Y-tengely nulla értékénél jelenik meg.

Összességében a fejezet alapján levonható az a következtetés, hogy a vidéki székhellyel alapított bankok hiánya ellenére Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs és Szeged már a kezdeti fióknyitásokkor előnyt élvezett más településekkel szemben, majd a későbbi hálózatabővüléskor ezen előnyüket megtartva, pozícióikat megerősítették, s az időközbeni decentralizációval regionális igazgatóságok központjává, régióközponttá nőttek ki magukat, illetve régiós szervezeti felépítés hiánya esetében a hálózaton belül többlet hatáskörök révén kiemelt fiókok központjává váltak. Ezzel párhuzamosan azonban más pénzügyi szolgáltatások és pénzügyi szolgáltatók is megtelepedtek a városokban. Hasonlóan a bankokhoz közülük több is többletjogosítványokkal ruházta fel ezen településeken található egységeit. Mindezek alapján a hazai viszonyokra vonatkozóan is helytálló azon megállapítás, hogy ugyanúgy, mint más gazdasági ágazatokban, a pénzügyekben is jellemző az agglomerálódás, a fejlődési tradíciók és a helyi meghatározottság, illetve az egyes városi centrumokban, régiókban megfigyelhető a történetileg kialakult klaszterképződés. Ebből következően a település/városhierarchia nagymértékben pénzügyi hierarchia is egyúttal. Az öt vidéki nagyváros megerősödése mellett azonban a középvárosok közül Székesfehérvár, Kecskemét, Zalaegerszeg, Salgótarján és Szombathely is megjelent 1-1 banknál régióközpontként, azaz a központi funkcióért zajló verseny tovább folytatódik a városok között. A lehetséges bank-, illetve pénzügyi központi funkcióért a városok versenyben állnak egymással, hiszen küzdenek a befektetőkért, az új piaci intézmények és szervezetek megjelenéséért, a különféle új igazgatási, döntési funkciók megtelepedéséért.

2. Egyéb vizsgálati szempontok a pénzügyi központok azonosításához

Számos nemzetközi kutatás bizonyította, hogy a gazdasági növekedés és a pénzügyi közvetítés mélysége szoros és közvetlen kapcsolatban áll egymással. A továbbiakban ennek hazai viszonyokra vonatkoztatott vizsgálatát végzem el különböző adatok és mutatók, valamint adatbázisok alapján.

Elsőként a beazonosított bank, illetve pénzügyi központok által kiszolgált regionális gazdaságok méretét, és főbb jellemzőit tekintem át.

2.1. Regionális gazdaság fejlettsége és központok megjelenése közötti összefüggés

A regionális gazdaság méretére vonatkozóan leggyakrabban használt mutató a gazdaság egészében és adott működési területen, régióban megtermelt GDP. Emellett használatosak még az abból számolt alábbi relatív mutatók: egy főre jutó GDP, illetve az adott régió GDP-hez való hozzájárulását mérő mutató. Az országban megtermelt bruttó hazai termékből Budapest és Pest megye együttesen több mint 40 %-kal részesedik mindkét vizsgált évben, mérsékelt növekvő tendencia mellett. A többi régió GDP-ből való részesedése az elmúlt időszakban lényegesen nem változott, 10 % körüli, leszámítva a Dél-Dunántúlt (7,4 %) és Észak-Magyarországot (8,3 %). Utóbbi két régió GDP-hez való hozzájárulása még mindig kedvezőtlen gazdasági szerkezetükből adódóan csökkenő (12. táblázat).

12. táblázat

Régiók összehasonlítása különböző szempontokból, 1996, 2002

Területi egységek	GDP-ből való részesedés (%) 1996	GDP-ből való részesedés (%) 2002	4 Mrd Ft feletti árbevételű cégek száma (db) 2002	Regionális bankközponti szerepkör
Közép-Magyarország	41,6	43,9	317	-
<i>ebből: Budapest</i>	<i>34,5</i>	<i>35,1</i>	<i>260</i>	<i>(7)</i>
Közép-Dunántúl	10,0	10,3	73	-
<i>ebből: Fejér megye</i>	<i>4,3</i>	<i>4,3</i>	<i>30 (15)</i>	<i>(3)</i>
Nyugat-Dunántúl	10,3	10,2	56	-
<i>ebből: Győr-Moson-Sopron megye</i>	<i>4,6</i>	<i>5,1</i>	<i>28 (21)</i>	<i>(5)</i>
Dél-Dunántúl	7,8	7,4	29	-
<i>ebből: Baranya megye</i>	<i>3,1</i>	<i>3,0</i>	<i>13 (12)</i>	<i>(5)</i>
Észak-Magyarország	8,8	8,3	50	-
<i>ebből: Borsod-Abaúj-Zemplén megye</i>	<i>5,2</i>	<i>4,7</i>	<i>34 (13)</i>	<i>(5)</i>
Észak-Alföld	10,6	10,2	65	-
<i>ebből: Hajdú-Bihar megye</i>	<i>4,2</i>	<i>4,0</i>	<i>31 (20)</i>	<i>(4)</i>
Dél-Alföld	10,9	9,7	50	-
<i>ebből: Bács-Kiskun megye</i>	<i>4,0</i>	<i>3,7</i>	<i>20 (8)</i>	<i>(2)</i>
<i>ebből: Csongrád megye</i>	<i>4,0</i>	<i>3,4</i>	<i>19 (12)</i>	<i>(4)</i>
Összesen	100,0	100,0	640	-

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach éves kiadásai, valamint a Hoppenstedt-Bonnier-féle adatbázis alapján a szerző szerkesztése.

Megjegyzés:

A zárójelben megadott értékek a megyeszékhely városokra vonatkozó adatokat jelentik.

Regionális bankközponti szerepkör alatt értendő: régiós szervezeti felépítéssel rendelkező bankok közül hánynak van területi központja adott településen.

A fenti táblázat alapján megállapítható, hogy az országos és regionális bankközponti szereppel rendelkező megyékben termelődik meg az országos GDP közel 55 %-a (ebből Budapest 35 %). Ez az arány évről évre kismértékben növekszik a GDP folyó beszerzési áron számított értékének folyamatos növekedése mellett, mégpedig a közép-magyarországi régió javára, ami jelzi, hogy a főváros és közvetlen térsége őrzi és javítja gazdasági vezető pozícióját. 2002-ben már Győr szolgálja ki a Budapesten kívüli régiók közül a legnagyobb GDP-termelésére képes regionális gazdaságot, amelynek regionális GDP-je nemcsak abszolút összegét, hanem relatív arányát tekintve is növekvő. A térség a rendszerváltás „nyertes régiói” közé tartozik, mint arra már a korábbiakban utaltam.

2.2. Néesség településenként, működő vállalkozások térségenként

A regionális gazdaságok mérete olyan abszolút számokkal (mint például terület, népesség, foglalkoztatottak, működő vállalkozások száma, stb.), illetve azokból számolt relatív mutatókkal (például népsűrűség, 1000 lakosra jutó működő vállalkozások száma, stb.) is leírható. A bankok célpiacai meghatározásához alapot biztosító településenkénti népességszámot (8. *melléklet*), illetve az 1000 lakosra jutó működő vállalkozások számát (7. *melléklet*) elemezve először megállapítható, hogy a gazdaság városi szintre lebontott adatbázisa a jelenlegi statisztikai kiadványokban hiányos, többnyire a gazdaság fizikai állapotára, mennyiségi szempontjaira vonatkozik. Ennek ellenére a regionális, megyei, illetve kistérségi szintre vonatkozóan rendelkezésre álló adatokból is kirajzolódik a gazdaság térbeli (a térségek városainak) koncentrációja, amint azt a mellékletek is bizonyítják. Még pedig oly módon, hogy azon városok kerülnek a rangsor élére, amelyek lakosságszámukhoz vagy vállalataik számához képest az átlagosnál nagyobb gazdaságot koncentrálnak, gazdasági központnak tekinthetők. Mindez magyarázatul szolgál a magyar regionális bank és pénzközpontok adott térségben történő felbukkanására is.

2.3. Nagyvállalatok jellemző székhelyválasztása

A gazdaság nagy súlyú szereplőinek, a közép- és nagyvállalatoknak a térbeli elhelyezkedése a városok gazdaságban betöltött szerepére vonatkozóan újabb információt szolgáltat. Ennek hazai viszonyokra vonatkoztatott vizsgálatát az is indokolja, hogy a nemzetközi tapasztalatok szerint a bank, illetve pénzügyi központok egyik fő jellemzője, hogy a nemzetgazdaságban és így a helyi gazdaságban is jelentős szerepet betöltő

vállalatok mellé telepednek nagy valószínűséggel. Mindez a gazdaság és pénzügyi szektor szoros kapcsolatának egyik bizonyítéka is.

Ennek a hazai viszonyokra vonatkozó helytállóságát a *Hoppenstedt-Bonnier*-féle adatbázis, illetve a *TOP 200*-as lista alapján vizsgálom. Az adatbázisokból elsősorban a magyarországi nagyvállalatok elhelyezkedését vettem górcső alá az alábbiak miatt: nagyságrendjükből adódóan jelentős gazdasági potenciállal és szereppel bírnak mind a nemzetgazdaságon, mind adott területi egységen belül⁸⁰; továbbá a banki típusú pénzügyi közvetítő rendszer meghatározó voltából adódóan ezek a cégek a bankok számára meghatározónak tekinthetők az ügyfélkörön belül.

A Hoppenstedt-Bonnier-féle adatbázis ugyan a működő vállalkozások (2002-ben ezek száma 860.022 db) közül mindössze kb. 22.000 társaság adatait tartalmazza.⁸¹ Azonban az összes közép- és nagyvállalat adatának közel 60 %-át tartalmazza. A legfrissebb, 2002. évi adatokat is tartalmazó adatbázisból a 4 Mrd Ft feletti – tehát a nemzetgazdaságban és a helyi gazdaságban egyaránt jelentős potenciájú, hatályos besorolás szerint nagyvállalatnak minősülő – éves nettó árbevételű cégekre vonatkozóan szűrést végeztem. Ennek eredményeként 640 darab 4 Mrd Ft feletti árbevételű céget kaptam, amelyek valamennyi megyében előfordulnak. Elhelyezkedésük 133 településre koncentrálódik. Ezen belül a főváros és a megyeszékhely együttes részesedése eléri a 60 %-ot, a főváros nélkül ez a részesedés mindössze egyharmadnyi. A 13. táblázat alapján egyrészt megállapítható, hogy a fővároson kívül 30-nál több 4 Mrd Ft feletti árbevételű cég Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Hajdú-Bihar megyében, Fejér megyében és Győr-Sopron megyében fordul elő. Ezen megyéken belül a megyeszékhely városok részesedése 70 % körüli, kivéve Borsod-Abaúj-Zemplén megyét, ahol Miskolc osztozik a nagy cégek székhelyein Tiszaújvárossal és Kazincbarcikával (vegyipari és energetikai cégek kedvelt székhelyei). A többi megyében a leszűrt nagyvállalatok előfordulása elég nagy szóródást mutat, 5 és 24 közötti. A legkevesebb nagyvállalat Nógrád megyében és Tolna megyében van, ami összefügg ezen térségek kedvezőtlen gazdasági szerkezetével és emiatt gyenge külföldi tőkevonzó-képességével. Másrészt megállapítható, hogy kizárólag a bank, illetve pénzügyi központként szóba jöhető öt nagyvárosban és Székesfehérváron található

⁸⁰ 2001. évi adatok alapján a közép- és nagyvállalatok száma 6.961, ami az összes vállalat mindössze 2 %-át teszi ki. Foglalkoztatáson belüli szerepük már jelentősebb, 61 %. A bruttó hazai termék 75 %-át állítják elő a közép- és nagyvállalatok. A közép- és nagyvállalatok részesedése a nemzetközi együttműködésben domináns, hiszen részesedésük a hazai exportból meghaladja a 90 %-ot (*Nyers-Szabó*, 2003).

⁸¹ Az adatbázisba azon cégek kerültek be, amelyek megfeleltek az alábbi kritériumok valamelyikének: legalább 30 Mft árbevétel, legalább 20 alkalmazott, legalább 10 Mft tőkenagyság, különleges tevékenységi

legalább 12 nagyvállalat a szűrt árbevétel alapján. A hazai vállalatok közül legnagyobb árbevétellel rendelkező első 200 (*TOP 200*) vállalat 60 %-ának székhelye Budapesten, további 6 %-nak székhelye Pest megyében található. Egynél több vállalati székhely csak a megyeszékhelyeken, kettőnél több pedig kizárólag az öt nagyvárosban, valamint Székesfehérváron (6), Budaörsön (4) és Bábólnán (3) fordul elő. Ezen városokban található nagyvállalatok nagyobb számban történő előfordulása egyrészt a több évtizedre visszanyúló működési múlttal, hagyománnyal (például élelmiszeripari cégek, a különböző erőművek, vegyipar, a különböző áram- és gázszolgáltató társaságok), másrészt pedig a rendszerváltással beáramló külföldi tőke preferált térségeinek relatív felértékelődésével (például autó-összeszerelés, kábelkonfekció gyártás, áruházláncok, telefontársaságok, stb.) függ össze. A vizsgálattal tehát hasonló eredményre jutottam, mint a Hoppenstedt-Bonnier-féle adatbázisnál: azaz a nagyvállalatok is elsősorban a településhierarchia magasabb fokán álló városokat preferálják, ami nem meglepő, hiszen a telephelyválasztásnál kiemelt jelentősége van a megfelelő infrastruktúrának, a megfelelő munkaerő rendelkezésre állásának, a kulturális és egészségügyi környezetnek, állami és/vagy helyi önkormányzati támogatásnak.

A TOP 200 közül mindössze 20 van jelen a tőkepiacon, mint részvénykibocsátó.⁸² Mindez aláhúzza a bankok vállalatfinanszírozásban játszott domináns szerepét, illetve magyarázatul szolgálhat a bank és egyben pénzügyi központok nagyvállalatok melletti gyakoribb előfordulására.

2.4. Egyéb adatbázisok

Adott bankon belüli, különböző szervezeti egységek szintjéig lebontott teljesítményértékelési adatokból egyértelműen következtetni lehet 1-1 bankfiók banknál betöltött központi szerepére. Ezeket bankonként összegezve pedig térségi szinten is egyértelműen azonosíthatók lennének a központi szerepű fiókok. Továbbá lehetővé válna egyrészt a regionális pénzpiacok nagyságrendi becslése az ügyfélszám, a hitel- és betétállományok alapján, másrészt regionális fejlődésben játszott szerepük megítélése.

kör megléte, illetve egyes vállalat jelentős külföldi tulajdonnal. A 700 MFt feletti árbevételű, közép- és nagyvállalatok számának alakulását mutatja be szemléletesen a 9. melléklet.

⁸² A Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach 2002-2003. Éves kiadása alapján 48 részvénytársasági kibocsátó, ebből kettő (IEB, OTP) bank volt. A kötvénykibocsátók között az Államadósság Kezelő Központ Rt-n és néhány bankon kívül csak a MOL Rt. és a MATÁV Rt. szerepel. Utóbbi két cég részvénytársasági kibocsátóként is jelen van a tőkepiacon.

Természetesen a bankok külön-külön ezen adatok birtokában vannak – amint azt a továbbiakban felhasználásra kerülő adatbázisok megléte is tükrözi –, hiszen mai teljesítményorientált világunkban a vezetés számára kiemelt jelentősége van a belső vezetői információs rendszerek meglétének. Mivel azonban ezek közzétételére vonatkozóan nincs semmilyen jogszabályi, vagy egyéb módon előírt kötelezettségük (még az MNB és PSZÁF felé sem), a versenypiaci körülményekből is adódóan – sokszor bank- és üzleti titokra hivatkozva – nem hozzák nyilvánosságra. Banki szakemberként azonban lehetőségem nyílt különböző adatbázisok beszerzésére⁸³, amelyeket elemezve különböző megállapítások tehetők, bár messze menő következtetések levonására azok korlátozott volta miatt nem nyújtanak lehetőséget.

2.4.1. A dél-dunántúli régióra vonatkozóan 63 fiók főbb teljesítményértékelési adata

Tizenöt különböző, 1997. évi adat alapján lehetőségem nyílt a dél-dunántúli régióban (ami Baranya, Tolna és Somogy megyét fed le területileg) működő bankfiókok közül 63 bankfiók teljesítményének értékelésére, összefüggések feltárására és bizonyos, banki körökben gyakran elhangzó megállapítások számszaki oldalról történő alátámasztására. Mindehhez a WINDOWS alatt futó SPSS programmal faktoranalízist végeztem.⁸⁴ Az elvégzett faktoranalíziseket követően sikerült a vizsgált változókat az általam feltételezett 3 faktorba „tömöríteni”, azaz az ötödére (3/15) csökkenteni minimális információ-vesztés mellett. A bankfiókok 1997. évi teljesítményének megítéléséhez, értékeléséhez általam elfogadott 3 faktor közül a legnagyobb magyarázó erővel (69 %) rendelkező 1. faktor a menedzserek, az éven belüli hitel, a folyószámla-ügyintézők, a létszám, az elért eredmény, az éven túli hitel és a 3 éven túli gyakorlattal rendelkezők száma változókat vonja össze, ezért a faktor egyértelmű azonosítása, egyetlen közgazdasági kategóriával való leírása nem lehetséges. Ez egyben utal a változók közötti szoros összefonódásra. Az 1. faktor a menedzsment, valamint a hitelezési üzletág és annak eredményre gyakorolt hatásának fontosságát hangsúlyozza. Mindez pedig alátámasztja egyrészt a banki szakemberek azon véleményét, amely szerint egy bank összteljesítményét a vezetés, illetve a vezetés színvonala, valamint – a bankok jövedelemtermő-képessége

⁸³ Bank- és üzleti titoktartás miatt helyenként az adatok normált, adott egységre átszámított formában, illetve csak végkövetkeztetés formájában kerülnek közlésre a disszertációban. Továbbá helyenként az adatok több évvel ezelőttiek. A hangsúly kevésbé a tényadatok időpontján van, sokkal inkább az azokból levonható következtetéseken, felvázolható tendenciákon, amelyek továbbra is helytállónak tekinthetők, mivel az utóbbi néhány évben a bankrendszerben nem következtek be gyökeres és nagy horderejű változások.

szempontjából legfontosabbnak tartott üzletágának –, a hitelezésnek a teljesítménye határozza meg. Másrészt alátámasztja a következőket is: ahhoz, hogy valaki egy-egy területen megfelelő mélységű ismeretek birtokába jusson, legalább 3 éves banki gyakorlattal kell, hogy rendelkezzen. Ez a faktor egyrészt a banki tapasztaltságot, mint a személyi feltétel egy minőségi szeletét is megjeleníti. A 2. faktor az alapterület nagysága és a tárgyi eszközállományhoz kapcsolódó amortizáció változókat tartalmazza, amelyek közötti összefüggés elég egyértelműnek tekinthető, gyakorlatilag a bank működési-tárgyi feltételeit leíró faktor a 2. faktor, amelynek magyarázó ereje 9 %. A 3. faktor a lakossági és nem lakossági bankszámlák száma változókat vonja össze, a faktor magyarázó ereje 7 %. Ez a faktor a bankok másik fontos üzletágának, a számlavezetési üzletágnak a teljesítményét emeli ki, nem téve különbséget az egyes szegmensek között.

A rendelkezésekre álló adatbázisból a dél-dunántúli régióra vonatkozóan számszaki adatokkal is alátámasztottan egyértelműen igazolni lehet Pécs regionális bankközponti szerepét. Erre utal különösen a lényegesen nagyobb alkalmazotti létszám és több vezető beosztású alkalmazott, nagyobb ügyfélszám (a városban lakó népesség Szekszárdhoz és Kaposvárhoz képest is lényegesen nagyobb, hasonlóan a működő vállalkozások számához), nagyobb hitelállomány (a számok alapján Pécs részesedése a régió hitelállományából közelíti a 60 %-ot, amelyben szerepet játszik az is, hogy több bank esetében a döntéshozatal és hitelállomány nyilvántartása is Pécsen történik – az apparátus kiépítése ott történt meg – annak ellenére, hogy az ügyfél székhelye attól eltérő, de adott megyén belüli; Kaposvár részesedése 20 %, Szekszárdé pedig 10 % körüli). Fontos megemlíteni, hogy a hangsúly nem is annyira a számokon, hanem sokkal inkább a tendenciákon és a Pécs javára tapasztalható arányeltolódáson van.

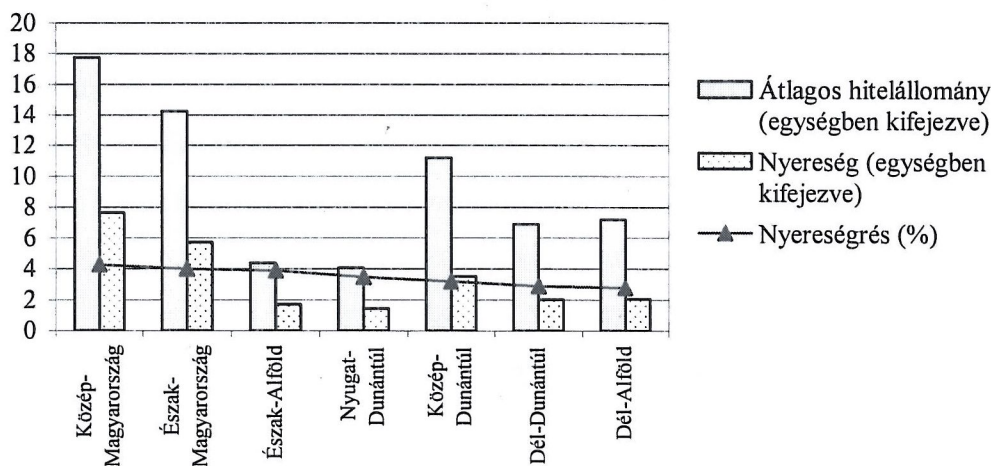
2.4.2. Egy bank hitelezési kamatmarzsra vonatkozó adatai

Minden nyereségorientáltan működő vállalkozás számára fontos az elért jövedelmezőség tömege, illetve abból számított relatív mutatók minél kedvezőbb értéke. Az adatokban azonban nemcsak cégenként, ágazatonként, termékenként, tevékenységi áganként, stb. mutatkozik különbség, hanem nagyobb működési területtel rendelkező vállalkozások esetén területi különbségek is tapasztalhatók, amint azt a 10. ábra egy bank példáján keresztül illusztrálja.

⁸⁴ A téma részletes kifejtése és a számítások bemutatása hozzáférhető Wágner (2003a) tanulmányában.

10. ábra.

Vállalati ügyfeleknek nyújtott banki hitelállomány, realizált nyereségtömeg és nyereségrés régiónkénti alakulása, 2001

Forrás: banki adatforrás felhasználásával a szerző szerkesztése.

Amint arra a korábbiakban utaltam, a magyar vállalatfinanszírozásban a bankszektor dominanciája érvényesül. S érthető módon a bankok között éles verseny folyik a minél nagyobb piaci részesedés megszerzésére. Potenciálisan Budapest jelenti a legnagyobb hitelkeresleti piacot a bankok számára a működő vállalkozások és a népesség nagy számából, a kedvezőbb gazdaság körülményekből és jövőbeni kilátásokból is adódóan. Így nem tekinthető meglepőnek, hogy a vizsgált bank a legmagasabb hitelállományt és az átlagosnak tekinthető, 3,7 %-os marzsnál kedvezőbb, legmagasabb értéket éppen a Budapest és Pest megyét felölelő közép-magyarországi régióban érte el. A kiemelkedő magas marzs feltételezhetően a nem ár jellegű tényezőknek is köszönhető. A hitelkínálat és -kereslet alakulását ugyanis a kamatok mellett egyéb tényezők is befolyásolják, többek között a hitelezési standardok (például a hitelfelvevőnek milyen feltételeket kell teljesítenie a hitelfolyósításáig), a különféle egyéb díjak és jutalékok, nyújtható kapcsolódó szolgáltatások köre, valamint a bank-ügyfél kapcsolatának minősége, az ügyfél-lojalitása. Ha az ügyfél elégedett, akkor a bank képes magasabb kondíciókat elfogadtatni versenykörülmények között is. A külföldi tőke által kedvelt közép-dunántúli régióban is relatív magas hitelállományt tudott elérni a bank. Ennek ellenére a régióra számított 3,2 %-os nyereségrés átlag alattinak számít, ami a kisebb piacméret melletti erős versennyel magyarázható. Annak ellenére, hogy általában az észak-magyarországi régió a bankok által nem igazán preferált régió (alacsony 1 főre jutó GDP, magas

munkanélküliség, működő vállalkozások alacsony száma, alacsony beruházási érték, stb.), a vizsgált bank mégis jelentős hitelállománnyal rendelkezik, ami a vizsgált bank portfóliójának, illetve ágazati irányultságának a sajátossága (vegyipari, energetikai cégek meghatározó súlya). A verseny hiánya miatt pedig a vizsgált bank a régióban az átlagos értéket meghaladó nyereségréssel (4,0 %) tud dolgozni. A nyugat-dunántúli régió vállalatainak finanszírozásában a bank kevésbé tűnik aktívnak, legalábbis a hitelállomány alapján. Ebben szerepe lehet annak is, hogy a régióban erős a verseny, amelynek hatása az elérhető alacsonyabb nyereségrésnél is megmutatkozik. Az alföldi régiók és a dél-dunántúli régió hitelállománya és nyereségrése elmaradást mutat az első három régiótól. Ebben szerepe van az erős banki versenynek éppúgy, mint a bank tudatos üzletpolitikájának, ágazati irányultságának (mezőgazdaság kevésbé preferált). A többi régióhoz képesti nagyobb verseny abból adódik a három régióban, hogy a többi bank mellett a takarékszövetkezetekkel is versenyeznie kell a vizsgált banknak. Amint az a későbbiekben bemutatásra kerül, a takarékszövetkezetek mérlegfőösszege ezen régiókban a legnagyobb aktívabb piaci jelenlétükből adódóan.

2.4.3. Pénzügyi közvetítés mélységének mérése országos és regionális szinten

A pénzügyi szektor gazdaságban betöltött szerepe a pénzügyi közvetítő rendszer terjedelmével, azaz a közvetítés mélységével mérhető. A pénzügyi közvetítés mélysége (*penetration*) a mérlegfőösszeg/GDP, a likvid pénzmennyiség/GDP vagy a magánszektor hitelei/GDP mutatók kiszámításával határozható meg a szakirodalom szerint.

Tekintettel arra, hogy hazánkban a bankok szerepe tekinthető meghatározónak a pénzügyi közvetítésben, a mutató leggyakrabban a gazdaság egészére vonatkozóan a banki mérlegfőösszeg/GDP arány alapján kerül kiszámításra. A bankrendszer elmúlt időszakban bekövetkezett fejlődése ellenére a mutató – nemzetközi összehasonlításban⁸⁵ – igen alacsony, 70 % körüli. Ez a relatíve alacsony érték gyakorlatilag azt jelenti, hogy miközben a bankok ügyfelei is kénytelenek elismerni a banki-pénzügyi szolgáltatásokban végbement jelentős fejlődést, a bankszektor gazdaságban betöltött súlya a mutató szerint – meglepő módon – nem nőtt (sőt a tendencia csökkenő) az elmúlt időszakban. A mutató alakulása

⁸⁵ A PriceWaterhouse Coopers elemzése szerint a nyugat-európai országokban jellemzően 100-250 % közötti a mutató értéke, 70-100 % közötti arány Olaszországban, a skandináv államokban jellemző csak (Várhegyi, 2002). Az OECD, ECB és IFS szerint ezen értékek az Olaszországra és Görögországra jellemző 140 %-tól a Franciaországra és Németországra jellemző 250 % körüli szintig ingadoznak. Kiugróan magas, 365 %-os

számos tényezőtől függ, amelyek közül az alábbi három feltétlen említést érdemel. Először is Magyarországon igen alacsony a háztartások megtakarítási hajlandósága a fejlett országokéval összehasonlítva. Másodszor a bankok hitelezési aktivitásának az ún. szürke vagy fekete gazdaság virulása is gátat szab. Az adókikerülés végett alacsonyra szorított legális jövedelmek léte miatt kiterjedt a készpénzforgalom, ami szintén oka annak, hogy hazánkban kevesebben és kevésbé intenzíven használják a bankok szolgáltatásait, mint más fejlett országokban. Harmadrészt a nagyobb méretű, pénzügyileg stabil, külföldi tulajdonosi háttérű vállalatok közvetlen külföldi hitelfelvételei miatt a hazai bankrendszer csak bonyolítóként és nem aktív résztvevőként tud részt venni hitelezésükben, azaz a bankrendszer mérlegfőösszegének növekedése kisebb mértékű.⁸⁶ Összességében a mutató értéke arra hívja fel a figyelmet, hogy a korszerű pénzügyi szolgáltatások megjelenése és a verseny erősödése önmagában nem elégséges ahhoz, hogy megváltoztassa egy társadalom „bankhasználati szokásait” (Várhegyi, 2002).

A bankok magánszektornak nyújtott hitelei alapján számított mutatót vizsgálva már kisebb a lemaradás (az átlag 40 % körüli Magyarországon) az EMU-országokhoz (az átlag valamivel 50 % feletti) képest. Ez elsősorban abból adódik, hogy Magyarországon a bankok eszközei között magasabb részarányt képviselnek a hazai magánszférának nyújtott hitelek, mint az EU országokra jellemző átlag. Utóbbiaknál magasabb a külföldre nyújtott hitelek nagysága. A közeljövőben nem várható, hogy a hazai bankok nemzetközi kihelyezői tevékenysége gyors növekedésnek induljon, ezért a hazai bankok sokkal inkább „lokális” szerepkört játszanak (kivétel az OTP lehet ez alól, amely Közép-Kelet Európában folyamatosan felvásárol bankokat). Így a banki közvetítés mélyülése, az EU országokra jellemző szint közelítése sokkal inkább a bankok magánszektornak nyújtott hiteleinek GDP-arányos növekedése, és kevésbé a mérlegfőösszeg/GDP-mutató vonatkozásában fog várhatóan megmutatkozni (Mérő, 2002).

A magánszektor hitele/GDP-mutató előtérbe kerülésének másik oka, hogy nemcsak országos szinten, hanem regionális szinten is számítható. A mérlegfőösszeg kisebb területi egységekre, régióra vonatkozóan ugyanis nem áll rendelkezésre, mivel az országos fiókhálózáttal rendelkező bankok csak banki szinten összesített adatot szolgáltatnak a hatályos törvényeknek megfelelően a PSZÁF-nak és MNB-nek. Az interjúk során kiderült,

értéket mutat Hollandiában, ami egyértelműen az ország nemzetközi pénzügyi központ jellegével magyarázható.

⁸⁶ A likvid pénzmennyiség (M2)/GDP mutató átlagos értéke az EU-tagállamokban 26 % körüli, hazánk esetében ez 66 %, ami az eltérő készpénzhasználati szokásokkal is összefügg (Mérő, 2002).

hogy régió szinten nem is igazán tudnak a mérlegfőösszege vonatkozóan adatot szolgáltatni a bankok, ami elsősorban a technológiai fejlődés által lehetővé tett könyvelési programok központosításából adódik és abból, hogy ezekre az adatokra igazából nincs szüksége a bankoknak. Viszont a bankok a hitelállományról régió szinten rendelkeznek adatokkal. Így ennek segítségével a pénzügyi közvetítés mélysége nemcsak az ország egészére, hanem régiókra vonatkozóan is kiszámítható. Például a dél-dunántúli régióban jelenlévő, országos fiókhálózattal rendelkező bankok vezetőitől kapott lakossági és vállalati hitelállomány adatokat összegezve a magánszféra hitele/GDP-mutató becsült értéke lényegesen alacsonyabb az országos átlagnál (40 % körüli). A mutató tendenciája regionális és országos szinten is növekvő, ami a magánszférának nyújtott hitelek (ezen belül is különösen a lakossági hitelezés, lakáshitelezés – bár utóbbinál a szabályozás változása miatt stagnálás, illetve a törlesztések beindulása miatt csökkenés várható) GDP-t meghaladó növekedési üteméből adódik. A mutató alapján a gazdasági fejlettség és pénzügyi közvetítés mélysége közötti összefüggés is kimutatható, hiszen a régió GDP-hez való hozzájárulása elmarad az országos átlagtól, ezért kevésbé meglepő a régió pénzügyi közvetítésben játszott kisebb szerepe. Az átlagszámítás logikájából következően, ha van olyan régió, amelynek pénzügyi közvetítésben játszott szerepe az átlagtól elmarad, kell lennie olyan régiónak is, amelynek szerepe jelentősebb, mint a többi régióé. A gazdasági fejlettség és a közvetítés közötti összefüggés alapján ez azon régiók közül kerülhet ki, amelyek GDP-hez való hozzájárulása, 1 főre jutó GDP-je az országos átlagot meghaladja. Nagy bizonyossággal a szóba jöhető régió a főváros miatt a közép-magyarországi régió lehet.

2.4.4. Integrált takarékszövetkezetek területi adatai

A takarékszövetkezetek működési területe jellemzően adott megyén belül található településre és közvetlen térségére terjed ki. Így a bankoktól eltérően számszerűsíthető az integrált takarékszövetkezetek mérlegfőösszege/GDP mutató (11. ábra).

Amint az a 11. ábra alapján jól látható, a dél-dunántúli, illetve a dél-alföldi régióban kiemelkedő az integráció mérlegfőösszege és ebből adódóan hitelezési aktivitása. Míg az integráció pénzügyi közvetítési mélysége az átlagos 4 %-ot több mint kétszeresen meghaladja.⁸⁷ Mindez részben magyarázatul szolgál a dél-dunántúli régióra számolható

⁸⁷ A közép-magyarországi régió kiszűrésével a pénzügyi közvetítés átlaga 7 %-ra emelkedne, és csak a dél-dunántúli régió ún. *penetration* mutatója lenne magasabb 11 %-os értékével az átlagnál.

magánszektor hitele/GDP mutató országos átlag alatti értékére. A régióban ugyanis a többihez képest sokkal erősebb a verseny a betétgyűjtésben és hitelnyújtásban, mivel a régióban működik az ország egyik legnagyobb takarékszövetkezete, a Szigetvári Takarékszövetkezet⁸⁸ mellett a TOP 10-en szereplő további három takarékszövetkezet is.⁸⁹ Így az összegyűjtött megtakarítások hitelként történő kihelyezésekor, a források elosztásakor a bankoknak osztozniuk kell nemcsak egymással, hanem a takarékszövetkezettel, illetve takarékszövetkezetekkel is. Feltételezhetően hasonló a helyzet a dél-alföldi régióban, ahol szintén erős a takarékszövetkezeti jelenlét, ami a térség mezővárosi, mezőgazdasági (ezen belül is intenzív kertgazdálkodási) jellegéből is következik.

Baranya megye takarékszövetkezeteinek kiemelkedő országos jelentősége szorosan térszerkezeti összetevőkkel magyarázható.⁹⁰ Ugyanis 1976-ban határozat született arról, hogy a megfelelő üzemméret és kiegyensúlyozott szolgáltató-képesség megteremtése céljából járasonként szerencsés a takarékszövetkezeteket megszervezni. Ezt az országos kezdeményezést egyedül Baranya megyében valósították meg. Ez az üzleti erő volt képes a kistérségek vezető pénzügyi pozíciója megszerzésére, majd később a pécsi bankpiacon rejlő üzleti lehetőségek kihasználására. Az ország más megyéiben 10-15 év késéssel indultak meg ezen folyamatok, immár jelentős banki versenyhelyezettel nehezítve a piaci pozíciószerzést a takarékszövetkezetek számára.

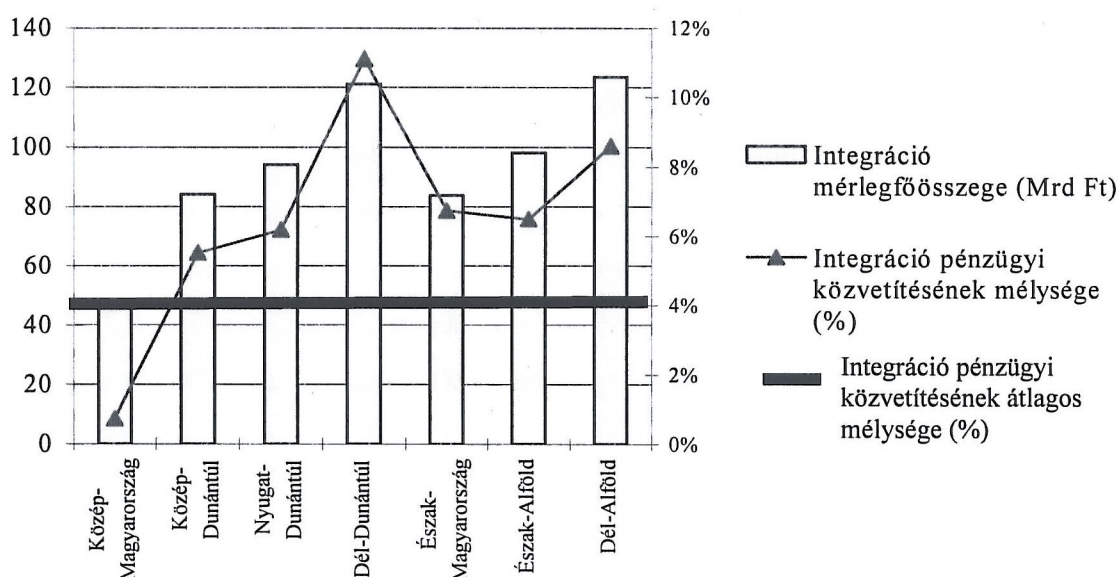
⁸⁸ 2002. évi mérlegfőösszege 25,4 Mrd Ft, ami az integráció dél-dunántúli régióra számított mérlegfőösszegének (58,4 Mrd Ft) ca. 45 %-át teszi ki. Fiókjainak száma 14. A takarékszövetkezet 19 ezer lakossági, 7 ezer vállalkozói számlás ügyfél mellett 61 ezer betétszámlás és 11 ezer hitelszámlás ügyfél kiszolgálásában vállalt aktív szerepet.

⁸⁹ A 10. melléklet tartalmazza a 2002. évi mérlegfőösszeg szerinti TOP 10 takarékszövetkezetet.

⁹⁰ Kiss György kutatásai alapján.

11. ábra

Integrált takarékszövetkezetek mérlegfőösszege, valamint az integráció pénzügyi közvetítési mélysége régióként, 2002

Forrás: Kiss Györgytől (2002) kapott adatbázis alapján a szerző szerkesztése.

A bankokkal szemben a takarékszövetkezetek látványosan gyengék Budapesten, illetve a közép-magyarországi régióban. Egyetlen takarékszövetkezetnek sincs székhelye Budapesten. S bár a takarékszövetkezetek ügyesen próbálják kihasználni a piaci réseket a nagyobb városokban is, Budapesten és a régióban az erős banki és egyéb pénzügyi jelenlét miatt, szerepük halmozottan csak marginális lehet⁹¹ (Király, 2001).

Közép-Dunántúl egy viszonylag ritkán lakott régió, amelynek meghatározó nagyságrendű városa Székesfehérvár. Jó megközelíthetősége, történelmi-gazdasági hagyományai miatt a vállalatok szívesen választották az elmúlt időszakban telephelyüknek. Budapest relatív közelsége miatt a bankfiókok száma kevesebb. Összességében az előzőekben leírtak miatt a közép-magyarországi régió után itt található a legkevesebb takarékszövetkezeti egység (19).

A nyugat-dunántúli régióban vannak nagyon elmaradott kistérségek és nagyon fejlett városok is. Jóval gazdagabb, mint a keleti régiók. Földrajzi elhelyezkedése belföldi és külföldi viszonylatban egyaránt kedvező. A bekövetkezett rendszerváltozás „nyertes” térségének tekinthető. A fiókhálózat bővítés időszakában a legtöbb új egységet ebben a térségben nyitották a bankok. Emellett jelentős a takarékszövetkezeti aktivitás is, mivel a

⁹¹ A téma részletesebb kifejtése Király (2001) tanulmányában olvasható.

településhierarchia alacsonyabb fokán álló községek itt fordulnak elő a legnagyobb számban. A régióban 23 takarékszövetkezet van jelen. Itt jut a legkevesebb lakos egy fiókra (takarékszövetkezeti országos átlag 61 %-a, a banki országos átlag 90 %-a).

Észak-Magyarország az ország egyik legelmaradottabb régiója az 1 főre jutó GDP alapján, súlyos ipari válságövezetekkel, magas munkanélküliséggel küszködik, a működő vállalkozások száma alacsony, stb. A 166 takarékszövetkezet közül 29 mégis jelen van a régióban, mivel a bankok érdeklődése különösen a lakossági piacon az előzőekben leírtak miatt gyenge. A takarékszövetkezeti nagyobb előfordulás másik oka, hogy ebben a régióban a legalacsonyabb a városi népesség aránya.⁹² Ebből következően lakosságának közel fele 5.000 főnél kisebb lélekszámú településen él. Az integráció aktivitása azonban a sűrűbb jelenlét ellenére, a kedvezőtlen gazdasági körülmények miatt alacsonyabb a többi régióhoz képest.

Az észak-alföldi régió egy relatíve sűrűn lakott vidék. Budapest után itt található a második legnagyobb lakónépességű város, Debrecen.⁹³ A működő vállalkozások száma különösen Jász-Nagykun-Szolnok megyében és Hajdú-Bihar megyében jelentős. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye gazdasági paraméterei lényegesen kedvezőtlenebbek (alacsonyabb 1 főre jutó GDP, magasabb munkanélküliség, stb.). A régióban a banki jelenlét erőteljesebb, több bank esetében Debrecen regionális központként működik. Éppen ezért az integráció mérlegfőösszege, hitelezési aktivitása kisebb a régióban annak ellenére, hogy itt is – a dél-alföldi régióhoz hasonlóan – 31 takarékszövetkezet van jelen.

Összességében a takarékszövetkezeti integráció gazdaságban betöltött szerepe az ún. penetration mutató alapján elhanyagolható nagyságú, marginális: a banki mérlegfőösszeg mindössze 6-7 %-át teszi ki évek óta. Az integráció tényleges gazdasági szerepe azonban igen is jelentős, hiszen a takarékszövetkezetek a falusi és kisvárosi Magyarország pénzügyi szolgáltatójaként lehetővé teszik a korszerű pénzügyi szolgáltatások széles körének elérését ott is, ahol a bankok egyáltalán nincsenek jelen.⁹⁴ Azt lehet mondani, hogy a két szektor között egyrészt verseny folyik a pénzügyi közvetítésben vállalt minél nagyobb szerep elérése céljából, másrészt azonban a takarékszövetkezetek „betöltik” a bankok által hagyott „ürt” (ahol túl soknak tűnik a takarékszövetkezeti egység, kevesebb a bankfiók, és fordítva), kiegészítik, és teljessé

⁹² 2002. január 1-jén a városi népesség aránya az országos átlaggal (64 %) szemben valamivel 50 % alatti. Az 5.000 főnél kisebb lélekszámú települések száma pedig 572 db a régióban, ahol 641.031 fő élt.

⁹³ 2002. január 1-jén a lakónépesség alakulása az első három helyezett városban: Budapesten 1.739.569 fő, Debrecenben 206.564 fő és Miskolcon 182.408 fő.

⁹⁴ A vidék bankjai a takarékszövetkezetek (Gál, 2003b).

teszik a pénzügyi rendszeren keresztül elérhető szolgáltatások körét (Kiss, 2000). Az integráció jövője szempontjából fontos megemlíteni, hogy a pénzügyi globalizáció hatásai a takarékszövetkezeti szektort is érintik, hazai fejlődése is tőkeegyesítéseken (fúziókon) keresztül zajlik. Az Európai Szövetkezeti Bankok Egyesülete (ESZBE) európai méretben lobbizik a szövetkezetek sajátos szerepvállalásának tartós, a szabályozásban is megnyilvánuló elismertetéséért, a bázeli egyezmény megújítása során is kifejtve a formáció jelentős eredményeit és előnyeit.

3. Összegzés

A választ keresendő többféle adat és mutató segítségével próbáltam feltérképezni és beazonosítani a Budapesten kívüli regionális bank és egyben pénzügyi központokat Magyarországon. Ennek eredményeként összességében megállapítható, hogy a legnagyobb gyakorisággal az öt vidéki nagyvárosban⁹⁵ fordulnak elő olyan központi funkciók, amelyek a többi város közül mintegy kiemelik ezen – magyarországi léptékekben gondolkodva – nagyvárosokat. Összességében tehát a hazai regionális bank és egyben pénzügyi központok Debrecenben, Győrben, Miskolcon, Pécsen és Szegeden találhatók.

Ezek a városok a kétszintű bankrendszer 1987. évi kialakításakor már előnnyel indultak,⁹⁶ hiszen a korábbi, szocialista érában tudatos területfejlesztési politika eredményeként Budapest ún. ellenpólus városaiként emelték ki őket a településszerkezetben belül. Kezdeti előnyüket megtartva a bankrendszer kiteljesedése idején, vidéki regionális bankközponttá „nőtték ki” magukat. Adott településen megjelenő bankok más pénzügyi szolgáltatók megjelenését is vonzották. Így ezen városok nemcsak megerősítették vidéki bankközponti szerepüket, hanem egyre inkább regionális pénzügyi központként funkcionálnak megszerzett többletjogosítványaiknak és döntési kompetenciájuknak köszönhetően.

A pénzügyi központok kivétel nélkül az adott régió belül kedvezőbb gazdasági paraméterekkel (GDP-ből való részesedés, 1 főre jutó GDP, TOP 200 székhelyeinek száma, közép- és nagyvállalatok székhelyeinek száma, működő vállalkozások száma, lakosság nagysága, munkanélküliség, stb.) jellemezhető megyék megyeszékhely városai

⁹⁵ Magyarországi léptékekben gondolkodva minősülnek csak ezen városok nagyvárosnak.

⁹⁶ A szakirodalomban használt elnevezése a jelenségnek: történeti meghatározottság (*historical determinism, path dependence*).

közül kerülnek ki, azaz a településhierarchia magasabb fokán álló településsel esnek egybe.

A régióközpontokban nem banki pénzügyi közvetítők (például lízing társaságok, faktoring társaságok, egyéb pénzügyi vállalkozások, stb.) székhelye is előfordul már.

A regionális igazgatóságok térbeli kiterjedése és az általuk ellenőrzött terület nagysága csak többé-kevésbé felel meg a hatályos statisztikai-tervezési régió beosztásnak. Központjaik nagyjából egybeesnek a – hivatalosan ugyan nem deklarált – közigazgatási régióközpontokkal (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs és Szeged).

A Budapesten kívül létező, magasabb pénzügyi szolgáltatások nyújtására és nagyobb térség kiszolgálására képes regionális bank-, illetve pénzügyi központokon belül nehéz sorrendet felállítani, mivel a hazai „mezőny” elég kiegyenlített, lényegi különbségek nincsenek közöttük, amint az a 13. táblázatban összefoglalt adatok alapján is jól látható.

13. táblázat

Regionális bank-, illetve pénzügyi központok összehasonlítása, 2001, 2002

Megnevezés	Jelenlévő bankok száma (db)	Takarék-szövetkezeti székhelyek száma (db)	Jelenlévő nem banki pénzügyi közvetítők száma (db)	Bank-fiókák száma (db)	Pénzügyi foglalkoztatottak száma (fő)	Regionális bank-központi szerep gyakorisága
	2002	2002	2002	2001	2002	
Debrecen	13	0	22	25	1 632	4
Győr	13	1	36	27	2 073	5
Miskolc	13	0	40	24	2 108	5
Pécs	13	0	35	23	1 610	5
Szeged	13	3	37	25	1 573	4
Magyarország	28	189	-	1 168	52 748	-

Forrás: Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach, valamint a Területi Statisztikai Évkönyv éves kiadásai alapján a szerző szerkesztése.

Megjegyzés:

A pénzügyi foglalkoztatottak száma megyére vonatkozó adat.

Regionális bankközponti szerepkör alatt értendő: régiós szervezeti felépítéssel rendelkező bankok közül hányan van területi központja adott településen.

Az EU-csatlakozással Győr kivételével a többi regionális bank- és egyben pénzügyi központ szerepének felértékelődése várható, ami kedvező földrajzi – határmenti és tágan értelmezve „EU-határnak” is számító – elhelyezkedésükből adódik. A bankok jelenleg is jó eredményeket tudnak felmutatni a kedvezőtlen gazdasági mutatókkal jellemezhető régiók közül különösen Borsod-Abaúj-Zemplén megyében és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében egyaránt. A jó eredmények elérésében szerepe van az ún. második gazdaság mellett a Magyarországra bejövő határon kívüli pénzösszegeknek is. A jó teljesítmény azonban csak a tehetősebb polgárok által preferált, megfelelő színvonalú szolgáltatások széles körű

nyújtására képes nagyobb városokhoz (például Miskolc, Nyíregyháza) „köthető”, úgymond szigetszerű. A csatlakozással a jelenlegi regionális bank-, illetve pénzügyi központok közül Debrecen, Miskolc, Pécs és Szeged egyben EU város is lesz déli, keleti és észak-keleti szomszédaink számára, ami feltételezhetően szerepük erősödésével, központi funkciójuk megszilárdulásával járhat együtt. Győr pénzügyi központi szerepe megerősödésének kicsi az esélye részben a Nyugat-Európához, részben a fővároshoz való közelség miatt.

Az előző bekezdésben leírtak egyben azt is jelentik, hogy Pécs, Szeged, Debrecen és Miskolc, mint regionális pénzügyi központ – megfelelő döntési hatáskörök meglétét feltételezve adott pénzügyi intézményeknél – áttételesen (például ezen régiókban működő magyar társaságok határon túli társaságokkal bonyolított üzleteinek magyarországi finanszírozásán keresztül) jelentősebb szerepet vállalhat a határon túli, határmenti kapcsolatokban. A határmenti térségek korszerű pénzügyi szolgáltatásokkal történő kiszolgálásában a határ mindkét oldalán lévő központoknak szerepük lehet. Ezek a határon túli városok (például Temesvár, Arad és Nagyvárad) *Gál Zoltán* korábbiakban bemutatott kutatási eredményei alapján már az 1910-es években pénzügyi központként is funkcionáltak, azaz a pénzügyi központok megjelenésében a történeti meghatározottságnak is jelentős szerepe van.

Összességében a fejezetben részletesen bemutatottak alapján sikerült bizonyítani hipotéziseim helytállóságát.

IV. A DISSZERTÁCIÓ MEGÁLLAPÍTÁSAINAK ÖSSZEFOGLALÁSA

A rendszerváltást követően nemcsak a magyar gazdaságban, társadalomban, politikában történtek nagy horderejű változások, hanem a pénzügyi szektor is mozgalmas időszakot hagyott maga mögött. A piacgazdaság kiépülésével párhuzamosan ugyanis lezajlott a magyar bank- és egyben pénzügyi rendszer gyökeres átalakulása, nagyarányú intézményi, szabályozási és szakmai fejlődése az elmúlt időszakban. Ennek keretében kialakult a pénzügyi szolgáltatásoknak a modern piacgazdaságra⁹⁷ jellemző tulajdonosi, intézményi és termékszerkezete, lezajlott az EU pénzügyi szabályozási normáihoz igazodó jogharmonizáció túlnyomó része.⁹⁸

Az így létrejött hazai pénzügyi szektor lényegében megfelel az EU egységes pénzügyi piaca által támasztott követelményeknek, mind szabályozási, mind pedig versenyképességi követelmények szempontjából. Ezért a hazai szakemberek egybehangzó véleménye szerint az EU-csatlakozást követően a hazai pénzügyi piacon nem várhatóak drámai szerkezeti és üzleti változások. Bár az is bizonyosnak tűnik, hogy a magyar pénzügyi szektor az elkövetkező években – az EU-csatlakozással szoros összefüggésben, de a pénzügyi szolgáltatások általános fejlődése miatt is – nagyarányú és messze ható alkalmazkodási folyamat elé néz.

Az alkalmazkodás várható fő iránya egyrészt a hazai pénzügyi közvetítés méreteinek (elsősorban a magánszféra hitele/GDP mutatóval mért) növekedése, másrészt a pénzügyi szektor, ezen belül elsősorban a bankszektor jövedelmezőségének csökkenése, harmadrészt a banki szereplők számának várható csökkenése (4-5 nagyobb bankra) újabb fúziókkal, negyedrészt pedig hosszabb távon az értékpapírpiaconak, valamint az alapszerű és biztosítási típusú közvetítésnek a bankok rovására történő lassú terjeszkedése lesz.

⁹⁷ Az EBRD rendszeresen értékeli tagországai pénzügyi szektorának szabályozottságát és a szabályok érvényesíthetőségét. Ehhez egy 1 és 4+ közötti skálát használ, ahol a 4+ jelenti a teljesen piacgazdasági működést. Az EBRD index 4-es értéket vett fel Magyarország esetében mindhárom vizsgált szempontnál (általános, kiterjedtség, hatékonyság) már 1999-ben is. Ezt a kedvező minősítést 2000-ben (legfrissebb adat) is megőrizte hazánk. (*Transition Report 2000, EBRD*)

⁹⁸ Az EU-csatlakozás hatása a magyar pénzügyi szektorra részletesebben a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete (*PSZÁF*) 2003. június 10-i tanulmányában került kifejtésre.

1. A vizsgálat eredményei

A pénzügyi közvetítő rendszer egyik alapvető jellemzője a térbeli meghatározottság. A pénz megfoghatatlan („láthatatlan”) térbeli mozgása éppen a pénzmozgások keretétől szolgáló intézményi, szervezeti háttéren keresztül válik nagyon is megfoghatóvá. Ezen intézményi formák (például bankfiókok, kirendeltségek, képviseletek) és funkciók nemcsak a fejlett országokban, hanem hazánkban is földrajzilag sűrűbb eloszlásban vannak jelen a gazdasági és pénzügyi térben.

A disszertációban részletesen vizsgált alábbi mennyiségi és minőségi ismérvek, valamint különböző adatbázisok alapján a hazai viszonyokra vonatkoztatva is igazolható a bank-, illetve pénzügyi szektor településhierarchia mentén történő koncentrálódása:

- banki hitelintézetek száma;
- külföldi bankok és egyéb magyarországi képviseletek száma;
- banki hitelintézetek székhelyeinek száma;
- áru/értéktőzsde működik-e a vizsgált városban;
- bankfiókok száma;
- a bankok szervezeti felépítése, különös tekintettel a bankközpontok, illetve adott területen központi funkciót ellátó fiókok elhelyezkedésére és azok fő funkcióinak tartalmára;
- egyéb pénzügyi intézmények (például lízing társaságok, faktoring társaságok, biztosítók, stb.) száma;
- egyéb pénzügyi intézmények (például lízing társaságok, faktoring társaságok, biztosítók, stb.) székhelyválasztása és vidéki egységeinek elhelyezkedése;
- a pénzügyi szektorban foglalkoztatottak száma, aránya és változása az elmúlt időszakban.

A komplex vizsgálatot indokolja, hogy egyetlen mutató vagy jellemző alapján nem írhatók le a pénzügyi központok típusai, hiszen jelentős különbségek vannak a pénzügyi központok különböző típusainak képességeiben. A beazonosított bank-, illetve pénzügyi központokon belül további közös ismérvek alapján csoportok képezhetők, amelynek segítségével felállítható az alábbi kétszintű központ-hierarchia Magyarországon (14. táblázat):

- kiemelkedő bank- és egyben pénzügyi központ;
- regionális bank-, illetve pénzügyi központok.

Nemzetközi kutatások bizonyossága szerint még a nagyobb nyugat-európai nemzetgazdaságoknak is általában csak egy kiemelkedő bank- és egyben pénzügyi központja van. Budapest Magyarország fővárosaként a nemzetgazdaság központja, egyben kiemelkedő teljesítménnyel jellemezhető pénzügyi központja, ezen belül bankközpontja is az országnak. Nemzetgazdaságon belüli domináns, kiemelkedő szerepe számos adattal alátámasztható. A teljesség igénye nélkül például a pénzügyi intézmények valamennyi típusa (beleértve a bankokat, szakosított hitelintézeteket, lakás-takarékpénztárakat, földhitel- és jelzálogbankokat, lízing társaságokat, biztosítókat, külföldi szereplőket, árutőzsde, stb.) csak Budapesten fordul elő, a pénzügyi intézmények székhelyül leggyakrabban Budapestet választják, az elszámolóházak különböző típusai is a fővárosban találhatók csak meg, a bankok hálózati egységei csak budapesti központjukon keresztül kapcsolódhatnak a bankközi elszámolás-forgalom lebonyolítását megvalósító giro-rendszerhez, a fióksűrűség és bankfiók-ellátottság az országos átlagot lényegesen meghaladja, a központokban olyan funkciók (például Treasury, CALL-CENTER, stb.) is megtalálhatóak, amelyek az alacsonyabb, alárendelt szervezeti egységben nem kerülnek kialakításra, a pénzügyi szektorban foglalkoztatottakra az országos átlagnál és a többi ágazatban szokásos mértéknél is jóval magasabb koncentráció jellemző, az itt élő lakosság és a működő vállalkozások nagyobb száma miatt a piac lényegesebb nagyobb, mint az ország más területein, tőkepiac csak itt működik, a nagyvállalatok kedvelt székhelye, még akkor is ha a tényleges működés az ország más területein is folyik, döntések itt születnek, képzett szakembergárda nagy számban rendelkezésre áll, stb. A nemzeti pénzügyi rendszerben elfoglalt kiemelt szerepe abból is adódik, hogy a fontos, ún. *kritikus információk* (például a pénzügyi intézmények stratégiájának megfogalmazása, különböző szervek részére adatszolgáltatást a központ végezhet csak, giro-rendszerhez történő kapcsolódás központon keresztül, tőzsdén való megjelenés központon keresztül, azaz az információáramlás teljes egészében a központon keresztül történhet) itt találhatók meg, illetve innen tartják a különböző intézmények a nemzetközi pénzügyi központokkal a fontos, ún. *kritikus kapcsolatot*. A pénzügyi szektor foglalkoztatottjainak száma meghaladja a 26.000 főt a fővárosban, részesedése pedig az összes pénzügyi foglalkoztatottból tartósan 30 % feletti.⁹⁹

⁹⁹ A magyar gazdaság kis méretéből és világ gazdaságban betöltött gyenge szerepéből adódóan az abszolút számok alacsonyabbak, mint a nagyobb és fejlett piacgazdasággal rendelkező országban, az arányok azonban azzal összhangban vannak.

Az 1990-es évek közepétől szerves fejlődés útján bővülő fiókhálózatnak, a gazdaság stabilizálódásával egyidejűleg végrehajtott bankon belüli decentralizációnak köszönhetően az elsőként létrehozott fiókok közül néhány, megyeszékhelyen, ezen belül megyei jogú városban található egység regionális igazgatóságok központjává „nőtte ki magát”. Szervezeti-irányítási szempontból is hierarchikus (alá-fölérendeltségi) viszony jellemzi az igazgatóság központi fiókjának és az igazgatóság több megyét felölelő területén lévő fiókoknak a kapcsolatát. Mindez azt eredményezte, hogy a vidéki székhellyel alapított bankok hiánya ellenére, egyes nagyvárosok (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs és Szeged) a fióknyitások során megerősítették pozícióikat és a pénzügyi szféra más szerveit (biztosítók, lakás-takarékpénztárak, lízing cégek, pénzügyi tanácsadók) is vonzották. Ezáltal regionális bankközponti szerepkörük kibővült, mélyebb értelmet nyert, regionális pénzügyi központ szerepet kezdtek el betölteni adott térségben. Mindez együtt járt a bankok és biztosítók szervezeti-irányítási struktúrájának átszervezésével, a megyei központok helyett a regionalizálódás folyamatait követő területi igazgatóságok, régiók kialakításával, legalább is a nagyobb fiókhálózattal rendelkező bankok és pénzügyi szervezetek esetében.

A központok hierarchiájában tehát a regionális központok képezik a következő, kiemelkedő központ alatt elhelyezkedő szintet. Ezen központoknak a többi egységhez képest többletfeladatai vannak (például területi adatokra vonatkozóan jelentési kötelezettség központ felé, adatok összegyűjtése, feldolgozása és kiértékelése, stb.). A többletfeladatok meghatározása pedig többletjogosítványokat is feltételez, azaz a regionális központok a decentralizáció fokától függően rendelkeznek némi önállósággal, képesek döntéshozatalra, továbbá az alájuk tartozó egységek felett irányítási, szervezési, felügyeleti feladatokat is ellátnak. A regionális pénzügyi, ezen belül bankközpontoknak a pénzügyi szolgáltatások széles kínálatán keresztül kiépített infrastruktúrája van, beleértve ebbe a magasan képzett szakembergárdát is. Az itt lévő társaságok a helyi viszonyok ismerete miatt ún. *eredeti információkat* (például hálózati egységektől összegyűjtött adatok feldolgozása és kiértékelése, javaslatok kidolgozása a központ felé, stb.) is képesek előállítani. A regionális központokban meglévő magasabb szintű pénzügyi infrastruktúra hatására még inkább felértékelődik az általános infrastruktúra. A pénzügyi szolgáltatásokban foglalkoztatottak száma magasabb, mint más településeken, illetve kevésbé függnék más városoktól a szakértelem tekintetében. Pénzügyi intézmények alapítása már előfordul ezen városokban. Nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező nagyvállalatok megtelepedése is jellemző. A regionális bank-, illetve pénzügyi központok a településszerkezet magasabb fokán álló települések közül kerülnek ki. S az élet számos

területén rendelkeznek központi szerepkörrel (például gazdaságban, társadalomban, foglalkoztatásban, kulturális életben, oktatásban, közigazgatásban). A regionális bank- és egyben pénzügyi központok Magyarországon kutatásaim eredményeként (fontossági sorrend nélkül): Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs és Szeged. A regionális központtal rendelkező megyék pénzügyi foglalkoztatottjainak száma a kiemelkedő központhoz képest nagyságrendekkel kisebb, 1.100-2.000 fő közötti szóródik, részesedésük külön-külön 2-3 % közötti, együttesen 17 % körüli.

Fontos hangsúlyozni, hogy Magyarország méretéből (gazdasági, népesedési, területi szempontból) adódóan kizárólag a főváros tekinthető olyan pénzügyi és bankközpontnak, amely egyben stratégiai földrajzi helynek is minősül a pénzügyi szektorban, hiszen a bankok és biztosítók kizárólag Budapesten hozzák meg stratégiai döntéseik teljes körét, kizárólag itt található tőzsde, és az egyéb pénzügyi vállalkozások székhelyei is itt fordulnak elő a legnagyobb gyakorisággal. Hazánkkal ellentétben London mellett a brit regionális pénzügyi központok¹⁰⁰ is stratégiai földrajzi helynek minősülnek a pénzügyi szektorban. S ez egyben minőségi különbséget is jelent a magyar és brit regionális pénzügyi központoknál.

¹⁰⁰ A téma részletesebb kifejtésére az I. fejezetben kerül sor.

14. táblázat

A magyar bank-, illetve pénzügyi központok hierarchiája

Megnevezés	Jellemzők	Kapcsolat a nemzeti pénzügyi rendszerrel	Központ
Kiemelkedő pénzügyi, ezen belül bankközpont	<ul style="list-style-type: none"> a hitelintézetek alapítása szinte kizárólagosan itt történik külföldi bankok, nemzetközi szervezetek kizárólag itt vannak jelen tényleges döntési hatáskörök, stratégia alkotási kompetencia van ezen a szinten az országos hálózattal rendelkező intézmények esetében árutőzsde és értéktőzsde kizárólag itt található foglalkoztatásban, GDP-termelésben, működő vállalkozások számában, stb. megmutatkozó, országos átlagnál kedvezőbb mutatók az élet számos területén (például gazdaság, kultúra, közigazgatás, államszervezés, irányítási, oktatás, stb.) megmutatkozó központi szerepkör kiemelkedő külföldi tőkevonzó-képessége van adatfeldolgozó központok megjelenése (CALL-CENTER, TELEBANKING) igen fejlett pénzügyi infrastruktúra jelentősebb nemzetközi pénz- és tőkepiaci szerepe van 	<ul style="list-style-type: none"> a fontos, ún. kritikus információk itt találhatók meg hálózaton belüli információáramlás kizárólag a központon keresztül történik az alárendelt egységek felé adott szervezeten kívülre az információszolgáltatás szintén kizárólag a központon keresztül történhet nemzetközi pénzügyi központokkal való fontos, ún. kritikus információk is itt állnak rendelkezésre bizonyos feladatok delegálásra kerülhetnek alsóbb szervezeti egységek szintjére 	Budapest
Regionális bank- és egyben pénzügyi központok	<ul style="list-style-type: none"> egyéb pénzügyi társaságokat (például lízing társaságok, faktortársaságok, pénzügyi vállalkozások, befektetési társaságok, stb.), illetve helyi aktivitású intézményeket kis számban már alapítanak itt döntési hatáskörrel rendelkeznek adott működési területre és feladatkörre vonatkozóan foglalkoztatásban, GDP-termelésben, működő vállalkozások számában, stb. megmutatkozó, régiós átlagnál kedvezőbb mutatók, az élet számos területén (például gazdaság, kultúra, oktatás, közigazgatás, államszervezés, külföldi tőkevonzó-képesség, irányítási, stb.) megmutatkozó regionális központi szerepkör nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező nagyvállalatok megtelepedése jellemző a pénzügyi intézmények jelenlévő egységei hatására felértékelődő pénzügyi infrastruktúra jellemző helyi pénzügyi szektorba vetett bizalmat növeli 	<ul style="list-style-type: none"> alárendelt viszonyban van a felette lévő szervezeti szinttel a ledelegált hatáskörökből adódóan ezen központoknak nagyobb az önállósága, cselekvési-döntési képessége információáramlás a központ felé történik, helyi szervek felé az adatszolgáltatás korlátozott ún. eredeti információk előállítására és használatára képesek a helyi viszonyok jobb ismeretéből adódóan szakmai apparátus terén kicsi a függőség más központoktól, a régióhoz tartozó hálózati egységek számára a régióközpont látja el a központi szerepkört 	Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged

Forrás: a szerző szerkesztése.

2. A vidéki bank-, illetve pénzügyi központok szerepének növekedése és előnyei

A nemzetközi tapasztalatokkal összhangban megállapítható, hogy a magyar regionális bankközpontok kialakulásának okai a következőkben foglalhatók össze:

- A rendszerváltást követően a pénzügyi szektor mind erőteljesebb bekapcsolódása a fokozatosan stabilizálódó gazdaság vérkeringésébe elengedhetetlenül szükséges volt a gazdaság modernizációjához. A pénzügyi szektor, ezen belül kiemelten a bankszektor szereplőinek az ország különböző térségeiben való megjelenésre, fióknyitásra vonatkozó döntése tükrözi az új piacok megszerzésének, a piaci részesedés növelésének szándékát is.
- A kibontakozó gazdasági növekedésben való banki részvételhez, illetve a gazdasági növekedés banki támogatásához szükség volt az információs aszimmetria csökkentésére, ami abból adódott, hogy a bankközpontok nem rendelkeztek megfelelő helyi információkkal adott ügyfélkörre, helyi piaci kilátásokra, stb. vonatkozóan. Mindez decentralizációhoz vezetett.
- Különösen az 1990-es évek közepétől beszélhetünk a fiókhálózat szerves fejlődéséről, és ezzel egyidejűleg a decentralizáció megvalósulásáról bizonyos tevékenységek (különösen a hitelezés) vonatkozásában. Ekkortól ugyanis a kiterjedtebb fiókhálózattal rendelkező bankok hierarchikus szervezeti struktúrájából kiemelkedtek elsősorban a megyei jogú városok azáltal, hogy a számukra delegált plusz feladatok mellé nagyobb döntési hatáskört is kaptak.
- A pénzügyi szolgáltatások iránti helyi-lokális kereslet növekedése a rendszerváltást követő piacgazdaságra való áttéréssel, az állami szerepvállalás radikális csökkenésével, a gomba módra szaporodó gazdasági szervezetekkel, az egyre szélesedő vállalkozói és a lakossági piac igényeivel, a külföldi tőke és tulajdon megjelenésével, a nemzetközi munkamegosztásba való fokozottabb bekapcsolódással, a szolgáltatási szektor gazdaságon belüli súlyának növekedésével, stb. hozható összefüggésbe.
- A lakossági hitelezés elmúlt időszakban tapasztalt fellendülése.

A vidéki pénzügyi központok kialakulása és megléte több okból is fontos egy-egy térség számára.

A bankfiókok, egyéb pénzügyi intézmények elhelyezkedése ugyanis nemcsak a gazdaság egészének fejlődésében játszik fontos szerepet, hanem a helyi és regionális gazdaságok fejlődésében is, továbbá az innovációkban és a termelő és szolgáltató szektor szereplőinek megjelenésében is. A bankhálózat elemei a szolgáltatásszervezési rendszer kínálati pontjaiként kapcsolódnak be a területi szervezésbe, éppen ezért a bank- és pénzközpontok jelenléte és száma a regionális gazdasági fejlettség fontos mutatója. Éppen ezért a regionális bank- és pénzközpontok helyi gazdaságban betöltött jelentőségének méréséhez szükséges lenne a jövőben egy területi információs rendszer bevezetése a bank- és a tágabban értelmezett pénzügyi szektorban működő vállalkozások számára – lehetőleg jogszabályi szinten, hogy ne bújhassanak ki adatszolgáltatási kötelezettségük alól banktitokra, üzleti titokra hivatkozva. A feladat ellátásához szükséges szakmai tudás és apparátus ma is rendelkezésre áll például az MNB-nél, paradox módon azonban a regionális, térségi folyamatok figyelemmel kíséréséhez és elemzéséhez szükséges információk jelenleg minimálisan állnak rendelkezésre az 1987. előtti egyszintű bankstruktúrától eltérően.

A vidéki pénzügyi tevékenység a helyi gazdaságra multiplikatív módon, közvetlenül és közvetetten is hatást gyakorol. Közvetlenül a pénzügyi szolgáltató társaságok fellendítik az egyéb szolgáltatások iránti keresletet, ösztönzik a helyi irodaépítést és növelik a helyi vásárlóerőt. Bizonyos funkciók, üzletági központok koncentrációja képzetesebb munkaerőt igényel. Ennek megszerzése magas munkabérekkel lehetséges, így a pénzügyi szférában a többi ágazathoz képest általában magasabbak a bérek. A magasabb bér új kiegészítő szolgáltatások iránti keresletet, illetve indirekt módon a helyi vásárlóerő növekedését vonja maga után. A közvetett hatás úgy jelentkezik, hogy a pénzügyi-, illetve fejlett üzleti szolgáltatást nyújtó társaságok ösztönzőleg hatnak más szolgáltatások iránti keresletre is. Például a bankok – székházait és néhány nagyobb fiókot kivéve – egyre inkább bérelt fiókokban végzik tevékenységüket. Különösen igaz ez a vidéki fiókhálózat esetében. Mindez az irodaházak iránti keresletre is ösztönzőleg hat. A bankok jelenléte segíthet abban, hogy egy adott régióba vonzza a külföldi tőkét.

A fejlett gazdaságokban – s különösen a városokban – a fejlődés motorjává a szolgáltató szektor vált. Ez a társadalom és gazdaság telephelyválasztásának kötöttségeit oldja, hiszen a terciér szektor „majdnem mindenhová” települhet. Ilyen változások közepette olyan tényezők szerepe értékelődik fel, mint a „magasan képzett munkaerő” igénye, színvonalas lakókörnyezet, a „tudásbázis” igénybevételeinek lehetőségei, a városok

pozíciói a különböző hálózatokban, a városok vezetésének képzettsége vagy akár a szellemi időtöltés, a szórakozás helyi lehetőségei, a városmarketing eredményessége, stb.

A regionális központok hozzájárulnak az információs aszimmetria csökkenéséhez azáltal, hogy a vidéki központok a helyi, regionális gazdasági szereplőkhöz közelebb helyezkednek el. Így a központok a vállalati finanszírozásról hozott döntéseiknél megfelelő információkkal és helyismerettel rendelkeznek, ami csökkenti a finanszírozás kockázatát. A bank- és egyben pénzügyi központ üzleti érdekeinek előtérbe kerülésével azonban a közvetlenebb kapcsolat növeli a „rossz” hitelek kihelyezésének kockázatát. Éppen ezért a bankokon, de más pénzügyi intézményeken (például biztosítók) belül is előtérbe került a fejlett kockázatkezelési eszközök használata, kockázatkezelési szakemberek alkalmazása. Mindez magasan képzett szakembergárda kialakulásához vezet, akik speciális tudásukból adódóan magasabb bérezésben részesülnek. Ez a helyi vásárlóerőre és így a helyi, regionális gazdaság egészére ösztönzőleg hat. Hatásuk tehát tovagyűrűző.

A vidéki pénzügyi központok megjelenése egyben a helyi pénzügyi szektorba vetett bizalmat is jelképezi a gazdasági szereplők számára.

A gazdasági növekedés és a pénzügyi közvetítés mélysége szoros és közvetlen kapcsolatban áll egymással. Az információs aszimmetria és tranzakciós költségek csökkentéséhez a pénzügyi közvetítő rendszer alapvetően a megtakarítások mobilizálásán, a kockázatok diverzifikálásán, a megtakarítások új projektek felé való csatornázásán, illetve a megfinanszírozott projektek megfigyelésén keresztül tud hozzájárulni. Így a közvetítők léte növeli a gazdaság hatékonyságát, elősegíti a gazdasági növekedést.

S végezetül szükséges megemlíteni, hogy a nagymértékben centralizált pénz- és tőkepiacok megléte – az alább felsorolt tényezők miatt – jelentősen akadályozhatja, lassíthatja a regionális fejlődést:

- Előfordulhat, hogy a bankközpont a periférikus régióknak csak tartalékai arányában nyújt hitelt, ugyanakkor a forráselszívó hatás következtében többletforráshoz juthat a központ, így a fiókhálózaton keresztül tovább erősödik pozíciója. Mindez a perifériák pénzpiaci diszkriminációját erősíti, a régiók gazdasági fejlődésének lelassulását, és végső soron a régiók területi polarizációját eredményezi.
- A fővárosközpontú bankok országosan ugyanazokat a szolgáltatásokat, kondíciókat kínálják, helyi piackutatást és propagandát nem folytatnak, ugyanakkor a régiók gazdasági teljesítőképessége, adottsága és fejlettségi szintje közötti differenciák az egyes régiókra szabott pénzügyi szolgáltatásoknak megfelelő kondíciókat igényelnének.

- A fiókok centralizált szervezeti-működési struktúrája miatt a vidéki fiókok helyi döntési hatásköre szűk, információjuk esetenként korlátozott. A fiókok gyenge döntéshozói autonómiája a lokális szintű hitelnyújtást korlátozza, ugyanis a helyi hitelnyújtás elbírálása kapcsán a központ kockázatmegítélő képessége általában rosszabb, mivel nem rendelkezik helyi információkkal. Mindezek ellenére a lokális szintet érintő stratégiai, fejlesztési döntések a fővárosi bankközpontokban dőlnek el.
- A centralizált bankhálózatokon belül igen gyakran információs aszimmetria alakul ki: a központ nem rendelkezik helyi információkkal, nő az ellenőrizhetőség távolsága, ami hosszabb távon térbeli racionalizálást követel, másrészt a nagybankok a fiókhálózat távolabbi pontjainál felmerülő nagyobb tranzakciós, információs és monitoring költséggel csak drágább hitelt tudnak nyújtani a vidéki kis- és középvállalkozásoknak. Mindez tovább rontja a vidék, a régiók hitel hozzáférhetőségi lehetőségét.

3. Új eredmények

A disszertációban bemutatottak alapján – nemcsak nemzetközi, hanem hazai viszonyokra vonatkoztatott kutatás alapján is – a pénzügyi szereplőknél, bankoknál egyre inkább pénzügyi szolgáltatásaik és intézményeik nagyfokú koncentrációja és agglomerálódása figyelhető meg. Tehát a globalizáció, a koncentráció, a dereguláció és az új technológia ugyanúgy koncentrálna az üzleti-pénzügyi szolgáltatásokat, a szakértelmet a meglévő központokba (ahonnan már földrajzi távolságra tekintet nélkül könnyen elérhetők az ügyfelek), mint más ágazatok.

Nincs ez másként Magyarországon sem, hiszen bizonyos alapvető pénzügyi funkciók és intézményi formák (például bankok, biztosítók) földrajzilag sűrűbb eloszlásban vannak jelen a gazdasági térben. Az átmenet időszakának lezárulásával az így kialakult pénzügyi tér nemzetközi kutatási eredményeket is felhasználva jól vizsgálható. Disszertációm új eredményei a következőképpen foglalhatók össze:

- A gazdaságban kiemelt szereppel rendelkező pénzügyi szféra és a szűkebb elemzés tárgyát képező bankszektor túljutott a piacgazdaságra való átmenetet szükségképpen kísérő sokszorozaton. A mainstream pénzügytantól eltérően az átmenet időszakára vonatkozóan az átalakuló működési környezethez történő alkalmazkodás térbeli aspektusait vizsgáltam a pénzügyi szolgáltatások nyújtására jogosult intézményekre, különösen a bankokra koncentrálna. A disszertáció multidiszciplináris jellegű,

hozzájárult az átmenet folyamatainak szélesebb körű megértéséhez, gyarapítja a hazai területi kutatásokat.

- A disszertációban részletesen vizsgált mennyiségi és minőségi ismérvek alapján megismerhetővé váltak a jelenlegi magyar bankrendszer térszerkezeti sajátosságai, és ezen keresztül jeleztem a térszerkezeti változások várható irányát is.
- A hazai viszonyokra vonatkoztatva igazoltam a pénzügyi, ezen belül bankrendszer településhierarchia mentén történő és adott földrajzi helyre történő koncentrációját. Így igazoltam azon kutatási hipotézisemet, amely szerint a koncentráció a magyar bankszektorban is domináns térszervező erőnek tekinthető.
A bankok és egyéb pénzügyi intézmények belső szervezeteinek decentralizációja ugyanis a települések, térségek közötti egyenlőtlenséget a településhierarchia alacsonyabb szintjén történő koncentrációval újratermeli.
- Az interjúk során összegyűjtött információk és adatbázisok felhasználásával, saját számításokkal alátámasztottan azonosítottam a lehetséges magyar bank-, illetve pénzügyi központokat, ezzel egyidejűleg azokat hierarchiába rendeztem és meghatároztam a központ-típusok közös jellemzőit (14. táblázat). Továbbá ezen adatbázisokra támaszkodva a területi egyenlőtlenségek feltárásához új szempontokat és módszereket mutattam be, és ezen keresztül igazoltam a bankok teljesítményében meglévő területi különbségeket, amely oka és okozati is a regionális gazdasági egyenlőtlenségeknek.
- Megfogalmaztam a vidéki bank- és egyben pénzügyi központok kialakulásának lehetséges okait és megjelenéseinek előnyeit.
- A regionális bank- egyben pénzügyi központok helyi gazdaságban betöltött jelentőségének méréséhez a bemutatott területi adatokon, illetve adatbázisokon keresztül új, az egyenlőtlenségek mérésére szolgáló indikátorokat vettem fel.

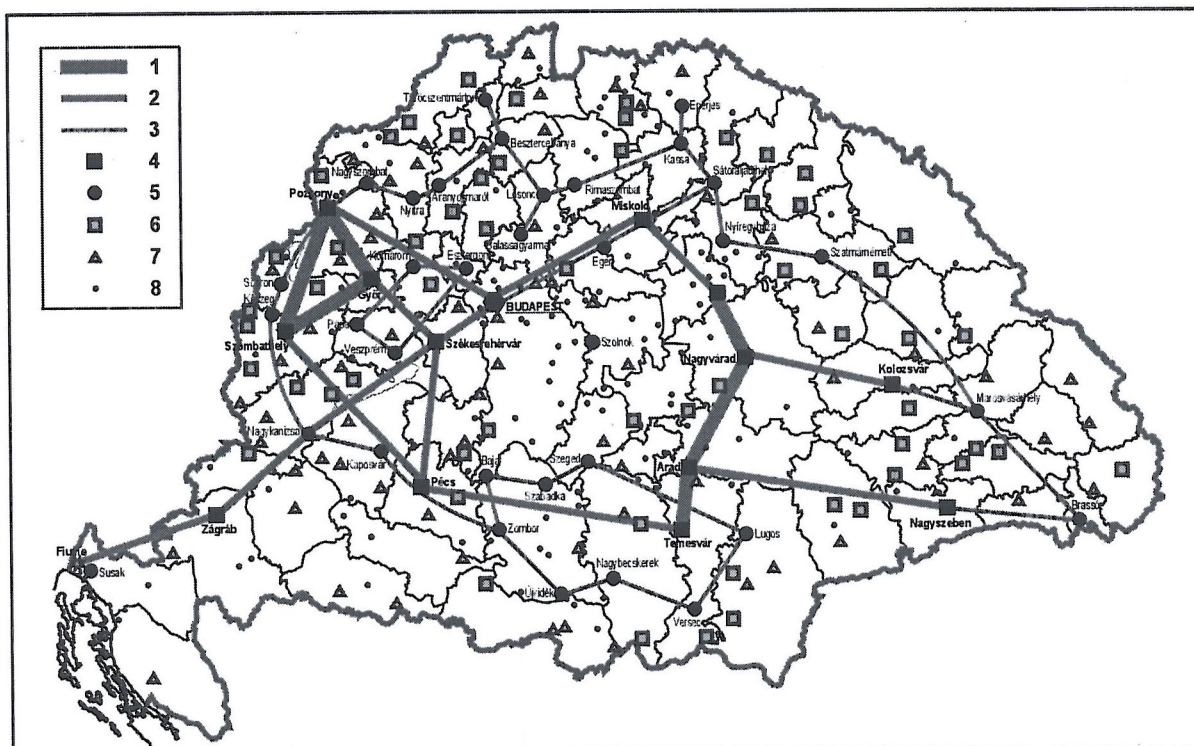
Összességében tehát Magyarország példáján keresztül igazoltam, hogy a helyi és regionális alapítású bankok hiányával jellemezhető, kétszintű, univerzálisnak tekinthető, centralizált és fővárosközpontú bankrendszeren belül is lehetséges a bankok és egyéb pénzügyi intézmények szervezeti decentralizációját végrehajtani úgy, hogy az a nemzeti bank- és egyben pénzügyi központ (Budapest) szerepét nem kérdőjelezi meg, de a hálózat hatékonyabb működtetéséhez hozzájárulhat. S ez különösen fontos egy olyan időszakban, amikor a tercier (és kvaterner) szférán belül elsősorban az üzleti-pénzügyi szolgáltatások

váltak a fejlődés kulcsterületeivé, mutatói pedig az általános területi fejlettség szintjére jellemző karaktert öltenek. A tercier szférához tartozó intézmények koncentrálódása, differenciálódása a piacgazdaság igényelte munkamegosztás terméke, mint a regionális fejlesztés egyik fő intervenciós pontja akcelerátor szerepet játszik a területi növekedést élénkítő gazdasági folyamatokban. A fejlett üzleti-pénzügyi szolgáltatások – mint a tercier szektor fontos elemeinek – megléte az egyes térségek, régiók gazdasági fejlődésének, versenyképességének olyan meghatározó elemévé lépett elő, amely hosszabb távon jelentős mértékben befolyásolhatja a területi differenciák kialakulását.

MELLÉKLETEK

1. melléklet

A Magyar Királyság városhálózatának tagjai a pénzintézeti szerepkör alapján, 1910

Jelmagyarázat: 1 – Innovációs övezetek; 2 – A regionális pénzintézeti központok „belső gyűrűje”; 3 – A II. rendű pénzintézeti központok „gyűrűje”; 4 – Regionális pénzintézeti központok; 5 – II. rendű pénzintézeti központok (innovációs gócyok); 6 – III. rendű pénzintézeti központok (innovációs sejtek); 7 – IV. rendű pénzintézeti központok (innovációs kezdemények); 8 – Pénzintézeti központi szerepkörrel nem rendelkező városok.

Forrás: Gál (2001b) alapján.

2. melléklet

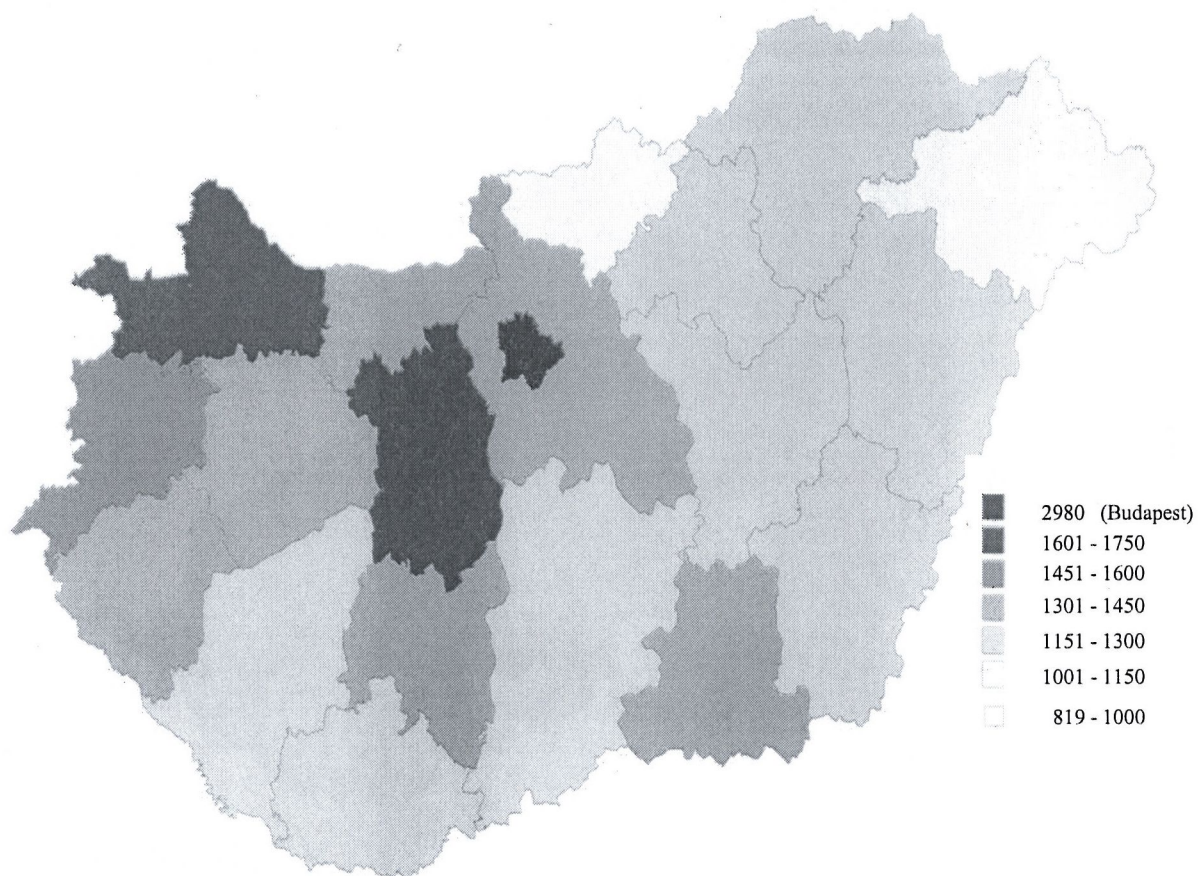
A magyar bankok, 2004. eleje

	Hitelintézetek
1	Általános Értékforgalmi Bank Rt.
2	Bank of China Hitelintézet Rt.
3	BNP Paribas Hungária Bank Rt.
4	Budapest Bank Rt.
5	CIB Közép-Európai Nemzetközi Bank Rt.
6	Citibank Rt.
7	Commerzbank (Budapest) Rt.
8	Credigen Bank Rt.
9	Credit Lyonnais Bank Magyarország Rt.
10	Deutsche Bank Rt.
11	Dresdner Bank (Hungaria) Rt.
12	ERSTE Bank Rt.
13	Hanwha Bank Rt.
14	HVB Bank Hungary Rt.
15	IC Bank Rt.
16	ING Bank Rt.
17	Inter-Európa Bank Rt.
18	KDB Bank Rt.
19	Kereskedelmi és Hitelbank Rt.
20	Konzumbank Rt.
21	Magyar Külkereskedelmi Bank Rt.
22	Magyarországi Volksbank Rt.
23	Országos Takarékpénztár és Kereskedelmi Bank Rt.
24	Postabank Rt.
25	Raiffeisen Bank Rt.
26	SOPRON BANK Rt.
27	Takarékbank Rt.
28	Westdeutsche Landesbank (Hungaria) Rt.

Forrás: Magyar Pénzügyi és Tőzsdei almanach éves kiadásai alapján a szerző szerkesztése.

3. melléklet

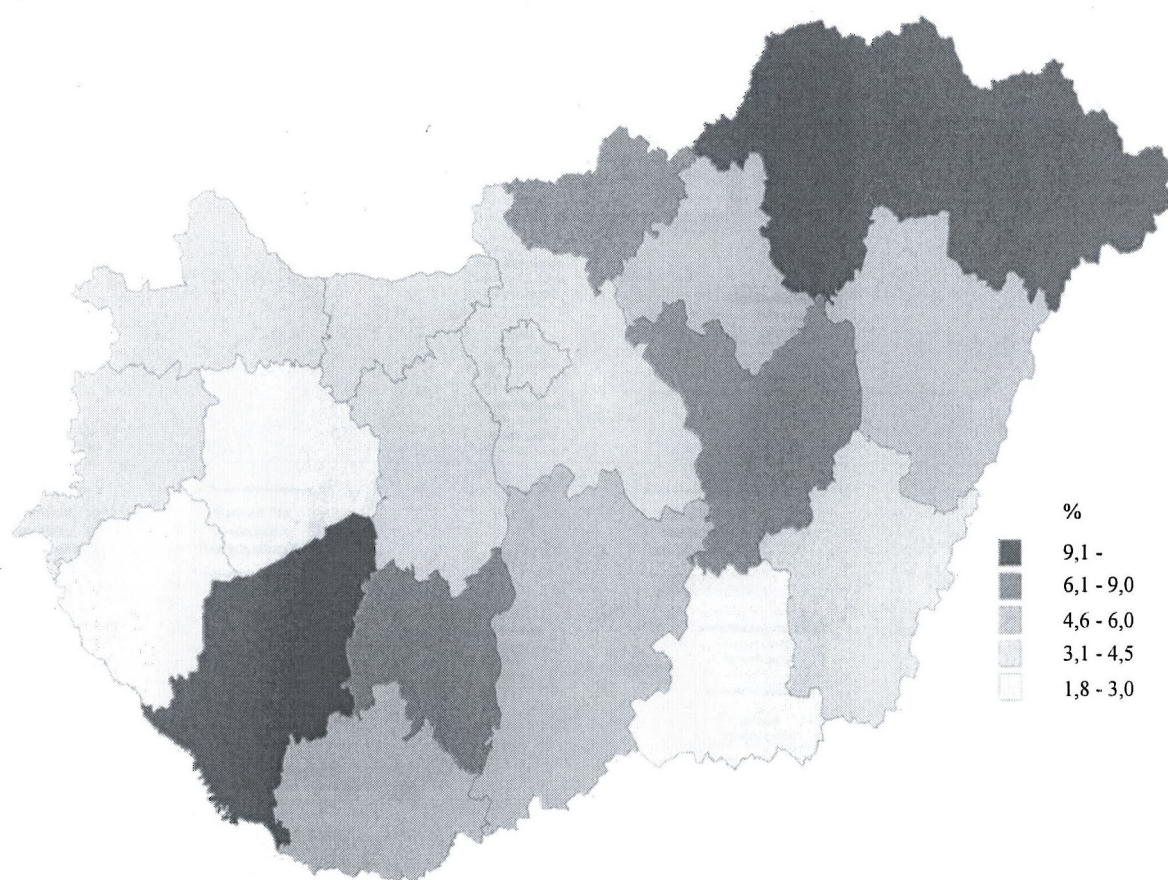
Egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) területi egységenként, folyó áron, ezer Ft, 2001

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, 2002

4. melléklet

Munkanélküliségi ráta, %, 2001

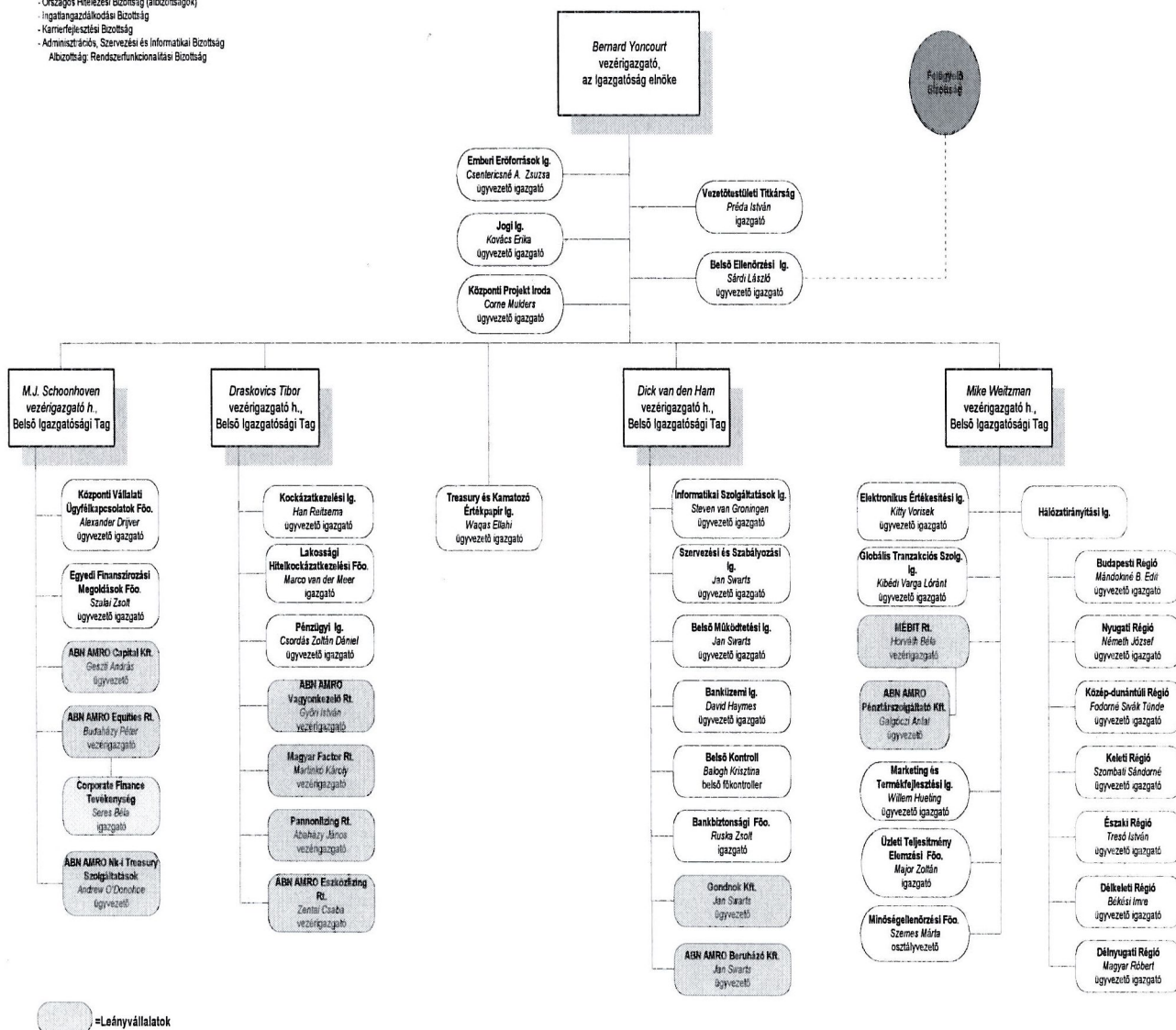
Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, 2002

5. melléklet

ABN-Amro Bank Rt. szervezeti ábrája, 2000. február

Állandó bizottságok:

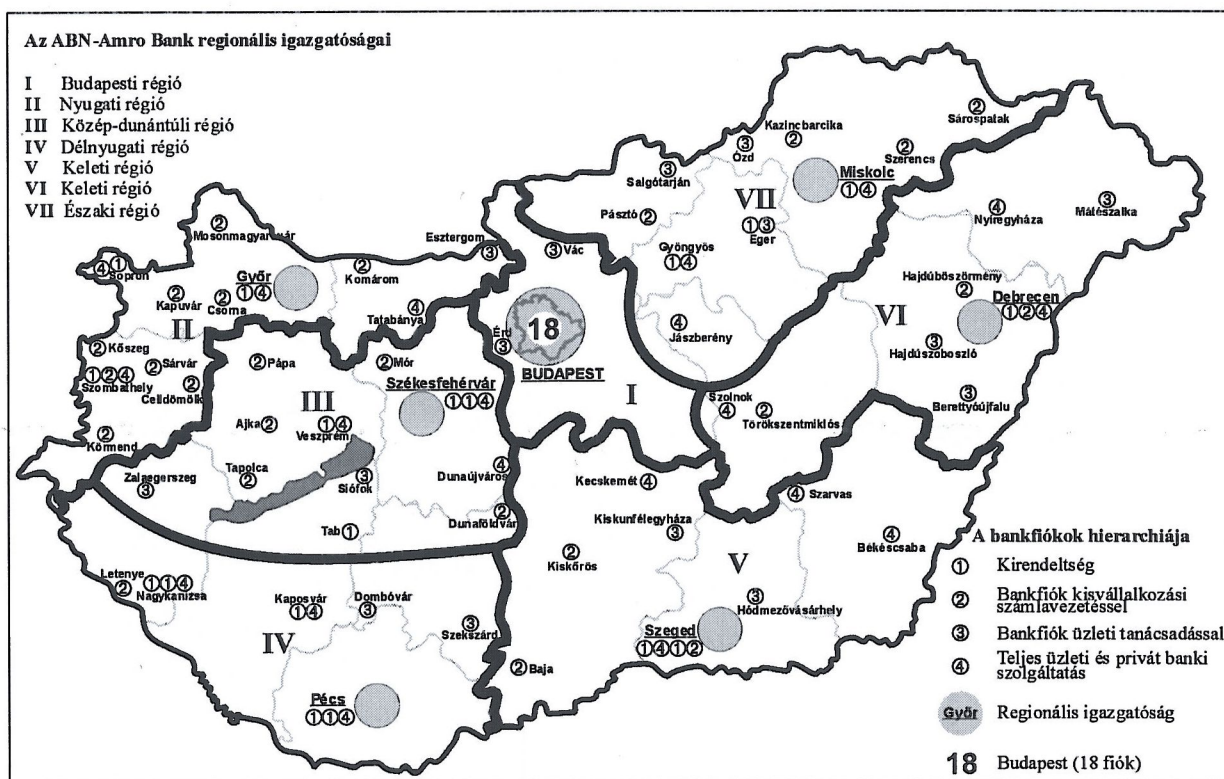
- Belső igazgatóság
- Vezetői Bizottság
- Kiadvíteli Vezetői Bizottság
- Eszköz-Forrás Gazdálkodási Bizottság
- Belső Ellenőrzési Bizottság
- Országos Hitelezési Bizottság (albizottságok)
- Igazgatóságok Bizottság
- Karrierfejlesztési Bizottság
- Adminisztráció, Szervezési és Informatikai Bizottság
- Albizottság: Rendszerfunkcionális Bizottság

Forrás: ABN-Amro Bank Rt.

6. melléklet

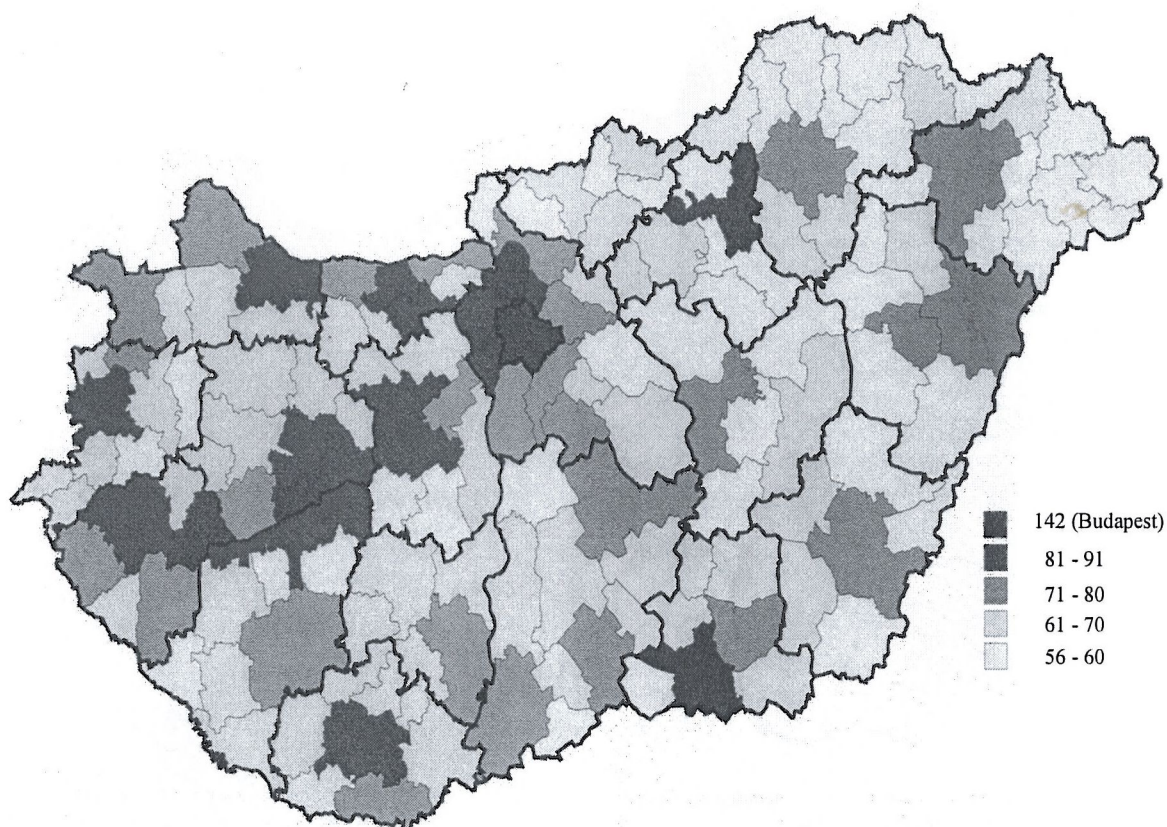
ABN-Amro Bank Rt. régióbeosztása, 2000. február

Forrás: ABN-Amro Bank Rt. (Gál, 2003a)

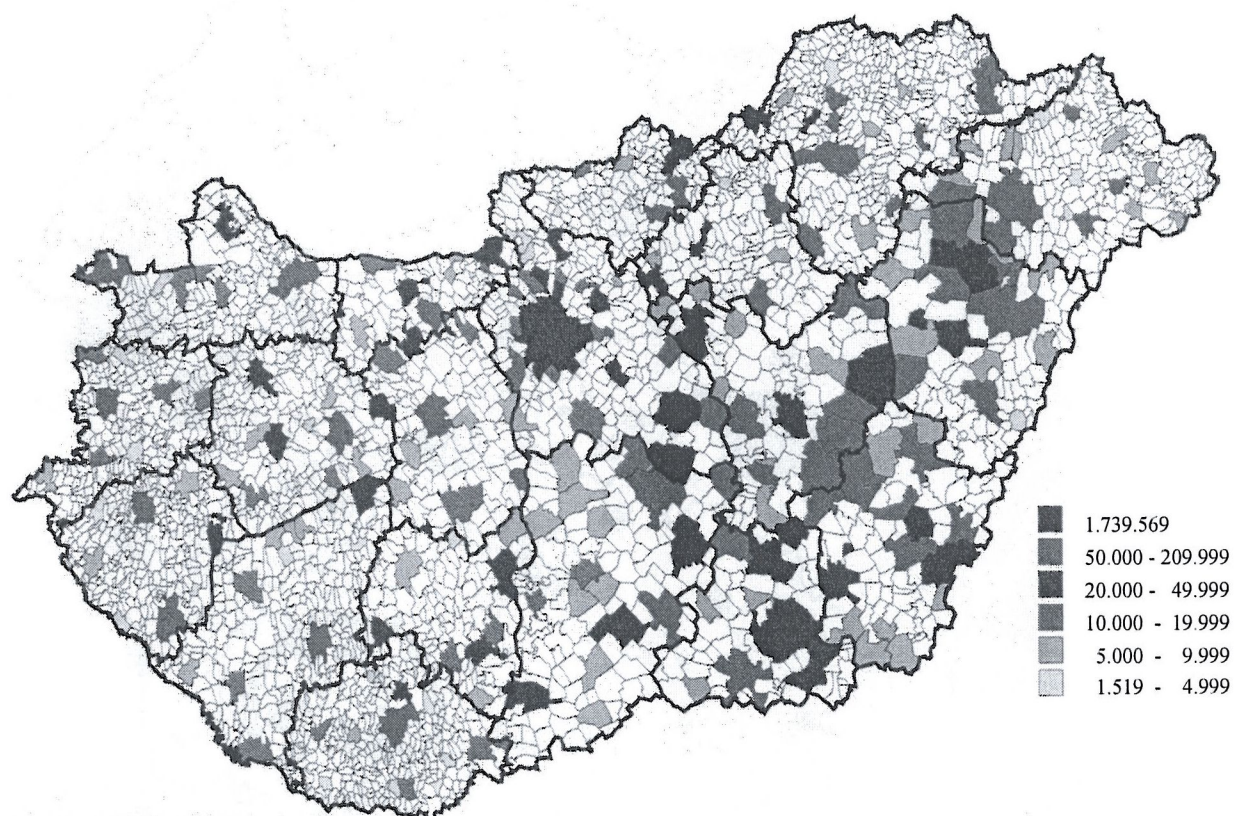
7. melléklet

1.000 lakosra jutó működő vállalkozások száma, 2002

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, 2002

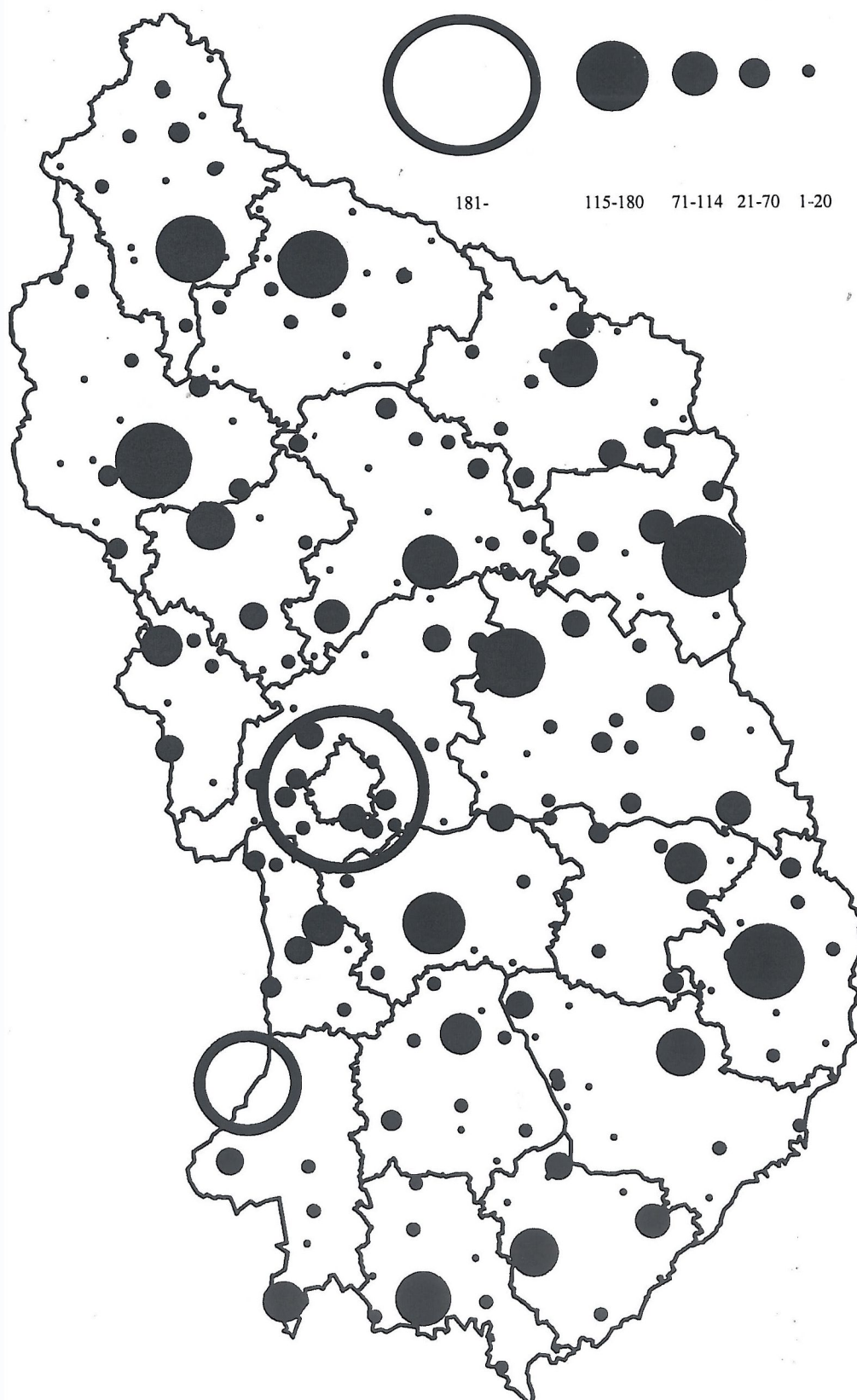
8. melléklet

Városok népességnagyság szerint, 2002

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, 2002

9. melléklet

700 MFt-nál nagyobb árbevételű közép- és nagyvállalatok száma, db, 2002

Forrás: Hoppenstedt-Bonnier adatbázis alapján a szerző szerkesztése.

10. melléklet

TOP 10 integrált takarékszövetkezet a mérlegfőösszeg alapján, 2002

Takarékszövetkezetek	Mérlegfőösszeg Mrd Ft	Piaci részesedés %	Megye
Szigetvári Takarékszövetkezet	25,4	4%	Baranya
Orgovány és Vidéke Takarékszövetkezet	18,0	3%	Bács-Kiskun
Halászi Takarékszövetkezet	14,8	2%	Győr-Moson-Sopron
Nagyvázsonyi Kinizsi Takarékszövetkezet	14,3	2%	Veszprém
Monor és Vidéke Takarékszövetkezet	12,8	2%	Pest
Mohács és Vidéke Takarékszövetkezet	12,8	2%	Baranya
Völgység-Hegyhát Takarékszövetkezet	11,3	2%	Tolna
Polgári Takarékszövetkezet	10,1	2%	Hajd-Bihar
Endrőd és Vidéke Takarékszövetkezet	10,0	2%	Békés
Dunaföldvár és Vidéke Takarékszövetkezet	8,9	1%	Tolna
Első tíz összesen	138,3	21%	-
Integráció összesen	652,6	100%	-
<i>átlagos mérlegfőösszeg</i>	<i>3,9</i>	-	-
Első tízből	58,4	9%	Dél-dunántúli régió

Forrás: Magyar Pénzügyi és Tőzsdei almanach éves kiadásai alapján a szerző szerkesztése.

IRODALOMJEGYZÉK

- ABN-Amro Bank Rt. szervezeti felépítése, 2000. február.
- ABN-Amro Bank Rt. régióbeosztása, 2000. február.
- Allen, J. 1992: Services and the UK space economy: regionalization and economic dislocation. – *Transactions, Institute of British Geographers*. 3. pp. 292–305.
- Allen, F. – Gale, D. 2000: *Comparing Financial Systems*. Cambridge, MIT Cambridge.
- Allen, F. – Santomero, A. M. 1998: The theory of financial intermediation. – *Journal of banking and finance*. 21. pp. 12–60.
- Amin, A. – Thrift, N. 1992: Neo-Marshallian Nodes in Global Networks. – *International Journal of Urban and Regional Research*. 16. pp. 571–587.
- Amin, A. – Thrift, N. (eds.) 1994: *Globalisation, Institutions and Regional Development in Europe*. Oxford, Oxford University Press.
- Amin, A. – Thrift, N. (eds.) 1995: *Globalisation, institutional „thicknes” and the local economy*. – In Healey, P. – Cameron, S. et al. (eds.). pp. 91–108.
- Árvai Zs. 2002: A vállalatfinanszírozás fejlődési irányai. – In Antalffy K. (szerk.): *Tanulmányok a bankszektor tevékenységének prociklikusságáról*. Budapest, MNB Bankfőosztály. pp. 91–111.
- Balassa Á. 1996a: A magyar bankrendszer konszolidációja és jelenlegi helyzete. I. rész – *Külgazdaság*. 4. pp. 4–29.
- Balassa Á. 1996b: A magyar bankrendszer konszolidációja és jelenlegi helyzete. II. rész – *Külgazdaság*. 5. pp. 20–42.
- Bankoktól és takarékszövetkezetektől kapott adatbázisok.
- Berneker Á. 2001: A stratégiai földrajzi hely fogalma a transznacionális vállalatok nemzetközi üzletpolitikájában. *Tér és Társadalom*. 3–4. pp. 1–9.
- Botos J. 1994: *A magyarországi pénzintézetek együttműködésének formái és keretei*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Botos K. 1996: *Elvesz(t)ett illúziók*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Cseresznyák I. – Kismarty L. – Járai Zs. 1988: *Bankrendszerünk változásai. A kétszintű bankrendszer kialakítása*. Budapest, Saldo.
- Daly, M. T. 1984: The Revolution in international capital markets: urban growth and Australian cities. – *Environment and Planning*. 16. pp. 1003–1020.

- Dow, S. 1987: Money and regional development. – *Studies in Political Economy*. 23. pp. 732–794.
- Fehér Könyv 13. fejezet, pp. 281.
- Fidrich R. 2002: *Globalizáció és környezet*. Budapest, Magyar Természetvédők Szövetsége.
- Fogarasz I. 1988: *Banküzemtan*. Budapest, Saldo.
- Gál P. 1998a: A bankrendszer átrendeződése és az euro. – *Közgazdasági Szemle*. 12. pp. 1113.
- Gál Z. 1997: *A magyarországi városhálózat pénzügyi funkciói a századfordulón*. Pécs, Kandidátusi értekezés.
- Gál Z. 1998b: A pénzügyi szektor területfejlesztési kérdései Magyarországon. – *Tér és Társadalom*. 4. pp. 43–68.
- Gál Z. 2000a: A regionális tudomány új irányzata: a pénzügyi földrajz. – *Tér és Társadalom*. 2–3. pp. 9–21.
- Gál Z. 2000b: A regionalizmus kihívásai: a magyarországi bankrendszer fejlődése és területi struktúrája. – In Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 374–396.
- Gál Z. 2001a: A regionalizmus kihívásai: a pénzügyi szektor területi kutatása Magyarországon. – In Petrétai J. (szerk.): *Emlékkönyv Bihari Ottó egyetemi tanár születésének 80. évfordulójára*. Pécs, MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézete. pp. 147–162.
- Gál Z. 2001b: A pénzügyi innováció térszerkezeti folyamatai: Magyarország bankföldrajzi vizsgálata a „két századfordulón”. – In Ilyés Z. – Kemény Rt. (szerk.): *A táj megértése felé. Tanulmányok a 75 éves Pinczés Zoltán professzor tiszteletére*. Debrecen-Eger, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Eszterházy Károly Főiskola Földrajz Tanszék. pp. 157–183.
- Gál Zoltán 2003a: Challenges of The EMU: Expanding European Integration of The Hungarian Banking System In The Light Of The Accession. – In Bibby, L. – Larsen, S. – Hardy, F. (eds.): *RSA Annual Conference: Reinventing regions in the Global Economy*, Pisa. Seaford, Regional Studies Association. pp. 65–78.

- Gál Zoltán 2003b: A vidék bankjai: a takarékszövetkezetek szerepvállalása és fejlesztési feladatai. – In Kovács T. (szerk.): *A vidéki Magyarország az EU csatlakozás előtt. VI. Falukonferencia*. Pécs, MTA RKK-Magyar Regionális Tudományi Társaság. pp. 166-174.
- Gazdag L. 2001: A Keynes-galaxistól a Friedman-galaxisig. – *Gazdaság és Társadalom*. 1-4. pp. 69-81.
- Gazdag L. 2002: A „hiányzó egyenlet” probléma. – *Pénzügyi Szemle*. 10. pp. 960-981.
- Gertler, M. 1984: Regional capital theory. – *Progress in Human Geography*. 8. pp. 50–81.
- Haughton, G. – Williams, C. C. (eds.) 1996: *Corporate City? Partnership, participation and partition in urban development in Leeds*. Aldershot, Avebury.
- Helyi bankvezetőkkel készített interjúk anyagai.
- Horváth Gy. 1998: *Európai regionális politika*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó. pp. 76.
- Illés I. 1994: The banking system and regional development in Hungary. – *European Challenges and Hungarian Responses in regional policy*. Pécs, CRS, HAS. pp. 167-172.
- Illés I. – Vály Gy. 1992: A Magyar Nemzeti Bank területi hálózata. – In Csefkó F. (szerk.): *A Magyar Nemzeti Bank területi hálózata*. Budapest, MNB Információs Főosztály. pp. 7-92.
- Illés I. – Udvarcz G. 1993: *A vidéki pénzügyi hálózat fejlesztési lehetőségei*. Pécs, MTA RKK-Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
- Jaksity Gy. 2003: *A pénz természete*. Budapest, Alinea Kiadó.
- Kindleberger, C. P. 1974: The formation of financial centres: a study in comparative economic history. – *Princeton Studies in International Finance*. 36. Princeton, University of Princeton.
- Király J. 2001: *Tanulmány a takarékszövetkezeti integráció részére*. Kézirat.
- Király J. – Pozsonyi G. 1998: Bankszabályozás és intézményrendszer Magyarországon. – In Csontos L. (szerk.): *Bank- és pénzügyek, pénzügyi piacok*. Budapest, Osiris Kiadó. pp. 972-982.
- Kiss Györgytől kapott, integrált takarékszövetkezetekre vonatkozó adatbázis
- Kiss Gy. K. 2000: *A takarékszövetkezetek és a magyar hitelintézeti rendszer*. PhD kézirat.
- Kohn, M. 2004: *Bank- és pénzügyek. Pénzügyi piacok*. Budapest, Osiris Kiadó-Nemzetközi Bankárképző.

- Kornai J. 2003: Tisztesség és bizalom a poszt szocialista átmenet fényében. – *Beszélő*. 6. pp. 20-29.
- Lados M. 1992: A pénzintézeti rendszer kialakulása Magyarországon. – *COMITATUS*. Augusztus-szeptember, pp. 81-90.
- Lajtai Gy. – Vanicsek M. 1999: *Adóskonszolidáció*. Budapest, ÁPV Rt.-Kulturtrade Kiadó.
- Laulajainen, R. 1998: *Financial Geography*. Series of Gothenburg University. Departments of Geography. Göteborg, School of Economics and Commercial Law.
- Lengyel I. 1991: A lakossági megtakarítások néhány alföldi jellegzetessége. – *Alföldi Társadalom*. pp. 167-187.
- Lengyel I. 1992: A háztartások megtakarításainak regionális jellemzői. – *Területi szemlélet a közgazdaságtudományban, avagy van-e regionális gazdaságtan Magyarországon*. – Győr, MTA RKK. pp. 188-192.
- Lengyel I. 1993: *A lakossági megtakarítások területi egyenlőtlenségei a közgazdasági elméletek tükrében*. – Társadalmi egyenlőtlenségek Magyarországon. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Leyshon, A. 1995: Geographies of money and finance I. – *Progress in Human Geography*. 19. pp. 531–543.
- Leyshon, A. – Thrift, N. 1995: Geographies of financial excusion: financial abandonment in Britain and the US. – *Transactions, an International Journal of Geography*. 20. pp. 312–341.
- Leyshon, A. – Thrift, N. 1997: *Money and Space: Geographies of Monetary Transformation*. London, New York, Routledge.
- Leyshon, A. – Thrift, N. – Tommey, C. 1989: The rise of the British provincial financial centre. – *Progress in Planning*. 31. pp. 151–229.
- Ligeti S. 1983: *Az angol bankrendszer*. Budapest, MNB Emissziós Főosztálya.
- Lipták Z. 2001: A magyar bankrendszer középtávú fejlődési kilátásai stratégiai megközelítésben. – *Bankszemle*. 6. pp. 1-24.
- Losonczy Cs. – Magyar G. 1994: *Pénzügyek a gazdaságban*. Budapest, JUVENT.
- Magyar Nemzeti Bank Éves jelentései.
- Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach Éves kiadásai.
- Magyar Statisztikai Évkönyv Éves kiadásai.
- Területi Statisztikai Évkönyv Éves kiadásai.

- Martin, R. 1999: The new economic geography of money. – In Martin, R. (ed.): *Money and the Space Economy*. Chichester, John Wiley & Sons. pp. 207–224.
- Mazucca, R. 1993: A bankhálózat területi szervezete Olaszországban. (The spatial structure of the banking network in Italy). – In Horváth Gy. (szerk.): *Régiók és városok az olasz modernizációban*. Pécs, MTA RKK. pp. 307–317.
- McKillop, D. G. – Hutchinson, R. W. 1991: Financial intermediaries and financial markets: a United Kingdom perspective. – *Regional Studies*. 25. pp. 543–554.
- Mérő K. 2002: A bankok pénzügyi közvetítésben betöltött szerepének változása. – In Antalffy K. (szerk.): *Tanulmányok a bankszektor középtávú fejlődési irányairól*. Budapest, MNB Bankfőosztály. pp. 12–37.
- Middleton, P. 2000: The new revolution. – *The Banker, Bank Strategies Supplement*. Július. pp. 3.
- Nagyné Vas E. 2002: A lakossági bankszolgáltatások nemzetközi és hazai trendjei. – In Antalffy K. (szerk.): *Tanulmányok a bankszektor tevékenységének prociklikusságáról*. Budapest, MNB Bankfőosztály. pp. 60–90.
- Nemes Nagy J. 1998: *A tér a társadalomkutatásban*. Budapest, Szó-Kép Kft.
- Nyers J. – Szabó L. 2003: A kis- és középvállalkozások gazdasági jellemzői, kilátásai. – *Statisztikai Szemle*. 9. pp. 775–795.
- Porteous, D. J. 1996: *The geography of finance (Spatial Dimensions of Intermediary Behaviour)*. Brookfield, Avebury.
- Preiß, A. 1988: *Banken und regionalstruktur II., Banken und Sparkassen als Partner kleiner und mittlerer Unternehmen im peripheren Raum Oberfranken*. Bayreuth, Universität Bayreuth.
- PSZÁF Tanulmány 2003: *Az EU-csatlakozás hatása a magyar pénzügyi szektorra*.
- PSZÁF Gyorsjelentés 2004: *A felügyelt szektorok 2004. I. félévi tevékenysége*.
- Reed, H. C. 1981: *The Pre-eminence of International Financial Centres*. New York, Praeger.
- Rúzsás L. 1963a: Városi fejlődés a Dunántúlon a XVIII-XIX. században. I. rész. – In MTA Dunántúli Tudományos Intézete (szerk.): *Értekezések*. Budapest, Akadémiai Kiadó. pp. 279–314.
- Rúzsás L. 1963b: Városi fejlődés a Dunántúlon a XVIII-XIX. században. II. rész. – In MTA Dunántúli Tudományos Intézete (szerk.): *Értekezések*. Budapest, Akadémiai Kiadó. pp. 179–226.

- Rúzsás L. 1966: A városi fejlődés a XVIII-XIX. századi Dél-Magyarországon (a városi fejlődés gazdasági alapjai). – In MTA Dunántúli Tudományos Intézete (szerk.): *Értekezések*. Budapest, Akadémiai Kiadó. pp. 287-320.
- Schmidt, H. 2003: A dzsungel törvénye. – *Népszabadság*. December 20.
- Strykiewicz, T. – Potrzebowski, G. 1995: The newly emerging banking system in Poland and its Spatial Organisation. *Geographische Zeitschrift*. 83. pp. 87-99.
- Szakál Gy. 1997: A kereskedelmi banki tevékenység prudenciális szabályozása.- *Bankszemle*. 8. pp. 1-28.
- Tickell, A. 1992: The social regulation of banking: restructuring foreign banks in Manchester and London. Unpublished PhD thesis. Manchester, University of Manchester, School of Geography.
- Tickell, A. 1993: *The role of Leeds in the regional financial system: Leeds and the regional financial system*. Leeds, Yorkshire & Humberside Regional Research Observatory.
- Tickell, A. 1996: Taking the initiative: The Leeds financial centre. – In Haughton, G. – Williams, C. (eds.): *Corporate City?* Brookfield, Avebury. pp. 103-118.
- TOP 200 (2002) magyar vállalat az éves nettó árbevétel alapján (Hoppenstedt-Bonnier-féle adatbázis 2003/1. CD-ROM Marketing)
- TOP 1000 (2003) a világ vezető bankjai (The Banker, 2004. július)
- Transition Report 2000, EBRD
- Várhegyi É. 1996: *Bankprivatizáció*. Budapest, ÁPV Rt.
- Várhegyi É. 2002: *Bankvilág Magyarországon*. Budapest, ÁPV Rt.
- Várhegyi É. 2004: *A magyar bankrendszer átalakulása, működése és jellegzetes vonásai*. Akadémiai Doktori Értekezés Kézirata.
- Veress J. – Antal L. – Bokor L. – Dedák I. – Gáspár P. – Madár I. – Pellényi G. – Szabó Z. 2004: *Fejezetek a gazdaságpolitikáról*. Budapest, AULA.
- Vígh-Miklé Sz. 2002: Változások a pénzügyi közvetítés struktúrájában. – In Antalffy K. (szerk.): *Tanulmányok a bankszektor középtávú fejlődési irányairól*. Budapest, MNB Bankfőosztály. pp. 144-164.
- Zeller Gy. 1999: *Bevezetés a pénzügyekbe*. Pécs, JPTE.

Zsámboki B. 2000: A bankrendszer jövője (egy kérdőíves felmérés alapján). – *MNB Műhelytanulmányok*. Budapest, MNB Bankfőosztály. pp. 5-43.

Zsámboki B. 2002: A prudenciális szabályozás hatása a bankok prociklikus viselkedésére.
– In Antalffy K. (szerk.): *Tanulmányok a bankszektor tevékenységének prociklikusságáról*. Budapest, MNB Bankfőosztály. pp. 9-50.

FELHASZNÁLT JOGSZABÁLYOK

1994. évi I. törvény a Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek és azok tagállamai között társulás létesítéséről szóló, Brüsszelben, 1991. december 16-án aláírt Európai Megállapodás kihirdetéséről
1995. évi XCVI. törvény a biztosítóintézetekről és biztosítási tevékenységről
1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és területrendezésről
1996. évi CXII. törvény a hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról
2001. évi LVIII. törvény a Magyar Nemzeti Bankról
2001. évi CXX. törvény a tőkepiacról
2004. évi XXXIV. törvény a kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról

INTERNET HIVATKOZÁSOK

- www.banque-france.fr – Banque de France (Francia Központi Bank) Éves jelentései.
- www.bundesbank.de – Deutsche Bundesbank (Német Központ Bank) Éves jelentései, Negyedéves pénzügyi stabilitási jelentései.
- www.bankofengland.co.uk – Bank of England (Angol Központi Bank) Éves jelentései.
- www.federalreserve.gov – FED (Amerikai Központi Bank) Éves jelentései.
- www.oenb.at – Österreichische Nationalbank (Osztrák Nemzeti Bank) Éves jelentései.
- www.mnb.hu – Magyar Nemzeti Bank Éves jelentései.

TUDOMÁNYOS PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

- Wágner I. 1998: *A faktoranalízis alkalmazásának egy lehetséges területe*. Nem publikált Phd dolgozat.
- Wágner I. 1998: *Social cohesion*. Angol fordítás.
- Wágner I. 2001: A brit pénzügyi központok hierarchiája. – In Buday-Sántha A. – Erdősi F. – Horváth Gy. (szerk.): *Évkönyv 2001*. Pécs, MTA RKK. pp. 97-114.
- Wágner I. 2002: Adalékok a brit regionális pénzügyi központokról. – In Buday-Sántha A. – Erdősi F. – Horváth Gy. (szerk.): *Évkönyv 2002*. Pécs, MTA RKK. pp. 93-106.
- Wágner I. 2003a: Területi bankfiókok teljesítményének elemzése faktoranalízissel. – Statisztikai Szemle. 4. pp. 348-359.
- Wágner I. 2003b: Bankfogalmak a jogi szabályozás alapján. – Gazdaság és Jog. 10. pp. 14-23.
- Wágner I. 2004a: A jelenlegi magyar bankrendszer területi jellemzői. – Területi Statisztika. 4. pp. 351-360.
- Wágner I. 2004b: Bankok szervezeti felépítésének jellemzői. – *Vezetéstudomány*. 10. Pp. 33-40.
- Wágner I. 2004c: A fiókok helye és szerepe a magyarországi bankok szervezeti felépítésében. – *Társadalom és Gazdaság*. 2. pp. 219-232.
- Wágner I. 2004d: Magyar regionális bankközpontok felkutatása és azonosítása. – *Tér és Társadalom*. 2. pp. 107-116.
- Wágner I. 2004e: Adalékok a magyar bank- és pénzügyi központokról. – In Buday-Sántha A. – Erdősi F. – Horváth Gy. (szerk.): *Évkönyv 2003/2004*. Pécs, MTA RKK. Megjelenés alatti cikk.
- Wágner I. 2004f: A magyar pénzügyi (közvetítő) rendszer térszerkezeti jellemzői. Megjelenés alatti cikk.
- Wágner I. 2004g: The territorial differences of the performance of Hungarian country bank system. – *Agrárkutató Intézet*. Megjelenés alatti cikk.
- Wágner I. 2004h: Comprehensive presentation of research results concerning financial centres. Lektorálásra leadva 2004. márciusában. Várható megjelenés 2005. ősze.
- Wágner I. 2004i: Spatial structure characteristics of the Hungarian bank and financial system. Lektorálásra leadva 2004. márciusában. Várható megjelenés 2005. ősze.

SZAKMAI ÖNÉLETRAJZ

Személyi adatok

Név: Wágner Ildikó
 Lakcím: 7691 Pécs, Szövetkezet u. 55.
 Telefonszám: 72 / 337 - 261 (otthoni), 06 - (30) - 340 - 2676
 Születési hely, dátum: Pécs, 1973

Szakmai képzettség

1997 - 2000	Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Állami és Jogtudományi Karon, Pécs Jogi okleveles közgazdász-képzés
2000	Jogi szakokleveles közgazdász
1991-1996	Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karon, Pécs
1996	Szakképzés: Monetáris szabályozás és intézmények specializáció Diplomamunkám témája: A pénzmosás megelőzése és megakadályozása az Európai Unióban és Magyarországon Jeles okleveles közgazdász diploma (M.Sc.)
1994	Alapképzés: Számviteli specializáció Diplomamunkám témája: Az önköltségszámítás elmélete és gyakorlata a MATÁV Rt-nél Jeles közgazdász diploma (B.Sc.)

Idegen nyelvek

Angol	- „C” típusú középfokú nyelvvizsga
Német	- „C” típusú alacsony fokú nyelvvizsga

Egyéb képesítések

- regisztrált mérlegképes könyvelő
- jelenleg a Pécsi Tudományegyetem Regionális gazdaságtan és politika szakirány hallgatója vagyok

Szakmai tapasztalatok

- 1996. tele óta dolgozom a bankszférában. A közgazdász diplomák megszerzése után Pécsen egy bank régióközpontjában helyezkedtem el, ahol a gyakornoki idő alatt számos területen folyó munkával (például számvitel, banküzem, treasury, controlling, tervezés, stb.) ismerkedtem meg. Ezt követően alaposabb ismereteket és szakmai gyakorlatot a számviteli osztályon, mint számviteli főelőadó és a hitelezési osztályon, mint hitelezési főelőadó, majd közép- és nagyvállalatok hitelezője szereztem.
- Jelenleg egy másik bank Kockázatkezelési főosztályának pécsi régióközpontjában dolgozom vezető kockázatelemzőként.

